

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ ТА МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 8

Кам'янець-Подільський
2011

УДК 9/3
ББК 63.3(0)
Н34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №14661-3632ПП від 01.12.2008 р.

Друкується згідно рішення вченої ради історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 1 від 31.08.2011 р.)

Рецензенти:

В. А. Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету;

О. П. Григоренко, доктор історичних наук, професор Хмельницького національного університету.

Редакційна колегія:

С. А. Копилов, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор);

В. В. Газін, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);

А. В. Баженов, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;

В. П. Газін, доктор історичних наук, професор;

В. А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент;

В. В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор;

І. В. Рибак, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент УАІН;

В. С. Степанков, доктор історичних наук, професор, академік УАІН.

Н34 **Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка** / [редкол.: С. А. Копилов (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. — Вип. 8. — 148 с.

У восьмий випуск збірника увійшли наукові статті студентів та магістрантів історичного факультету з проблем, які обговорювалися у ході звітної конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

УДК 9/3
ББК 63.3(0)

ВСТУПНЕ СЛОВО

Традиційним напрямом роботи деканату та кафедр історичного факультету стала організація науково-дослідної роботи студентів. Виявом її успішності є поява восьмого випуску наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Сьогодні ми можемо спостерігати значну активізацію наукових пошуків студентів. Ця тенденція пов'язана з кількома чинниками. По-перше, деканатом та кафедрами історичного факультету ведеться цілеспрямована робота по стимулюванню та її підтримці наукової активності студентів. Запорукою цього є успішна робота наукових гуртків і проблемних груп, які функціонують на факультеті, традиція проведення студентських науково-практичних конференцій, значна увага виконанню студентами конкурсних наукових робіт тощо. По-друге, перехід факультету на підготовку фахівців класичної спеціальності «Історія» та двоступеневу систему освіти призвели до практикування написання бакалаврських робіт студентами четвертого курсу. Відтак, значно зріс відсоток студентів, які здійснюють написання наукових робіт, що відобразилося на їх активності під час проведення щорічної звітної студентської наукової конференції. Власне, написання бакалаврських робіт дає студентам безцінний досвід наукового пошуку, практичні навички оформлення наукових робіт, формулювання логічних висновків, розвиває культуру наукової діяльності. По-третє, успішний вихід у світ семи попередніх випусків наукового збірника викликав у студентів жвавий інтерес і утвердив переконання, що зусиллями деканату, кафедр та студентського самоврядування ця робота буде продовжуватися.

У даному збірнику представлені кращі студентські роботи з тих, які надійшли до редколегії. Звичайно, не всі роботи характеризуються глибиною дослідження та аналітичністю висновків. Проте, слід врахувати, що це лише перші кроки майбутніх науковців у царині історичного дослідження. Варто, насамперед, вітати їх прагнення займатися дослідницькою діяльністю. Саме в такий спосіб відбувається становлення наукових інтересів молодих учених. Вони обирають ту галузь історичної науки, у якій, в майбутньому, буде застосований їх дослідницький потенціал. Приємно відзначити, що в даному збірнику поряд із матеріалами магістрантів та студентів старших курсів знайшли місце й статті тих, хто навчається на молодших курсах історичного факультету. Це вселяє надію, що наступні випуски нашого збірника мають гарну перспективу. Принагідно, варто відзначити роботу студентів та магістрантів Гончар М., Стельмах В., Пагора В., які вже стали традиційними авторами збірника.

Вітаючи вихід у світ восьмого випуску наукових праць студентів історичного факультету, закликаємо наше шановне студентство і надалі проявляти активність у науковій роботі, бути гідними авторами наступних випусків даного видання.

Редакційна колегія.

І. Александрова,
студентка 4 курсу

Науковий керівник: **А. Ф. Гуцал**, доцент кафедри народів Росії і спеціальних історичних дисциплін

ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються основні особливості земського руху в Україні: поширення його на території Російської імперії, спроба налаштованих ліберальних земців встановити контакти з українським рухом, протистояння земців-конституціоналістів народницькому руху.

Ключові слова: земський рух, земства, ліберальні земці.

Тема земського руху неодноразово піднімалась видатними істориками, проте залишається ще досить недослідженою. Тому, насамперед, необхідно з'ясувати особливості земського руху та його вплив на подальшу історію. На жаль, земства Правобережної України, в цьому відношенні, залишаються чи не найменш дослідженими. В цілому, земський ліберальний рух у Росії, а відповідно і в Україні, що перебувала у її складі, привертала увагу багатьох науковців, які в тій чи іншій мірі приділяли увагу різним аспектам даного руху. Досить цікавою є робота Н.М. Коркунова [7], в якій автор із правової точки зору подає проблеми російського законодавства в період послаблення централізму, що призвело до виникнення цілого ряду ліберальних рухів. Не менш значимими є дослідження А.А. Головачева [4], який проаналізував десять реформаторських років. Автор робить висновок, що послаблення царської влади дало змогу ліберальним силам розпочати боротьбу за визволення з-під царського гніту. Також вивчали земський лібералізм І.П. Белокопский [2], Б.Б. Веселовский [3], Н.И. Иорданский [6], які в досить романтичному дусі зображали анти імператорські починання.

Земський рух в українських землях мав свої особливості. По-перше, він був поширений не на всіх територіях, що входили до складу Російської імперії. В губерніях Лівобережжя й Півдня України земства виникли у 1864 р. 1 січня цього ж року Олександр II підписав «Положення про губернських і повітових земських гласних», за яким мали ввестись тимчасові правила для земств по справам щодо земських повинностей, народнім продовольстві [1, с. 1]. На Правобережній Україні земства виникли лише в 1911 р. Цей розрив пояснювався побоюванням центральної влади, російського уряду, що органи місцевого самоврядування, якими були земства, можуть бути використані пропольськими елементами і польськими революціонерами з метою організації антиросійської політичної опозиції, організованого спротиву. Подібне застереження не було безпідставним-упродовж XIX ст. поляки, яким наприкінці століття в регіоні належало близько 50% приватних земель,

неодноразово виступали як опозиційна щодо російського самодержавства сила. Крім двох польських повстань 1830-1831 рр. та 1863-1864 рр., мали місце конфлікти з приводу статусу безземельної шляхти, становища римо-католицької церкви тощо [5, с. 20].

Ті українські землі, де існували земства, відчували їх позитивний вплив. У компетенції земств перебували охорона здоров'я, сільська освіта, технічне удосконалення сільського господарства, кустарного виробництва. Безумовно, провідним напрямом роботи земств в період революції було розширення мережі початкових шкіл, намагання охопити навчанням всіх дітей шкільного віку [12, с. 26]. Земства займались видавничою справою, яка є яскравим зразком журналістики, при зверненні до неї можна почерпнути чимало цікавого і корисного як для відтворення історико-журналістського процесу, так і для збагачення досвіду сучасних журналістів регіональних видань [13].

Земства відіграли важливу роль у становленні вітчизняної гігієни в Україні, оскільки розвиток і становлення санітарно-гігієнічної справи в Україні припадає на період 1864-1917 рр. [8, с. 13].

Активну участь у функціонуванні земств брали відомі діячі українського руху: Тарновський Василь, Русов Олександр, Іван Луцицький, Ілля Шраг, Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський. Значну роль у становленні і розвитку демократичних принципів в організації земського руху в Україні в 60-х роках XIX ст. відіграв М. Корф [1]. Українські земці виступали за розширення прав і повноважень земств, звільнення їх від контролю і тиску державних установ, за політичні свободи, висували конституційні проекти.

Найбільш радикальне на території України Чернігівське губернське земство, було відоме своїми конституційними ініціативами. Земці-ліберали українських губерній проводили акції на захист громадянських прав населення. У 1901 р. у Полтаві за ініціативою діячів Полтавського, Чернігівського, Харківського і Курського земств був проведений з'їзд умільців кустарних промислів, на якому була ухвалена резолюція з пропозицією заборонити тілесні покарання, дозволити жінкам вступати до всіх вищих навчальних закладів. Активну участь у цьому з'їзді взяли відомі українські культурно-громадські діячі – В. Короленко, О. Русов, І. Білоконський.

Поширенню українства сприяв і соціальний склад земств на території України, представлений сільською інтелігенцією: агрономи, землеміри, лікарі, учителі статистики. До речі, представники консервативної течії земського руху звинувачували сільських учителів, лікарів, статистиків-рядових земців, у «неблагонадійності»

Важливою особливістю земського руху в Україні була спроба радикально налаштованих ліберальних земців встановити контакти з українським рухом, громадівцями, як його представниками. В громадівцях ліберальні земці вбачали своїх найближчих союзників у прагненні політичних свобод і конституційних змін. Встановлення зв'язків між земцями-конституціоналістами та громадівцями припадає на пік земського ліберального руху наприкінці 1870-х рр. в авангарді якого знаходились ліберальні діячі Чернігівського губернського земства.

У 1878 р. під час святкування 100-літнього ювілею українського класика Г. Квітки-Основ'яненка в Харкові, чернігівські земці організували нараду земців, громадівців та ліберальної інтелігенції. Після офіційних урочистостей на нараді виступив гласний Чернігівського губернського земства, один з лідерів ліберальної течії земського руху І. Петрункевич. З одного боку, він піддав критиці політику уряду та існуючий політичний лад, з іншого, рішуче засудив тактику політичного терору революційних народників. Проголошуючи необхідність реформування суспільства мирним конституційним шляхом, І. Петрункевич закликав учасників наради створити комісію з метою розробки проекту програми організації земців, яка б могла згуртувати навколо себе всі опозиційні ліберальні сили. Ця пропозиція І. Петрункевича не знайшла підтримки в учасників наради.

Ще однією типовою рисою земського ліберального руху в Україні можна вважати свідоме протистояння земців-конституціоналістів народницькому руху, зокрема його терористичним проявам [10]. Земці не підтримували народників, навіть засуджували їхню тактику революційного терору. Разом з тим, земці були і проти репресованої політики уряду, проти будь-яких форм політичної опозиції. Земці виступали за об'єднання всіх ліберальних сил. Їх позицію І. Петрункевич визначав як проміжну між «урядом і терором».

У 1878 р. ліберальні земці на чолі з чернігівськими діячами провели таємну нараду в Києві, в якій брали участь також громадівці і революційні народники. Земці закликали народників припинити політичний терор, переконуючи їх у доцільності мирних засобів розв'язання нагальних проблем суспільства, тобто дати можливість суспільству «добиватись політичних свобод не такими гострими засобами».

Ще одна дуже характерна особливість земського ліберального руху в українських губерніях. Якщо з російськими соціалістами-народниками земці-ліберали так і не змогли знайти компромісу, то певний взаємозв'язок і співпраця виникли між українськими ліберальними земцями і прихильниками соціалістичних ідей за кордоном, зокрема групою М. Драгоманова.

Михайло Драгоманов встановив контакт з українськими земцями-конституціоналістами, про що свідчить його політична програма «Вільна спілка», що стала компромісом між реформістською програмою земців і вимогами європейського соціалістичного руху [9, с. 27]. В цій реформістській за змістом програмі автор поєднував соціалістичні й ліберальні принципи та такі вимоги: 8-годинний робочий день, загальне виборче право, демократичні свободи тощо.

Тому можна стверджувати, що земський рух на Україні відзначався багатьма особливостями, котрі в сукупності вплинули на його перебіг. Безумовно, вони вплинули на діяльність самих земств, які відігравали значну роль у житті України. Залишається лише шкодувати, що більшовицька окупація призведе до ліквідації всіх надбань земств на території України.

Список використаних джерел:

1. Антошак М.М. Громадсько-просвітницька діяльність М.Корфа у земських органах Катеринославської губернії. – Режим доступу: vuzlib.com/content/view/243/184.
2. Белоконосский И.П. Земское движение. изд. 2-е. / И.П. Белоконосский. – М., 1914. – 397 с.
3. Веселовский Б.В. Земство и земская реформа / Б.В. Веселовский. – СПб. : Узд. т-ва О.Н. Поповой, 1918. – 48 с.
4. Головачев А.И. Десять лет реформ 1861-1871 гг. / А.И. Головачев. – СПб., 1872. – 398 с.
5. Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.
6. Иорданский Н.И. Земский либерализм / Н.И. Иорданский. – М., 1905. – 180 с.
7. Коркунов Н.М. Русское государственное право / Н.М. Коркунов. – СПб. : Типография Н.М. Стасюлевича, 1903. – 596 с.
8. Коцур Н. Роль земств у становленні вітчизняної гігієни в Україні (друга половина XIX-початок XX століття) // Волинські історичні записки. – Луцьк, 2010. – Т. 5. – С. 13-19.
9. Круглашов А.М. Політичні ідеї М. Драгоманова : автореф. дис... д-ра політ. наук 23.00.01 / А.М. Круглашов ; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2002. – 39 с.
10. Литвин В.М. Земський рух як ліберальна опозиція. Ініціативи земців-конституціоналістів в Україні. – Режим доступу: http://www.lytvyn-v.org.ua/history_ob_ukraine/index.php?article=ch4-r9-p4.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1867. – Т. XXXIX. – 973 с.
12. Стецюк В.Б. Культурно-просвітницька діяльність земств Поділля у 1917-1920 рр. / В.Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». – 376 с.
13. Школьна О. Періодичні видання земських установ Катеринославської губернії (кінецьXIX – початок XX ст.). – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1526/43/>

The paper analyzes the main features of earthly movement in Ukraine: its distribution in the Russian Empire, the liberal minded Zemstvo attempt to establish contacts with the Ukrainian movement, opposition Zemstvo-Constitution Narodnicheskome movement.

Key words: provincial movement zemstvo Zemstvo liberal.

Отримано: 26.05.2011

Н. Благу
студентка 5 курсу

*Науковий керівник: А. А. Глушковецький,
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри
народів Росії і спеціальних історичних дисциплін*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ П.М. МІЛЮКОВА

У статті висвітлюються особливості теоретичних та методологічних засад історичної концепції, розробленої відомим громадсько-політичним діячем та істориком Павлом Миколайовичем Мілюковим.

Ключові слова: П.М. Мілюков, концепція російської історії, історична закономірність, фактор, теорія контрасту, еволюція, культура.

Павло Миколайович Мілюков (1859-1943) окрім того, що був одним із видатних політичних та громадських діячів Росії, був також і відомим вченим. Теоретичні та методологічні пошуки Павла Миколайовича в науці знайшли своє відображення в створенні ним власної оригінальної концепції російської історії, що мала помітний вплив на розвиток російської історичної науки. Вченим було розроблено багато проблем російської історії, його творчість мала суттєвий вплив на наступний розвиток історичної науки. З огляду на це дослідження теоретичних та методологічних засад історичної концепції науковця викликає значний інтерес.

Питання пов'язані із вивченням історіографічної спадщини вченого знайшли певне висвітлення у історичній літературі. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися у працях І. Архипова [1], А.В. Макушина [5], А.І. Медушевського [7], А.В. Макушина та П.А. Трибунського [6], А.Н. Шаханова [13].

Становлення Мілюкова як історика на останні десятиліття XIX – початок XX століття. Саме у цей період були написані найбільш фундаментальні його праці, вироблені теоретико-методологічні та конкретно-історичні погляди. Вони визначили подальший напрямок наукових пошуків історика у вивченні подій російської історії, зробили суттєвий внесок в розвиток як російської історичної думки, так історії загалом.

Мілюков по-новому поглянув на розуміння предмету історії та завдань її вивчення. Він вважав, що історія має розглянути усі сторони народного життя, виявляти причини та сенс історичних явищ та приносити практичну користь. Для нього була очевидна неправомірність поділу історії на духовну та матеріальну. Ідеї органічного розвитку історичного процесу, його закономірностей, характерних для будь-якого суспільства складали фундамент побудови наукової концепції історика.

У вагомій науковій спадщині Мілюкова є лише декілька робіт, в яких вчений систематично викладає свою концепцію соціокультурного розвитку Росії. Упродовж усього свого життя він за-

лишався переважно істориком, однак практично в усіх роботах вченого присутня філософська рефлексія соціальних, культурних і національних процесів в суспільстві, схильність до їх систематизації і пошуку загальних закономірностей історичного процесу. З огляду на це констатуємо, що на відміну від багатьох інших професійних істориків, дослідник не відмовився від розгляду філософських проблем у своїй творчості [2].

Вибравши масштабну тему дисертації: «Державне господарство Росії в першій чверті XVIII століття і реформи Петра Великого», Мілюков, поряд з аналізом великого фактологічного матеріалу, також намагався подати самостійну концепцію, яка б відображала його погляд на тенденції історичного розвитку Росії. Він, кидаючи виклик і слов'янофілам, і західникам, закликав не перебільшувати ролі Петра I і доводив, що європеїзація Росії не є продуктом запозичення, а неминучий результат внутрішньої еволюції, однаковий в принципі в Росії з Європою, але лише затриманий умовами середовища. В подальшому ця теза стане одним з найважливіших елементів цілісної історичної концепції Мілюкова, що є науковою основою його політичної доктрини [1].

Основною працею, в якій послідовно та детально висувається загальна концепція російської історії вченого є «Нариси з історії російської культури». Тому саме детальний аналіз цієї роботи дозволяє більш поширено дослідити генезу концептуальних побудов вченого. Культурно-історичний процес, на думку Мілюкова, розвивається без зв'язку з економічним базисом. Історія установ та ідей еволюціонує паралельними самостійними рядами. Відомі «історичні фактори» Мілюкова діють не залежно один від одного. Вирішального значення набуває верховна влада, яка ніби і формує суспільну думку [4, с. 387].

Значне місце посідала саме розробка питання про роль особи в історії. Мілюков не заперечував цієї ролі, але обмежував вплив особистості на хід історичного процесу загальними закономірностями, до яких була залучена і сама особистість. Свій погляд він викладав так: «Доцільна діяльність особистості, з точки зору науки є тільки одна з видозмін причинного зв'язку явищ: це той же закономірний процес, перенесений зі сфери зовнішнього світу в область психічного життя. Яких би складних і високих форм не досягнув розвиток свідомої діяльності особистості, ця діяльність антрохи не заважає науковому уявленню про закономірний хід історії, а є тільки зайвим чинником, що підлягає науковому вивченню і поясненню з точки зору закономірності. Таким чином, вільну творчість особистості жодним чином не можна протиставляти законам історичного процесу, так як сама ця творчість входить у рамки тих же самих законів» [8, с. 7]. «Особистість» присутня в історії лише для різноманітності, вносить в неї «випадковість» [8, с. 14-15].

У своїх роботах Павло Миколайович висловлював ряд думок, які і сьогодні не втратили своєї актуальності. Велику наукову значущість має розробка ним багатофакторної концепції соціальної еволюції, що вимагала при аналізі будь-якої культури врахування найбільшої кількості параметрів, що її обумовлюють. Як годиться позитивісту, Мілюков займав нейтральну позицію в питанні про те, які з сторін суспільного життя «повинні вважатися головними, або основни-

ми, і які – вторинними, або похідними». Питання це Мілюков вважав за краще залишити відкритим, і суперечка, що розгорнулася в сучасній йому історіографії про «первинність» духовного або матеріального елемента в історії здавалася йому «не особливо плідною» [8, с. 3].

Займаючи нейтральну позицію, або навіть відкидаючи, поділ цих факторів на головні й другорядні, тим не менш, він широко розглядав значення економічного фактора та його ролі в житті народу [6, с. 342]. При цьому в теоретичному вступі до «Нарисів» «рушійними пружинами людської психології» Мілюков називав явища цілком матеріального характеру [8, с. 18]. Звідси витікає його теза, згідно якої, «примітивному економічному фундаменту» відповідає настільки ж «примітивна» соціальна, політична, культурна та інші сфери життєдіяльності суспільства. Наполягаючи на цьому, Мілюков пояснює особливу, гіпертрофовану роль держави в російській історії. Росія йде в руслі універсальних законів розвитку суспільства, хоча вона і проходить окремі фази із запізненням. При всій своєрідності російський «національний тип» природнім шляхом пристосовується до запозичених на Заході суспільних інститутів – це органічний процес, що не вичерпується лише «насиленням» (наприклад, Петра I). В той же час для Мілюкова-політика велике значення мала ідея, що в Росії, у порівнянні з європейськими країнами, держава відіграє набагато більшу роль при формуванні громадянського суспільства. Тенденція західноєвропейського розвитку – «знизу вгору», тобто від економіки до держави; історія ж Росії свідчить про зворотній процес. В Росії можливість еволюції визначається в першу чергу державою, саме від неї відходять імпульси, спрямовані на економічний, соціальний і культурний розвиток. Таким чином, російська специфіка полягає в поєднанні сильної держави і аморфного громадянського суспільства. З одного боку, в цьому криється конфліктний потенціал, але з іншого – тут знаходиться і механізм виходу з кризи [1].

Подаючи свою концепцію історичного процесу та методологію вивчення історії, Мілюков починав з визнання історичної закономірності, але остання розумілась ним не як об'єктивно існуючі закони історичного розвитку, а як сума окремих факторів, фізичних, хімічних, фізіологічних та психічних, що проявляються в суспільному житті. Історик, на думку Мілюкова, повинен розкласти цілісний історичний процес на вказані фактори [3, с. 206].

Детально розроблена у працях Мілюкова, ідея впливу природно-кліматичних умов, тих обставин в яких народ живе на його економічний, соціально-політичний і духовний розвиток. Актуальним є і його бачення культури, яку він розумів в найбільш ширшому сенсі, підводячи під це поняття економічне, соціальне, політичне, розумове, релігійне та естетичне життя людей [3, с. 206].

Виявлення загальних та особливих рис у розвитку кожної національної культури дало йому підстави для розробки порівняльних історико-культурних досліджень. Через увесь науковий спадок Мілюкова проходить центральна тема – осмислення еволюції історії і культури Росії, визначення шляхів її історичного розвитку. Довгий час Мілюков вважався у російській історіографії, з подачі М.П. Павлова-Сильванського, прихильником теорії контрасту

між історичним розвитком Росії і Заходу [9, с. 23-26]. Однак, Павло Миколайович застосував одну з перших результативних спроб розгляду російської історії як цілісної системи, еволюція якої визначається субординаційними зв'язками її елементів. Він відійшов від усталеної в історичній науці та суспільно-політичній думці Росії традиції розглядати історичний розвиток Росії з точки зору двох непримиренних і взаємовиключних концепцій – слов'янофільської та західницької, що привело його до створення власної «синтетичної» концепції російської історії. Мілюкова ще з гімназійних років цікавила проблема виключності та наслідування. Пізніше вона отримала розвиток в його концепції. Виключність розглядалась ним і як джерело національної оригінальності, і ознака односторонності. Він вважав наслідування неминучим та оцінював його як прогресивне явище, навіть залишав право на наслідування. Мілюков вказував, що історія Росії не існує поза європейською історією [3, с. 206].

Багато російських мислителів довгий час сперечались з приводу пошуків винного в затримці історичного розвитку Росії. Одні (слов'янофіли) – у всіх її бідах звинувачували Петра I, який зрадив на їх погляд російській повсякденності заради західних нововведень, другі (західники) – вбачали відстаість країни в «елементарності» історичних форм в Росії, а треті, уже в еміграції, покладали вину на революцію 1917 р. і більшовиків, що звернули Росію з “правильного” шляху. На відміну від них Мілюков розумів, що події російської історії витікають із особливостей російського історичного процесу, який в його розумінні подається як синтез подібності та своєрідності із загальноєвропейською лінією розвитку. Він стверджував, що російську історію неможливо зрозуміти поза європейським та загальносвітовим історичним процесом. Без нього російське минуле перетворюється в ланцюг безглузких загадок. Тому, обґрунтовуючи всі події російської історії Павло Миколайович підводив до загальних умов російського історичного розвитку, що дозволило йому створити майже закінчену картину історичної долі Росії. Росія в його розумінні – це запізнена Європа. Але Мілюков був проти перенесення готових схем з Європи в Росію. Він пропонував враховувати реальні особливості російської дійсності. Правда тут, на думку багатьох критиків, містилося головне протиріччя мілюковської концепції, яке полягало в тому, що в уявленні Мілюкова відстаєла в своєму розвитку Росія повинна здійснити різкий стрибок вперед до демократичного суспільства західного зразка з його ліберальними цінностями та інститутами. Відходячи від одних схем, Мілюков не зміг уникнути створення інших, що багато в чому диктувалось його політичною позицією [9, с. 25].

Історик М.П. Павлов-Сильванский, який добре знав Мілюкова визначив, що попри всі «обмовки» Мілюкова про існування деяких спільних закономірностей, його сприйняття історії Росії було покладене на протиставленні її Заходу. Росії, на його думку, самою долею була заготовлена культурна роль: лише наслідувати та наддоганяти «вищу культуру» [11]. Цим він пояснював постійну боротьбу в громадській свідомості Росії «націоналістичних» і «критичних» елементів, тобто прихильників своєрідності російської історії і прибічників західноєвропейського способу життя [10, с. 259].

Наука і політичне життя для Мілюкова тісно пов'язані одне з одним, і оскільки висновки першої він вважав цінними, то вони можуть застосовуватись і для другого [12]. Тісне переплетіння історика і політика в Мілюкові простежується впродовж всього його життя, що, безумовно, наклало відбиток, як на його наукову діяльність, так і на формування історичної концепції. Це обов'язково необхідно враховувати при аналізі його поглядів на історичний процес. Політична діяльність хоча і заважала адекватно оцінювати та аналізувати історичні події, тим не менш, погляди Мілюкова не тільки не суперечили його історичній концепції, але багато в яких рисах витікали з неї.

Підводячи підсумки аналізу концептуальних побудов Мілюкова, слід ще раз підкреслити їхню внутрішню суперечливість. Незважаючи на те, що з його студентських років до завершення наукової діяльності ці побудови не зазнали суттєвої еволюції, вони були позбавлені цілісності. Запропонована Мілюковим концепція російської історії, природно, несла на собі відбиток теоретико-методологічних суперечностей. Він намагався продемонструвати зрілість об'єктивних і суб'єктивних передумов для здійснення власної політичної програми, але дане ним самим відображення ходу російської історії схиляє до більш обережних оцінок на цей рахунок.

Список використаних джерел:

1. Архипов И. П.Н. Милуков: интеллектуал и догматик русского либерализма. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2006/12/ar9.html>
2. Захаров А.В. Национальная идея в культурологической концепции П.Н. Милукова: дис. канд. философ. наук. – Режим доступу: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/54717/>
3. Историография истории России до 1917 г. : учеб. для высш. учеб. заведений : в 2 т. / под ред. М.Ю. Лачаевой. – М. : ВЛАДОС, 2004. – Т. 2. – 383 с.
4. Историография истории СССР / под ред. В.Е. Иллерицкого и И.А. Кудрявцева. – М. : Высшая школа, 1971. – 460 с.
5. Макушин А.В. П.Н. Милуков как критик и объект критики неославянофилов. – Режим доступу: <http://conservatism.narod.ru/juni/juni.html>
6. Макушин А.В., Трибунский П.А. Павел Николаевич Милуков: труды и дни (1859-1904). – Рязань, 2001. – 439 с.
7. Медушевский А.И. П.Н. Милуков: историк и политик История СССР / А.И. Медушевский. – 1991. – № 4. – С. 20-41
8. Милуков П.Н. Очерки по истории русской культуры. – СПб. : Типография И.Н. Скороходова, 1896. – Ч. 1. – 223 с.
9. Павлов-Сильванский Н.П. Феодализм в древней Руси / Н.П. Павлов-Сильванский. – Петроград : Прибой, 1924. – 160 с.
10. Русская историография XI – начала XXI века : учеб. пособие / под ред. А.А. Чернобаева. – М. : Высшая шк., 2010. – 447 с.
11. Сидоренко О.В. Историография IX – нач. XX вв. Отечественной истории / О.В. Сидоренко. – Владивосток : Из-во Дальневосточного университета, 2004. – 299 с.
12. Философский энциклопедический словарь. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/5330/%D0%9C%D0%98%D0%9B%D0%AE%D0%9A%D0%9E%D0%92
13. Шаханов А.Н. Русская историческая наука второй половины XIX – начала XX века: Московский и Петербургский университеты / А.Н. Шаханов // Ин-т рос. истории. – М. : Наука, 2003. – 416 с.

The features of theoretical and methodological principles of historical conception, developed by the known public-political figure and historian Pavlo Mykolayovych Milyukov light up in the article.

Key words: P.M. Milyukov, conception of Russian history, historical conformity to the law, factor, theory of contrast, evolution, culture.

Отримано: 2.06.2011

УДК 94(477)“16/17”:342

Ю. Бойко,
студентка 2 курсу

Науковий керівник: **В. В. Газін**, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ – САМОСТІЙНА УРЯДОВА УСТАНОВА ЧИ ДРУГА МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ

У статті проаналізовано діяльність Правління гетьманського уряду, ставлення до українського населення.

Ключові слова: Правління гетьманського уряду (ПГУ), Кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ», «Тайна канцелярія».

У сучасних умовах неухильно зростає інтерес до історії Української козацької держави XVII-XVIII ст., що пояснюється об'єктивним історичним зв'язком між теперішнім часом та історією України, віддаленою майже трьома століттями. Одночасно, звернення до історичного досвіду є чинником формування національної свідомості, створення системи духовних і культурних цінностей, відродження духовної спадщини та історії українського народу. Особливої актуальності набуває звернення до малодосліджених сторінок, таких, зокрема, як ліквідація у 1734 р. інституту гетьманства та імперське реформування державних установ Гетьманщини.

Серед досліджень, які так чи інакше дотичні цього питання, слід виділити роботи В. Гончаренка [1], М. Грушевського [2], О. Гуржія [3], Л. Мельника [5], М.В. Смоля [7].

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі виявленого та опрацьованого матеріалу всебічно дослідити функціонування Правління Гетьманського Уряду.

Правління Гетьманського Уряду (далі ПГУ) розпочало свою діяльність в період царювання Анни Іванівни. В історичній літературі цей відрізок часу прийнято називати «Біронівщиною» та засиллям іноземців.

Данило Апостол, помираючи, хотів був передати владу генеральній старшині, до обрання нового гетьмана, але в Петербурзі вже чекали на його смерть і негайно надіслали наказ резидентові при гетьмані, генералові Нарішкіну перебрати владу. Російський уряд, замість обрання гетьмана, вирішив поновити Малоросійську колегію, але це рішення наказано було тримати в таємниці від україн-

ського народу, щоб уникнути хвилювання [6]. Друга Малоросійська колегія дістала назву «Правління Гетьманського Уряду». ПГУ перебувало у м. Глухові. Воно складалося з шести осіб: троє росіян і троє українців. З призначалися від рос. уряду і 3 – від укр. генеральної старшини. Двох було призначено відразу (рос. чиновника князя О.І. Шаховського і ген. обозного Я.Ю. Лизогуба). Невдовзі до ПГУ включено росіян князя А. Баратинського й полковника В. Гур'єва та українців ген. суддю М. Забілу і ген. підскарбія Я. Марковича [1]. Головою ПГУ став князь О. Шаховської.

До компетенції ПГУ входило насамперед адміністративне, військове, апеляційне й господарсько-фінансове управління Україною-Гетьманщиною. У віданні уряду перебували також питання, пов'язані з організацією й функціонуванням митної й прикордонної служби, проведення перепису населення та власності України [7, с. 250].

Шаховської дістав від цариці Анни таємну інструкцію добиватися зближення української старшини з росіянами, сприяти змішаним шлюбом, а з другого боку – не допускати зближення й шлюбів українців з білоруською, а також з польською та українською правобережною шляхтою [6]. Доручалося також «пояснити» людям з простого народу, що ті нові порядки заводяться для охорони людей від кривд старшинських, а на гетьманське правління валити всі неприємності й кривди, аби люди не бажали відновлення гетьманства [2, с. 405].

1 лютого 1734 р. було видано царський указ про підпорядкування ПГУ Сенату та про створення там особливої Канцелярії малоросійських справ.

Шаховської неодноразово подавав цариці різноманітні пропозиції щодо майбутнього України-Гетьманщини. Він хотів, щоб гетьманство не ліквідували, а призначили на цю посаду довірчу особу із Москви (маючи, звичайно, на увазі себе). Але в цьому запиті йому відмовили [5, с. 86].

Одними із перших заходів ПГУ було завершення почину гетьманів Скоропадського та Данила Апостола: укладення «Зводу» українських законів. Адже на українських землях під російським пануванням залишалися чинними так звані попередні права, тобто звичаєве право, польсько-литовське законодавство та магдебурзьке право. Крім того, царизм прагнув поширити в Україні загальноросійське законодавство, намагаючись тим самим якнайшвидше ліквідувати політичну автономію України. Усе це зумовило появу царського указу від 28 серпня 1728 року про скликання кодифікаційної комісії. До складу комісії, очолюваної генеральним суддею І. Борозною (після його смерті – генеральним обозним Я. Лизогубом), спочатку увійшло 12, а пізніше 18 членів. Робота над складанням проекту кодексу тривала протягом 15 років і завершилася лише в 1743 році, за правління Єлизавети Петрівни. Проект цього кодексу не був офіційно затверджений. Таке ставлення російського уряду до складеного документу зумовлене тим, що його зміст не відповідав політиці російської влади в Україні.

Кодекс 1743 р. розрізняв право власності на рухоме, спадкове й набуте майно. У кримінальному праві гетьманської доби з'явилися цілком нові поняття, пов'язані з ускладненням суспільних відносин і розвитком правових ідей: поняття замаху на злочин, що відрізняло-

ся від поняття доконаного злочину; розрізнялися головний злочинець і співучасники, які, у певних випадках, відбували меншу кару; був складений перелік обставин, що виключали або зменшували кару навіть за умов доконаного злочину (неповноліття, сп'яніння тощо).

В Україні існували такі види покарань: смертна кара, яка мала кваліфіковані (четвертування, утоплення, колесування, спалення, закопування живими в землю) та прості (повішення, відрубання голови) види; калічницькі й болісні кари; церковні кари, серед яких найпоширенішим було ув'язнення в так звану куну й ув'язнення в монастир; тюремне ув'язнення; позбавлення честі (шельмування); вигнання; усунення з посади; майнові покарання (конфіскація та викуп); примусове одруження (у разі згвалтування дівчини); догана. Щоб налякати людей, кари, як правило, виконувалися публічно. Цінність кодексу, складеного в 1743 році, полягає в тому, що норми, вміщені в ньому, реально діяли і ними на практиці керувалися судові установи [4].

У ПГУ почалися зміни: Шаховського у 1737 р. змінив князь Барятинський, цього змінив третій правитель і т.д. Незалежно від того, хто стояв на чолі ПГУ, воно діяло свавільно, не рахуючись з інтересами українського населення.

Терор підсилювала «Тайна канцелярія», що нелюдськими тортурами примушувала людей каятись у злочинах, яких вони не здійснювали. Страшні слова – «слово й діло» були вступом до доносу, і представники влади повинні були арештувати особу, на яку вказувалося цими словами. «Слово й діло» ширилося по всій Україні і було постійною, страшною загрозою для того, хто не задовольняв вимог кожного пройдисвіта, який завжди міг сказати ці страшні слова [3, с. 189].

До загального лиха, яке принесла з собою російська влада, приєдналася руйнація господарства, спричинена війною з Туреччиною, що почалася 1735 року. На Україну впав найбільший тягар цієї війни. Крім участі козаків у війську, вона змусила була постачати харчі, вози, коней, волів для обозу, погоничів.

1740 р. цариця Анна померла і престол перейшов до її племінниці Анни Леопольдівни, під регентством Бірона. Але незабаром її усунули і престол зайняла Єлизавета, дочка Петра I.

В 1744 р. Єлизавета, подорожуючи по Україні, побувала в Києві, де старшина звернулася до неї з проханням дозволити обрати гетьмана, і вона дала свою згоду. Але вибори гетьманом було відкладене, бо Єлизавета хотіла, щоб гетьманом став молодший брат Олексія Розумовського (з яким вона таємно була одружена), Кирило, який ще був замолодий.

В 1746 р., коли помер президент ПГУ, Бібіков, наступника йому не призначали і Україною правила Малоросійська колегія. 1747 р. проголошено царську грамоту про обрання гетьмана. І в 1750 р. гетьманом став 22-річний Кирило Розумовський [6].

Отже, скориставшись зі смерті Данила Апостола, російська цариця створила, по суті, дещо видозмінену другу Малоросійську колегію. Вона намагалася нейтралізувати провідних генеральних старшин. З цієї метою була використана колегіальна форма устрою ПГУ, яка створювала ілюзію широкої участі старшин в управлінні державою, насправді мінімізувавши цю участь. В ре-

зультаті створення ПГУ Російська імперія отримала орган, за допомогою якого забезпечила можливість безпосередньо контролювати всі суспільно-політичні процеси в Україні-Гетьманщині й ефективно на них впливати. І хоча були деякі незначні позитивні зрушення (якщо до Першої малоросійської колегії входило 6 росіян, то до ПГУ по 3 представники з обох сторін), все ж ПГУ стало ще одним кроком до інкорпорації Гетьманщини до складу Росії.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко В. Правління Гетьманського уряду / В. Гончаренко. – Режим доступу: zakonu.com.ua.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К. ; Львів : С.В. Кульженко, 1913. – 524 с.
3. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К. : Б. в., 1996. – 380 с.
4. Кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ». – Режим доступу: history.vn.ua.
5. Мельник Л. Правління Гетьманського уряду (1733-1735 рр.) / Український історичний журнал. – 2001. – №5. – С. 81-91.
6. Правління Гетьманського уряду (1734-1750). – Режим доступу: studentbooks.com.ua.
7. Смолій В. Українська державна ідея XVII – XVIII: проблеми формування, еволюція, реалізації / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Альтернативи, 1997. – 368 с.

In the article activity of Rule of hetman government, relation, is analysed to the Ukrainian population.

Key words: *Rule of hetman government, Code «Rights which malorosiyskiy people» go to court after, «Secret office».*

Отримано: 17.05.2011

УДК 94(477),18”(092)

А. Боярська,
студентка 5 курсу

Науковий керівник: А. Г. Філінюк, кандидат історичних наук, професор кафедри історії України

М.І. КОСТОМАРОВ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У 40-Х РОКАХ ХІХ СТ.

У статті здійснено огляд подій, які відбувалися в той час, зокрема подано діяльність М.І. Костомарова в Кирило-Мефодіївському товаристві, характеристика програмних документів, подано погляди його соратників.

Ключові слова: *М. Костомаров, осередок, пансіон, братство, товариство, суспільний устрій.*

Микола Іванович Костомаров (1817-1885 рр.) був знаковою постаттю ХІХ ст. і як, слушно зазначено в історіографічній літературі, “посідає чільне місце в сузір’ї визначних мислителів, уче-

них, політичних і культурних діячів саме XIX ст.”. Вивченням наукової спадщини М. І. Костомарова в дореволюційний період займалися: В. Антонович, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, у радянські часи – П. Попов, В. Сарбей, Є. Шабліовський, у період державної незалежності – Я. Козачок, В. Смолій, Т. Чалая, а головне Ю. Пінчук. Ця багатогранна особистість відіграла велику роль у суспільному розвитку України та вітчизняної історичної науки. Хоч дана тема систематично досліджується істориками, вона залишається актуальною, передусім щодо осмислення місця та ролі суспільно-політичної діяльності М.І. Костомарова.

Аналіз наукової літератури та документальних джерел засвідчує, що становлення особистості та формування фахових якостей і громадянських позицій М.І. Костомарова відбувалося в умовах, коли у суспільстві зростало усвідомлення недержавного статусу й підлеглого становища більшості народів Росії, необхідності захисту слов'янської самобутності. З іншого боку, в державі жорстоко придушувалося всяке вільнодумство на тему державного устрою та суспільно-політичних відносин. У 40-х рр. XIX ст. в українських губерніях, як і по всій імперії, поживавився суспільно-політичний рух, в якому зароджувалися революційно-демократична й ліберальна тенденції. Осередками стривоженої польським повстанням передової суспільної думки залишалися Харківський і Київський університети та інші навчальні заклади.

Саме в цей час у М.І. Костомарова відбулось „злиття” історичних, літературних і фольклорно-етнографічних зацікавлень із політичними інтересами щодо перспектив розвитку країни. Тоді на нього справила істотний вплив німецька філософія. У 1842 р. в одному з листів молодий історик писав: „...здавалось би сидіти та займатися... так ні ж: ходиш та мрієш про німецькі ідеали”. У своїй другій дисертації, за яку Микола Іванович отримав ступінь магістра, та першому в Україні історико-етнографічному дослідженні „Про історичне значення російської народної поезії” (1843-1844 рр.) автор обґрунтував свою задушевну думку „про вивчення історії на підставі народних пам'яток і знайомства з народом”, звернення до життя народу в його різноманітті, тим самим поставивши одним із перших у той час в українській історіографії нову актуальну проблему і зайняв у науці своєрідне місце на загальному фоні військово-адміністративній історії. Важливо підкреслити, що в дворянській історіографії народні маси не були предметом наукових студій. Історія “ковзала тільки по палацах та арміях, нацією визнавалися одні привілейовані класи і ніхто не вважав потрібним знати, – справедливо відзначав М.І. Костомаров, – як говорити, відчуває, думає, живе народна маса”.

У часі це співпало з виникненням нових таємних організацій і розвитком прогресивних ідей, котрі полонили уми передових людей, які вони прагнули знайти шляхи перебудови суспільства. У Харківському університеті професорів і студентів захоплювала доля пригноблених слов'янських народів. Вони вивчали історію їх національного розвитку та в ході численних дискусій виробляли політичні наміри, спрямовані проти самодержавства. Інтелігенція Харкова гуртувалася навколо професора-славіста І.І. Срезневського і моло-

дого історика М.І. Костомарова – палких прихильників утворення слов'янами федерації. У Харкові Микола Іванович опублікував дві збірки поезій „Українські балади” (1839 р.) і „Вітка” (1840 р.). Виступивши в якості поета-романтик, але торкався й соціальних питань: засуджував сваволю панів (балада „Кінь”), описував боротьбу селян і козаків з гнобителями („Максим Перебийніс”, „Грецька пісня”), підносив образ України („Пісне моя”) [3, с. 234].

Згодом, здобувши науковий ступінь магістра та домігшись службового призначення у Київській учбовий округ, ці ідеї Микола Іванович переніс до Києва, популяризуючи їх у наукових працях, літературній творчості, педагогічній та громадській діяльності [11, с. 175]. Це пояснювалося прагненням молодого дослідника, який захоплювався історією України доби Б. Хмельницького, бути ближче до описуваних ним подій та архівів. У серпні 1845 року Микола Іванович став викладачем історії 1-ої чоловічої гімназії. Водночас він почав читати загальну й руську історію в жіночому Зразковому пансіоні А.Й. Де-Мельян, чоловік якої Пилип Де-Мельян був рідним братом діяча Французької революції Робесп'єра. Крім того, М.І. Костомаров давав уроки в дівочому пансіоні пані Залеської [12, с. 8].

Колишній учень 1-ої київської гімназії, а пізніше видатний вітчизняний живописець М.М. Ге в своїх спогадах про цей заклад серед найулюбленіших учителів 40-х рр. називав ім'я М.І. Костомарова. Не було жодного учня, – писав він, – котрий би не слухав його розповідей з руської історії. Уроки Миколи Івановича були духовними святами. На них усі чекали: „враження було таке, що вчитель Линиченко, який прийшов на його місце, у нас в останньому класі протягом усього року не читав історії, а читав російських авторів, сказавши, що після М. Костомарова він не буде читати нам історії. Таке ж враження він справляв і в жіночому пансіоні, і потім в університеті”. Наприкінці 1846 р. Микола Іванович почав викладати руську історію в Київському університеті шляхетних дівчат. В той самий період, він, як і раніше, займався головним чином підготовкою до лекцій, а також продовжував писати працю „Богдан Хмельницький”. Монографії й дослідження М.І. Костомарова, що обґрунтовують прогресивність боротьби проти самодержавного для феодала гніту і царської політики національного пригноблення, ставили історика в опозицію до уряду та існуючого режиму, об'єктивно зближували його з демократичним табором [11, с. 256].

Між тим, самодержавство докладало зусиль, щоб припинити поширення передових ідей в суспільстві. Вихованець Київського університету учитель А.А. Солтановський, згадував, що „усе вчене, навчаюче й те, що вчилася, викликало тривожне недовір'я в уряді і було зневажане й утискуване усіма, починаючи від будочника та фельдфебеля і закінчуючи троніом” [7, с. 8]. Однак, незважаючи на жорстоку політичну реакцію, в Київському університеті передові професори, учителі, студенти об'єдналися в літературний гурток, названий пізніше П.О. Кулішем „Київська молода”.

Серед гуртківців були: П.О. Куліш, М.І. Костомаров, М.О. Максимович. Вони ставили за мету дбати про розвиток слов'янської вза-

емності, української культури, а також видавати журнал мовами слов'янських народів. До цього гуртка приєднався й Т.Г. Шевченко, який привертав до себе кращі сили передової інтелігенції України [1, с. 107]. Передова молодь співчувала й горнулася до студентів-поляків, які займалися політикою – виступали за визволення Польщі від царського деспотизму. В закладі існував також гурток українських студентів, який підтримував зв'язки з польським студентством [8, с. 15]. Це засвідчувало про солідарність в революційному русі 40-х років російської й польської студентської молоді.

У цей час в Києві діяли два політичних гуртки польських студентів. Члени цих таємних організацій „тракували про політику”, читали заборонені твори, ставили завдання – збирати сили для визволення Польщі [11, с. 176]. Діячі руху за відродження слов'ян виношували думки про визволення і об'єднання слов'янських народів у федеративну державу. На його розгортання істотний вплив справляло утворене в Парижі товариство „Слов'яно-народне владо” (1845 р.), до якого належали і відомі діячності поляк Адам Міцкевич і чех Павло Шафарик. Жандарми III відділу небезпідставно уважали, що мабуть, „дії паризького слов'янського товариства подали думку і нашим молодим людям, уродженцям Малоросії, мріяти про відновлення колишньої вольниці на їх батьківщині” [4, с. 158].

Наприкінці 1845 р. Микола Іванович, тоді старший учитель історії 1-ої Київської гімназії, познайомився з студентом В.М. Білозерським і чиновником канцелярії генерал-губернатора М.І. Гулаком. Їх відвідували студенти університету О. Навроцький та О. Маркович. Під час цих зустрічей велись дискусії на наукові та літературні теми, але найбільше – навколо ідеї слов'янської взаємності” [5, с. 665]. Бесіди наштовхнули М.І. Костомарова, М.І. Гулака і В.М. Білозерського на думку про утворення товариства для поширення через літературу і освіту ідей єдності слов'янських народів. Микола Іванович у загальних рисах виклав засади, на яких воно мало ґрунтуватися. Провідними серед них були: свобода визнання, рівноправність і незалежність націй, поширення освіти. При цьому наголошувалося на цілком мирних намірах товариства. Створена ними на ґрунті інтелектуальної спілкування та демократичного просвітництва нова організація дістала назву на честь славетних слов'янських просвітителів „Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія” [10, с. 4]. Товариство об'єднало на той час ад'юнкт-професора університету і співробітника Тимчасової комісії для розбору давніх актів М.І. Костомарова [9, с. 227], письменника і етнографа П.О. Куліша, історика права М.І. Гулака, учителів В.М. Білозерського, Д.П. Пальчикова та групу студентів.

„Коли я повідомив Т. Шевченка про існування братства, – згадував Микола Іванович у „Автобіографії”, – він одразу ж виявив готовність пристати до нього, але поставився до його ідей з великим запалом і крайньою нетерпимістю, що стало вже тоді приводом до багатьох суперечок між мною і Т. Шевченком” [5, с. 667]. Мислитель не вказав теми суперечок його з Тарасом Григоровичем, але з його розповіді зрозуміло, що саме поміркована програма та ідеологія товариства викликали критичні зауваження пое-

та. Полеміка між ними мала принципове значення: вона відбивала появу в суспільно-політичному русі революційно-демократичної й буржуазно-ліберальної тенденції. Ідеї та думки, що були предметом гарячих дискусій на зібраннях, члени таємного товариства виклали в „Книзі буття українського народу” („Законі Божому”) [2, с. 19], „Статуті Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія”, записках, проектах, художніх і публіцистичних творах [11, с. 180].

Це були люди, які захоплювались малоросійською народною поезією, зачаровані самотністю народного життя й мови, які були готові сприяти їх вивченню та закріпленню в культурній традиції, що само по собі не переслідувалось владними структурами. Видання зібрань фольклору, праць з етнографії не викликали офіційних перешкод. У Києві працювала спеціальна Комісія з розбору давніх актів. Написані на рідній українській мові вірші Т.Г. Шевченка широко видавались, роблячи його відомим і популярним поетом. Він отримав місце учителя малювання при Київському університеті й брав участь у роботі братства. За завданням археографічної комісії їздив по Україні, роблячи замальовки архітектурних пам’яток та історичних місць [6, с. 18].

Проте, крім культурно-естетичних пристрастей, члени братства близько до серця брали суспільно-політичну проблематику, дотримувались антикріпосницьких, республікансько-демократичних поглядів, а Т.Г. Шевченко закликав до повстання й скинення царизму. Саме це й стало причиною розправи з організацією та жорстокому покаранню.

Список використаних джерел :

1. Гончар О.Т. «Людина науки закохана в неї...» (М. Костомаров) / О.Т. Гончар // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2. – С. 107-111.
2. Гончарук П. Провісники української ідеї (до 160-річчя Кирило-Мефодіївського товариства) / П. Гончарук // Київ. старовина. – 2006. – № 1. – С. 3-27.
3. Заминський В. Жизнь и творчество Н.И. Костомарова / В. Заминский // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – С. 234-241.
4. Иванова Л.Г. Україна між Сходом і Заходом: українська національна ідея в суспільно-політичній думці 50-60-х рр. XIX ст. Монографічне дослідження / Л.Г. Иванова – К. : Дніпро, 2008. – 304 с.
5. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Н.И. Костомаров – 2-е изд. – К. : Киев. ун-т, 1990. – 733 с.
6. Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX в.) / И.В. Михутина. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2003. – 288 с.
7. Пінчук Ю.А. До оцінки наукової і громадської діяльності М. Костомарова / Ю.А. Пінчук // Укр. іст. журн. – 1992. – № 3. – С. 3-11.
8. Пінчук Ю.А. Идеолог Кирило-Мефодіївського братства / Ю.А. Пінчук // Київ. старовина, 1992. – № 5. – С. 15-18.
9. Пінчук Ю.А. Костомаров Микола Іванович / Ю.А. Пінчук // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 226-228.
10. Пінчук Ю.А. Микола Костомаров: людина, вчений, громадський діяч (до 190-річчя від дня народження) / Ю.А. Пінчук // Іст. журн. – 2007. – № 1. – С. 3-15.
11. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів (1826-1850) / Г.Я. Сергієнко – К. : Наук. думка, 1971. – 300 с.

12. Толочко П. Видатний історик України і Росії / П. Толочко // Київ. старовина. – 1992. – № 5. – С. 7-14.

This article reveals to us about events, in particular in political life, which took a place in the first half of XIX st., participating of Kostomarova in Cyril-Mefodiivskomu society.

Key words: cell, boarding-school, fraternity, society.

Отримано: 19.05.2011

УДК 94(477.4)«18»:323.11

М. Гончар,
магістрантка

Науковий керівник: А. Г. Філінюк, кандидат історичних наук, професор кафедри історії України

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-СТАНОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У даній статті йде мова про зміни в етнічній, демографічній, а особливо у становій структурі населення після приєднання Правобережжя до складу Російської імперії після другого поділу Речі Посполитої.

Ключові слова: Міста, містечка, національність, шляхта, міщани, селяни, чисельність.

З утвердженням державної незалежності України помітно зріс суспільний інтерес як до вітчизняної історії загалом, так і до проблеми соціально-станових трансформацій у Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. З одного боку, донедавна ці питання майже не досліджувались, з іншого – наукове осмислення процесів, що відбувалися у цей час, ані в концептуальному, ані у фактологічному плані не можна вважати завершеним. Відтак, за висловом відомого сучасного історика О.П. Реєнта, підвищується необхідність з'ясування всього спектру політики російської влади щодо національних прагнень українців, спрямованої на їх інтеграцію в імперські загальнодержавні структури. Отже, питання історії соціально-станових трансформацій вимагає ґрунтовного осмислення.

Однак, так трапилося, що в попередні десятиліття основна увага науковців була звернена переважно на незаможні стани і прошарки населення. Що стосується найбільш заможного стану – дворянства, то лише сьогодні з'являються роботи, котрі заповнюють прогалини попереднього періоду. Та незважаючи на те, що до вказаної проблеми звертались такі дослідники як І.О. Гуржій [3], В.М. Кабузан [5], Г.Д. Казмирчук, Т.М. Соловійова [6], А.Г. Філінюк [11; 12; 13], Л.Г. Мельник [7], які висвітлюють окремі аспекти соціальної історії Правобережної України, дана тема не є дослідженою в комплексі і потребує глибокої та детальної розробки.

Наприкінці XVIII ст. були здійснені поділи Речі Посполитої, що являли собою не лише розправу сильніших держав-сусідів над імперією, яка проіснувала в центрі Європи майже 225 років, а й насильницьку ломку політичного устрою старої Європи та її поділ на сфери впливу між могутніми тоді державами континенту. Внаслідок цього до Російської імперії була приєднана Правобережна Україна, зокрема Київське, Брацлавське і Подільське воєводства та східна половина Волинського Воєводства, що змінило геополітичну обстановку не тільки самої Правобережної України і Росії, а й Європи загалом [13, с. 43].

Включення українських земель до складу Російської імперії трактувалось як захист корінних мешканців Правобережжя від свавілля, яке панувало в ньому за Речі Посполитої, а політика російського самодержавства в регіоні втілювалось у життя під гаслом повернення давніх «руських» земель у лоно Російської держави, надання допомоги одноплемінникам по крові та вірі. Насправді, для українців політичне становище принципово не змінилось: помінялись лише сюзерени, власністю яких вони стали після 1793-1795 рр. [12, с. 54].

Вплив політики уряду Російської імперії позначився і на змінах у соціальній структурі міст та містечок Правобережної України. При збереженні багатостановості міської спільноти (тут проживала шляхта, духовенство, міщани, купці, селяни, прислуга, наймити та ін.) в першій половині XIX ст. більшу підтримку з боку уряду отримали вихідці із шляхетського стану, купці, міщани. Цим самодержавство намагалось створити собі соціальну опору в містах як форпостах імперської політики.

У соціальній структурі мешканців міст та містечок наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. помітне місце посідав шляхетський стан. Адже саме від міської шляхти залежало утворення та подальше функціонування нової адміністрації у приєднаних губерніях. Бажаючи захопити дворян Правобережжя до участі у в суспільному житті, уряд надавав їм низку привілеїв, даруючи при цьому великі земельні володіння. У 1812 р. в Київській губернії проживало 43,5 тис. польських дворян (це майже в 4 рази більше, ніж російських і українських). Але серед них тільки 300 мали землю, решта була безземельною шляхтою, що перебувала на службі [6, с. 131]. Чиншова безземельна шляхта переважала також у містах і містечках Поділля, Волині та Київщини. Так, наприклад, в повітовому м. Літині Подільської губернії на початку XIX ст. було 86 осіб шляхетського стану (всі чиншові), в містечку Янів Літинського повіту проживало 7 осіб помісної шляхти, 36 чиншової і 57 службової, а в містечку Межирів – 20 представників чиншової шляхти і 6 службової, у Старій Синяві відповідно – 77 і 32, в Сальниці – 50 осіб чиншової шляхти. Подібна картина спостерігалася і в інших повітах [2, с. 135].

Як бачимо, переважна більшість дрібної і середньої шляхти, що мешкала в містах і містечках Правобережжя, не мала своєї землі. Будучи залученим до управління (переважно на низькі посади), цей міський стан міг стати слухняним знаряддям в руках самодержав-

ства. У першій половині XIX ст. провідне місце в соціальній структурі Правобережжя поступово стали посідати міщани. У 1803 р. на Волині проживало 33422 міщан, на Київщині – 22474, на Поділлі – 33266 [7, с. 51]. Водночас зростали кількості і соціальне значення купців. Якщо протягом першої чверті XIX ст. приріст всього населення України становив 16%, то купецький стан збільшився на 77%, тобто переважав за темпами у 4,8 рази [6, с. 124, 127].

Як уже наголошувалося, після приєднання до Росії, міста та містечка Правобережжя наповнювалися великою кількістю військових. Приміром, на початку XIX ст. у повітовому місті Подільської губернії Проскурові нараховувалося 492 військових, що складало 17,1% мешканців міста. За приблизним штатом, в Подільській губернії лише при губернському та 12 повітових правліннях працювало не менше 540 військових [1, с. 49].

Найважче узагальнити матеріали про національну приналежність мешканців міст і містечок Правобережної України. Виявляється, що найскладнішим є питання щодо з'ясування чисельності українців і найбільш впливової національної меншини – поляків. Відповідь на це не дають ні матеріали ревізій, ні інші документальні джерела, оскільки вони містять свідчення переважно про конфесійну приналежність населення. Якщо за основу брати тільки це, то неминуче доведеться відносити до українців усіх православних, а всіх католиків вважати поляками. Насправді, релігійна ознака далеко не завжди свідчила одночасно про приналежність до відповідної національності [11, с. 224].

Серед усієї людності Правобережжя чисельність євреїв, порівняно із представниками інших національностей, визначити значно простіше, оскільки в матеріалах ревізій є конкретні посилання на їх етнічну приналежність. За даними V ревізії (1795 р.) у Волинській губернії євреї складали 3,6% населення, в Подільській – 3,8%, Київській – 3,4% [5, с. 222]. Дані про кількість купців-євреїв і міщан-євреїв в Подільській губернії на кінець XVIII ст. знаходимо у доповіді експедиції ревізії про прибуття і вибуття душ, покладаєних в оклад за 1798 р. По всій Подільській губернії на 1797 р. нараховувалося 383 купці єврейського закону (особи чоловічої статі). У 1798 р. кількість купців-євреїв зменшилася до 211. В цей самий час міщан-євреїв на Поділлі було 22613 осіб чоловічої статі, що складало 4% всього населення губернії [10, с. 939].

З початком XIX ст. архівні документи засвідчують деяке зменшення чисельності євреїв, особливо серед купецького стану. Скажімо, у 1802 р. в містах і містечках Подільської губернії нараховувалося 421 особа купців євреїв, в 1803 р. їх кількість зменшилася до 374 осіб. У 1808 р. в 12 повітових, 3 заштатних містах та містечках губернії налічувалося всього 310 купців єврейської національності. Із висловленого з'ясуємо, що впродовж першого десятиліття XIX ст. кількість єврейського населення міст і містечок Правобережної України дещо зменшувалася. Але вже у наступних десятиріччях відбулося значне його зростання у цих населених пунктах. Стимулом для цього, очевидно, було надання від 31 січня 1833 р. дозволу євреям жити у раніше заборонених містах (наприклад, у Кам'янець-Подільському) і купувати там власність тощо.

Оселяючись у містах і містечках, більшість євреїв, як свідчить аналіз наукової літератури, ставала шинкарями, корчмарями, торгівцями чи орендарями. В описі Подільської губернії, підготовленому губернським землеміром Екстером, зазначалося, що євреї хліборобством не займалися, а більша частина з них була купцями і міщанами [3; с. 131].

Наприкінці XVIII ст. у Правобережній Україні більшість правлячої поміщицько-магнатської верхівки, католицьких священнослужителів і службовців становили поляки, меншою мірою вони були представлені у складі міщан, селян, чиншової шляхти. Політика Речі Посполитої привела до того, що частина українського за походженням населення Правобережжя стала називати себе поляками. Тому найголовнішим критерієм визначення кількості поляків у міських осередках регіону можуть бути римо-католицьке віросповідання, а також приналежність до станів громадян і однодворців, до розряду яких була переведена значна частина дрібної польської шляхти. На 1795 р. поляки складали 7,8% населення Правобережжя, в тому числі 9% населення Поділля, 7% – Волині, 7,3% – Київщини.

На початок XIX ст. поляки займали провідні позиції у політичному та економічному і особливо у духовно-культурному житті регіону. З метою створення для себе необхідної соціальної бази уряд зрівняв у правах місцевих поміщиків із російськими дворянами.

Після поразки польського повстання 30-х рр. XIX ст. внаслідок ужитих відповідних адміністративних заходів з боку російського уряду щодо поляків (конфіскація маєтків, ліквідація багатьох польських шкіл тощо), в 30-40-х рр. у Правобережжі вони значною мірою втратили панівні позиції. Водночас зменшилася їх чисельність. Якщо у 90-х рр. XVIII ст. частка поляків у складі мешканців Правобережжя становила 10, то на початку XIX ст. – лише 6 відсотків. Аналізуючи дані про менш значні за кількістю етноси, що мешкали в містах і містечках Правобережних губерній, слід підкреслити, що на початку XIX ст., крім українців, поляків і євреїв, у них проживали греки, вірмени, німці, молдавани, цигани тощо. Іноземці переважно були ремісниками, або ж займалися торгівлею. За підрахунками О. П. Оглобіна, станом на 1830 р. частка іноземців у Волинській губернії складала 3,3%, в Київській – 5,7% та у Подільській – 24%. Серед купців Волинської губернії вони становили 1,9%, Подільської – 1,1% і зовсім не було їх (або ж було дуже мало) у Київській губернії [8, с. 47]. Цілком зрозуміло, що невеликі за чисельністю етноси не мали суттєвого впливу на етносоціальну ситуацію у містах та містечках регіону, на відміну від росіян. Сам розвиток міст у політичному плані підпорядковувався ідеї перетворення прибулих росіян у панівну частину населення. Під кінець 50-х рр. частка росіян досягла до 0,8% (148000), або виросла майже в 3,8 рази, порівняно з 1795 р., де їх кількість складала 3900 осіб (0,3%) [4, с. 432].

Велика частина новоприбулих росіян була зайнята, головним чином, у адміністративно-управлінській і військовій сферах.

Наповнюючи міста та містечка росіянами, уряд одночасно намагався створити етнічно роз'єднаний стан міщан, запровадити специфічний спосіб життя, спрямований на утвердження і

консервування феодальних відносин. На відміну від вище зазначених етносів, корінні та домінуючі за кількістю в регіоні українці не були, як уже зазначалося, широко представлені у містах та містечках. Провідною сферою їх виробничої діяльності, як і в попередні часи, залишалося землеробство.

Отже, чисельність та соціально-станова структура населення Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. зазнали істотних змін. В цей час відбулося кількісне зростання населення, але здебільшого за рахунок піднесення великих міст та визначених урядом адміністративних центрів. Одночасно, із зростанням кількості міщан, у структурі мешканців міст все менше залишалося українського населення, оскільки провідні позиції тут усе більше стали займати міщани і купці – вихідці з Росії, євреї, представники інших національностей. Водночас землеробське українське населення витіснялося із центру на міські окраїни. Для наших предків настав час подвійного політичного та соціального гніту – як з боку російського самодержавства, так і з боку польських поміщиків [9, с. 36]. Так, крок за кроком, міста і містечка Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. ставали все більш розрізненими, чужішими і ворожішими для українців, а їх розвиток підпорядковувався чужонаціональним силам і стороннім осередкам.

Список використаних джерел:

1. Баранович А. Упадок города Речи Посполитой (Старокопстантинов в XVIII в.) / А. Баранович // Вопросы истории. – 1947. – № 8. – С. 30-49.
2. Военно-статистическое описание Вольинской губернии / сост. полковник А. Забелин. – К., 1887.
3. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні / І.О. Гуржій. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 206 с.
4. Етнографія України: навч. посіб. / за ред. С.А. Макарчука. – Львів : Світ, 1994. – 520 с.
5. Кабузан В.М. Народы России в XVIII веке. Численность и этнический состав / В.М. Кабузан. – М. : Наука, 1990. – 256 с.
6. Казмирчук Г.Д., Соловйова Т.М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX ст. / Г.Д. Казмирчук, Т.М. Соловйова. – К. : ТОВ “Міжн. фін. Агенція”, 1998. – 174 с.
7. Мельник Л.Г. Міста України за всеросійським переписом 1840 р. / Л.Г. Мельник // Укр. іст. журн. – 1989. – № 12. – С. 49-56.
8. Оглобин А.П. Очерки истории украинской фабрики / Александр Оглобин. – К. : Госиздат Украины, 1925. – 270 с.
9. Рашин А.Г. Динамика численности и процессы формирования городского населения России в XIX – начале XX вв. / А.Г. Рашин // Исторические записки. – Вып. 34. – Изд-во АН СССР, 1950. – С. 32-85.
10. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. свящ. Е. Сецинского. Вып. 9. – Каменец-Подольский, 1901.
11. Філінюк А.Г. Зміни в політико-правовому статусі та управлінні міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / А.Г. Філінюк // Наук. праці Кам.-Поділ. держ. пед. ун-ту: Істор. науки. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2001.
12. Філінюк А.Г. Кам'янець-Подільський на межі XVIII – XIX століть / А.Г. Філінюк // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник за підсумками Міжн. наук.-практ.

- конф., 16-17 травня 2003 року. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, інформ.-видавн. відділ, 2003. – С. 54-58.
13. Філінюк А.Г. Російська колонізаційна політика на Правобережній Україні на рубежі XVIII-XIX ст. / А.Г. Філінюк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. Вип. 9. – К. : Рідний край, 1999. – С. 43-56.

This article discusses changes in the ethnic, demographic, and especially in the population structure of the estate after joining the Right Bank of the Russian Empire after the Second Partition of Poland.

Key words: *city and town, nationality, nobility, burghers, peasants, strength.*

Отримано: 14.06.2011

УДК 94(477,84)

О. Давлюк
студентка 1-го курсу

Науковий керівник: Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії

ІСТОРИЧНЕ СЕЛО ВАНЖУЛІВ ЛАНОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВІХИ ІСТОРІЇ

У статті описано українське село Ванжулів, подані дані з історії заселення території, представлено також відомості про визначні об'єкти історії, культури і природи, про відомих людей краю.

Ключові слова: *дослідження, школа, церква, історія, видатні люди перша згадка про село.*

Маленьке село Ванжулів, що на Тернопіллі, без сумніву є унікальним. Воно мало цікаві етапи в утворенні та розвитку його як населеного пункту. Люди пишалися і пишаються односельчанами, а також своїми традиціями та звичаями. Та історія Ванжулова, як і більшості українських сіл має безліч невизначеностей, які не дають змогу цілісно розглянути і пояснити події. Саме тому, тема даної статті є актуальною.

Про Ванжулів писав Михайло Теодорович у історико-статистичному описі «Церкви й приходи Волинської єпархії». Про нього знаходимо інформацію в «Історії міст і сіл Української РСР. Тернопільська область»; та у виданнях «Земля Тернопільська: Туристичний путівник» та «Тернопільський енциклопедичний словник».

Одним із перших, хто відкрив Лановеччину для археологічної науки, був польський археолог-аматор А. Цинкаловський, котрий у 1939 р. виявив стоянки на околицях сіл Ванжулів, Печірна та Буглів. Також протягом трьох літніх сезонів 1990, 1998 років на території села, а саме в урочищі Замчище, проводились розкопки експедицією Тернопільського музею під керівництвом уродженця Ванжулова Левчука Миколи Ростиславовича. Були виявлені поселення доби пізнього палеоліту та залишки поселень Черняхівської культури III-V ст. н.е. [3]

Серед квітучих садів Поділля розкинулося невеличке село Ванжулів: село з давніми традиціями й звичаями, піснями й легендами, побутом й фольклором. Також воно має загадкову і водночас цікаву історію. Так 2011 року Ванжулів відсвяткує 569 річницю першої згадки у давньоукраїнських документах.

Ванжулів знаходиться на північному сході Тернопільської області, що на Лановеччені. Воно розкинулося в долині річки Буглівки, що є правою притокою річки Жирак. Буглівка бере початки з джерел південніше села Буглів, протікає через населені пункти Огрисківці, Ванжулів і Корначівка та впадає в річку Жирак у Ланівцях. Довжина Буглівки становить 23 км, а площа її басейну 179 км².

Час заснування Ванжулова не відомий. В історичних документах населений пункт згадується в акті від 1442 року під назвою. Це привілей Короля Казимира Ягелончика, наданий Денису Мокосію, старості Кременецькому, на володіння м. Збараж та ще 19 навколишніх сіл, у тому числі й Вандрути. Маєтки ці Денис Мокосій отримав взамін м. Кременця, «уступленого имъ Казимиру». Село Ванжулів та ще декілька земель увійшли у склад маєтностей князів Вишневецьких і Збараських. Казимир залишив за собою право, після смерті Дениса Мокосія, викупити м. Збараж у його спадкоємців за 1000 рублів.

Згідно з реєстром поборовим Кременецького повіту 1583 року село належало княгині Олександрі Вишневецькій [1].

Про походження назви селища на сьогодні немає документальних даних. За народними переказами назва походить від слова «мандри», «мандрувати», що місцеві жителі вимовляють як «вандри», «вандрувати». Ще сьогодні можна почути від людей похилого віку, які вимовляють назву села не як Ванжулів а як Манджулів. У стрілецьких піснях можна зустріти «січовики манджали», в значенні переходили.

За іншою легендою назва села походить від прізвища або прізвиська людини – Ванжула, який був причетний до заснування села.

Восени 1648 року загони Б. Хмельницького проходили землями, що належали Ванжулову. Вдруге війська Хмельницького побували у цих краях навесні 1651 року [6].

До кінця XIX століття школи у селі не було. Збереглися відомості про те, що грамотні селяни у зимовий час навчали у себе вдома хлопчиків читати і писати. Так, Охнівський Пилип повернувся з армії грамотієм, привіз книги і взимку до нього кожного року приходило 6-7 хлопчиків і він навчав їх писати за Псалтирем. Перша школа була відкрита лише в 1898 році. Мала вигляд звичайної хати, було 3 кімнати: клас, де проходило навчання, кухня та учительська. Знаходилася вона в найманому приміщенні. Селяни оплачували працю вчителя – 170 крб. в рік. Навчалось в ній 40 хлопчиків і 9 дівчаток. Пізніше, в 1904 році, була побудована зусиллями священика Керші Купріяна Івановича церковно-приходська школа. Будівництво обійшлося в 980 крб. Ця школа мала вигляд звичайної хати (було 3 кімнати: клас, кухня та учительська). Навчалися діти з 8-9 років. Було 4 класи, 2 класи вчилося до обіду, а ще 2 – після обіду. В класі було приблизно 20 учнів. Навчання проводилось на польській мові. Діти вчили буквар і арифметику. Велика увага приділялася релігії. 2 рази

на тиждень до школи приходив священик, а в піст учні ходили сповідатись до церкви. Першою вчителькою була донька священика – Афанасія. Після неї вчителькою була полячка – Ядвіга [1].

У 1938 році за вказівкою волосного старшини було виділено землю під будівництво нової школи. Восени 1940 року поріг школи переступили перші учні. Школа будувалася на кошти громади. Камінь люди возили із польської стражниці, яка знаходилася за селом Грибова. Цеглу випалював кустарним способом мешканець села Огризківці Прокопчук Ісаак.

Першим директором школи був Мельничук Микола Тарасович. Він працював 3 роки (1940-1943 р.) і загинув від рук українських буржуазних націоналістів за те, що коли в 1943 році район визволяли від німецько-фашистських загарбників вивісив на школі транспарант з написом-вітанням радянських військ.

У 1943-1951 роках директором школи працював Юрченко Олександр Юхимович.

У середині 50-х років ХХ століття директором школи, але вже семирічної, працював Ярошук Феофан Арсенович, родом з Хмельниччини.

У 1956-1992 роках директором Ванжулівської восьмирічної школи працював Черній Василь Іванович. Ця людина зробила великий внесок у зміцнення матеріальної бази школи: за нього було обладнано найкращі в районі кабінети, створена велика шкільна бібліотека, яка нараховувала 21 тисячу книг, діяла громадська організація товариства «Знання». З 1993 по 1999 роки директором школи працював Паньків Ігор Іванович.

У період 1999-2004 роки посаду директора займала Лобунь Лариса Андріївна.

Починаючи з 2004 року і до сьогодні посаду директора займає Кушнір Ігор Ярославович [4].

На території села до 1957 року було дві хати-читальні, на основі яких в 1957 році була створена Ванжулівська сільська бібліотека.

У 1954 році було побудовано приміщення сільського будинку культури, перед яким у 1957 році було закладено парк. Першим директором сільського будинку культури був Григорій Нецюк. З 1997 року будинок культури отримав статус сільського клубу. З 1980 р. директором є Данилюк Леся Анатолівна.

У вересні 1939 року на території Ванжулів було утворено дві сільських ради: Ванжулівську і Корначівську.

У 1949 році у селі було засновано колгосп. Першим головою колгоспу було обрано Охнівського Степана Тимофійовича.

Не далеко від колгоспу було побудовано у 1969-1970 роках цегельний завод на 70 робочих місць, який забезпечував цеглою цілий район, випускаючи за добу 15-20 тис. цеглин.

Окрасою села є велична, дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці, побудована невідомим майстром в 1750 році на кошті прихожан. Церква збудована в стилі бароко. Про це свідчать внутрішні розписи та розкішний, багатий іконостас. При храмі є дерев'яна, дуже стара дзвіниця. Копії метричних книг зберігаються з 1806 року. Опис церковного майна складено в 1842 році.

На південній околиці села височить пам'ятка природи 300-річна груша дичка. Залишилась вона ще з прадавніх лісів, які оточували село з усіх боків. Про це говорять нам назви урочищ: «Дубняки», «Березина». Ця груша перебуває під охороною держави. При виїзді із села в сторону Лановець праворуч височить півметрава камінна стела, на якій латинськими буквами вибито напис. Ми змогли прочитати окремі слова:

“Калізімовка садиба

I. Дікса

Pbonov Skid

Zanospo 1892.”

За переказами на цьому місті був польський масток. А в могилі похоронені останки його мешканців.

На всі околиці славиться цілюще джерело, яке б'є з-під високої гори майже в центрі села – Біла Криниця.

Не обминула жителів Ванжулова Перша і Друга світові війни. Про участь односельчан у війні 1914-1917 рр. Лише можна сказати те, що ванжулівчани брали участь в революційних подіях 1917-1922 рр. Так, житель села Ванжулів, Сандій Агафон служив дійсну службу матросом на крейсері «Аврора» в Петрограді, про що неодноразово розповідав односельчанам.

Під час війни 1941-1944 рр. до Німеччини було вивезено 40 жителів села, всі повернулись додому. Мобілізовано на Велику Вітчизняну війну 59 чоловік. Всі вони воювали на 14 фронтах. Загинуло – 48 чоловік. Повернулось – 11.

Учасниками національно визвольних змагань у формування ОУН, УПА було 40 чоловік. 18 жителів села Ванжулів було заарештовано протягом 1939-1950 рр. засуджено і заслано до Сибіру.

Відомим керівником ОУН - УПА був уродженець села Овчарук Яким Дорофійович.

Пишаються ванжулівчани і своїми земляками, які на широкій дорозі не розгубились, а своєю працею і знаннями досягли успіхів у житті. І завжди, як є можливість приїхати до отчої хати, то вони завжди відвідують рідне село.

Ванжулів пишається своїми визначними постатями постатями. Серед тих, хто прославив село:

- Прокоплюк Микола Іванович, кандидат економічних наук, який нині працює в Міністерстві транспорту Російської Федерації на посаді начальника відділу контролю за безпеку польотів;
- Лобунь Віктор Іванович, який працював першим заступником голови облдержадміністрації Тернопільської області;
- Лобунь Іван Маркович, вчитель української мови та літератури у Буглівській середній школі I-III ступенів, який видав збірку сорока віршів «Пташина планета людей»;
- Войцещук Тетяна Іванівна, головний режисер національного радіо;
- Гуменюк Іван Степанович, член спілки художників України;
- Лобунь Володимир Маркович, художник – пейзажист.
- Возняк Андрій Юрійович, кандидат в майстри спорту, член молодіжної збірної України з біатлону. Чемпіон Європи.

Список використаних джерел:

1. Теодорович Н.І. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии: уезды Кременецкий и Заславский / Н.І. Теодорович. – Почаев, 1893. – Т. 3.
2. Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль, 2004. – Т. 1.
3. Земля Тернопільська: Туристичний путівник. – Тернопіль : Джура, 2003. – 368 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. – К., 1973.
5. Левчук М. Найдавніші сторінки історії Лановеччини / М. Левчук // Будівник комунізму (сmt. Ланівці). – 1984. – 12 грудня.
6. Вавренюк С. Гортаючи сторінки минулого / С. Вавренюк // Будівник комунізму (сmt. Ланівці). – 1990. – 25 травня.
7. Рудюк О. Що назва нам твоя говорить? (сmt. Ланівці) / О. Рудюк // Січ. – №1. – 1995. – 21 січня.

This article has a description of Ukrainian village Vanzuliv, his geographical position, the findings from history of settlement area, the feates of population, a his economic activity information is presented also about prominent is object of history culture and nature about the famous people of village.

Key words: *disquisition, school church, history famous people, the first mention of the village.*

Отримано: 1.06.2011

УДК 94(410/”1899/1902”):930.2

В. Дейбук,
студент 3 курсу

Науковий керівник: С. А. Копилов, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії

АНГЛО-БУРСЬКА ВІЙНА 1899-1902 Р. У ВИСВІТЛЕННІ АРТУРА КОНАН ДОЙЛА

У даній статті здійснено джерелознавчий аналіз праці видатного англійського письменника Артура Конан Дойла «Історія англо-бурської війни 1899-1902 рр».

Ключові слова: *бури, англо-бурська війна 1899-1902 рр., Артур Конан Дойл, Південна Африка, Оранжева республіка, Трансвааль.*

У кінці XIX ст. на території Південної Африки наростає напруження між нащадками голландських колонізаторів – бурами, та британцями, що активно освоювали південь «Чорного континенту». Основною причиною були відкриті розсипи золота та родовища алмазів на території бурських республік. У 1899 р. між обома сторонами розгорілася війна. У результаті незалежність Трансвааля та Оранжевої республіки була ліквідована і вони перетворилися на автономні округи Британської імперії.

Після війни з'являється ряд праць про англо-бурські бойові дії. Першою з таких робіт стала книга історичного характеру «Англо-бурська війна 1899-1902 рр.» Артура Конан Дойла. Так, ми знаємо цю видатну особистість в основному через його захоплюючу серію творів про пригоди Шерлока Холмса та доктора Ватсона, інженера Челенджера та різні твори у стилі детективу та фантастики. Але талановитий письменник, приділяв велику увагу таким творам історичного характеру, вважаючи їх головним надбанням своєї довголітньої творчої діяльності. Зокрема, з під його пера вийшли такі відомі історичні романи як: «Злочини бельгійців у Конго», «Білий загін», «Ватерлоо» та інші [2, с. 2].

Особливе місце серед його праць займає «Англо-бурська війна 1899-1902 рр.», оскільки сам автор був учасником подій у Південній Африці. Будучи за професією лікарем, Артур у 1900 р. добровольцем відправився на війну з бурами, переніс усі труднощі воєнних дій, рятуючи поранених співвітчизників. За заслуги у війні в 1902 р. Артур Конан Дойл з рук короля Едуарда VII отримав лицарське звання [4, с. 144].

Щодо самого твору, то він являється збірником фактів, подій, суджень автора не лише про самі бойові дії, але й про передумови, причини та наслідки війни. Артур детально розкриває процес закріплення голандців на території Південної Африки, поступове утворення нового народу – бурів, а внаслідок їх політичної еволюції й становлення незалежних бурських республік. Висвітлюючи події, Артур спирається на побачене власними очима, дані англійської журналістики, воєнні документи, свідчення очевидців та ін.. Щодо популярності видання, то книга виходила друком 15 разів в різних країнах світу [2, с. 3].

Перш за все слід зазначити, що книга написана в дусі англійського націоналізму й покликана виправдати вторгнення англійців на територію бурів та довести позитивні наміри британців щодо покращення становища Південної Африки, і охарактеризувати процес захоплення як наступний щабель прогресу та модернізації на території Чорного материка. Ми вважаємо її відповіддю на негативну реакцію більшості провідних країн Європи та США на грабівницькі дії Великої Британії, щодо бурських держав Трансваалю та Оранжевої республіки.

Значну увагу письменник приділяє висвітленню процесу формування бурів як народу. Він описує роки важкої боротьби вихідців з Нідерландів проти природи, місцевих племен та колоністів інших держав. Ці всі випробування загартували мужніх фермерів, навчили боротися проти ворога. За влучним висловом автора «холод, труднощі та бури виховують якості, що притаманні лише володарям» [3, с. 3]. У результаті, без усякого сумніву, сформувався один із найбільш стійких, відважних та волелюбних народів, що коли-не-будь існували на землі.

Враховуючи данні якості та стійку старозавітну віру письменник називає нащадків голандців – найбільш серйозним противником, що ставав на шляху Британської імперії: «Наша військова історія в значній степені складається із серії зіткнень з Францією, проте Наполеон та його досвідчені солдати ніколи не

відносились до нас з такою непримиренністю, як ці фермери, з їх давньою теологією та вельми сучасними гвинтівками» [3, с. 28].

У відносно тихе та спокійне життя південноафриканських поселенців буквально ввірвався потужний потік золотошукачів та авантюристів, пов'язаний із відкриттям у 1886 р. величезних покладів золота та алмазів. За досить нетривалий відрізок часу поселення шукачів благородних металів розрослися і кількісно стали переважати «корінних» мешканців – бурів. На думку автора саме нерівноправне становище отландерів викликало напруження та подальше загострення ситуації в бурських державах. Він звинувачує нащадків голландців у жадібності та небажанні ділитися територією: «Ситуація надзвичайно складна. Купка людей по праву завоювання володіє значними просторами, їх ферми розкидані далеко одна від одної і їх власники пишаються тим, що з одного господарства не можна побачити дим в іншому, але, тим не менше (не дивлячись на те, що їх кількість така нерівномірна на землі, котру вони займають) відмовляються допустити сюди інших людей на рівних правах, а оголошують себе привілейованим класом, який повністю домінує над новоприбулими» [3, с. 5]. Саме такими словами Артур Конан Дойль виправдовує необхідність воєнного вторгнення Великої Британії на територію бурів, вважаючи, що нащадки голландців здобули цю землю за правом завоювання і теж право потрібно справедливо реалізувати, щоб змінити недопустиму ситуацію.

Враховуючи вище сказане, письменник підкреслює місіонерську ціль англійської діяльності в Африці: «Британський уряд в Південній Африці завжди грав непопулярну роль друга та захисника чорношкірих слуг. Саме по цій причині виникли перші суперечності між старими поселенцями та новою адміністрацією» [3, с. 6]. Хоча турбота про «кольорове» населення насправді була лише формальною, і служила ще одною зачіпкою, що сприяла наростанню конфлікту з бурським населенням, основу економіки яких складало рабовласницьке господарство.

Врешті-решт у 1899 р. ситуація стала критичною. Уряд Великої Британії поставив ультиматум з вимогою надати рівні права переселенцям, чого не могли стерпіти волелюбні бури, які вважали себе господарями своєї землі і не хотіли поступатися англійцям. Відбувся значний сплеск патріотизму, «ми справлялися з Англією і раніше, але це ніщо порівняно з тим, що ми покажемо їй тепер», – говорив відомий громадянин, а він, на його власну думку, говорив за всю країну» [3, с. 53]. Розпочалась підготовка до бойових дій. Причому автор зазначає, що саме бури краще підготувалися чим британці, а останні, зокрема, припустилися ряду стратегічних помилок в результаті відвертої недооцінки противника та недостатньої кількості розвідувальних операцій.

12 жовтня африканські війська, не чекаючи доки Англія встигне перекинути значні військові сили, розпочали наступ. Перший етап війни ознаменувався блискучими перемогами бурів. Цьому сприяли прекрасне озброєння та організація бурського війська, помножені на високий бойовий дух. Разом з тим, важливу роль, на думку Артура, відігравали нові стратегічні способи ведення бою та успішне застосування тактики партизанської ві-

їни, в той час, коли англійці брали за приклад застарілі тактичні дії епохи наполеонівських війн. Серед причин поразок автор називає також бездарність, бездумну хоробрість та неспроможність керувати армією представників генерального штабу.

Слід зазначити, що поразки першого етапу англо-бурської війни справили сильне враження на письменника: «Тиждень з 10 по 17 грудня 1899 р. був найгіршим за все життя нашого покоління і найганебнішим для британської армії на протязі цілого століття» [3, с. 190]. Патріот своєї держави, Артур Конан Дойл, з болем в серці відкликається на матеріали європейської та американської преси, яка з великою радістю сприймала всі невдачі Британської імперії. Разом з тим, невдачі в англо-бурській війні завдали удару гордості англійців, відбувся вибух патріотизму, британці стали формувати додаткові військові сили для реваншу. Але на перших порах це не допомагало, бури рішучим натиском захопили територію Наталя, анексувавши його до складу своїх держав. Проте подальша нерішучість та повільність у прийнятті рішень дала можливість англійцям перекинути значну кількість військ, достатніх для ведення успішних бойових операцій проти бурських держав.

Посилена британська армія на чолі з талановитим генералом Робертсом на початку лютого 1900 р. розпочала вдалий наступ. Переломною була капітуляція армії Оранжевої республіки при Паадеберзі, незважаючи на мужній спротив фермерів на чолі з генералом Кронье. Ця перемога дозволила деблокувати Кімберлі, а зрештою Ледсміт. 13 березня 1900 р. вони зайняли столицю Оранжевої республіки Блумфонтейн, а 5 червня 1900 року – столицю Трансвааля Преторію [1, с. 177-179]

За словами автора, «надії покладались на те, що знищення основних сил бурської армії, захоплення артилерії, великі втрати серед бюргерів та іноземних найманців призведе до закінчення війни». Англія природно уже повірила у переможну кінцівку, але бури продовжували вести самовіддану партизанську боротьбу. Проте шанси виграти війну у них були насправді мізерні, чисельність військового контингенту британців зросла до 400 тисяч, а враховуючи пристосування англійців до особливостей війни та падіння бойового духу противника – майже нульові.

Проти партизанів були використані системи укріплених пунктів – блокгаузів, а також проведено ряд репресивних заходів проти місцевого населення. Особливо поширені були підпали житла, конфіскація худоби та згін мешканців у концтабори. Цей момент англійського «миосердя» детально висвічує у своїй книзі «Боротьба бурів з Англією» відомий бурський генерал Христіан Девет. Зокрема, він писав: «Як це було жахливо! Чи міг хоча би хтось-колись подумати до цієї війни, що в ХХ ст. буде здійснене таке варварство? Весь світ знає, що під час будь-якої війни відбуваються жахливі смертовбивства. Але вбивство дітей і жінок, прямо чи непрямо, перевищує все можливе» [5, с. 238]. До своєї честі, Артур Конан Дойль, не замовчує, і не приховує звірства англійських солдатів. Більше того, він засуджує такі дії, хоча й старається знайти виправдання для своїх співвітчизників.

Тим не менше, партизанська війна тривала цілих два роки. Бури перерізали комунікації ворога, руйнували залізниці, нападали на окремі військові загопи англійців. Характерно, що починаючи з цього часу автор розпочинає називати бурських воїнів не солдатами, не повстанцями, а саме бандитами, тим самим підкреслюючи «неправомірність» їх дій. Відбувається переоцінка поглядів, щодо бурського опору і письменник починає висвітлювати діяльність ворогів у негативному світі, щоразу знаходячи факти, що компрометують бурських воїнів, виставляючи в цей час британських солдат та уряд мало не «ангелами милосердя, які турбуються за життя своїх братів по крові – бурів» [3, с. 502]. Але зовсім інше ставлення автора до командирів партизанських загонів таких як Х. Девета, Л. Боти і Я. Деларея. Письменник підкреслює мужність та розум полководців, особливо захоплюється діяльністю Деларея, даючи позитивну оцінку його милосердному поводженні з полоненими: «У Делареї ми завжди бачимо противника настільки же благородного, скільки і грізного» [3, с. 510].

Але, як зазначалось раніше, попри всю героїчність спротиву, у бурів майже не було шансів відстояти свою незалежність. І в результаті був підписаний мирний договір, за умовами якого бурські суверенні держави перетворилися на автономну провінцію Великобританської імперії [1, с. 179] Щодо правління британців у Південній Африці, Артур Конан Дойль наголошує на необхідності справедливого та мудрого управління даними територіями. «Британський прапор є нашим найкращим адміністратором, який буде ознаменувати непідкупність уряду, чесні закони, свободу та рівність для всіх. І поки все це буде в наявності, ми володітимемо Південною Африкою» [3, с. 547].

Отже, праця видатного англійського письменника Артура Конан Дойла «Англо-бурська війна 1899-1902 рр. є надзвичайно деталізованою роботою, написаною в патріотичному дусі англійського націоналізму, як реакція на критику іноземною пресою дій британців у Південній Африці. Вона також є одним із найдостовірніших джерелом щодо вивчення бойових дій на півдні Чорного континенту.

Список використаних джерел:

1. Ерофеев Н.А., Очерки по истории Англии 1815-1919 гг. / Н.А. Ерофеев. – М. : Просвещение, 1959. – 350 с.
2. Порицкий Л. Артур Конан Дойль / Леонид Порицкий // Зеркало недели №30, 29 июля 2000.
3. Конан Дойл А. Англо-Бурская война (1899-1902) / Артур Конан Дойл. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 608 с.
4. Карр Дж.Д. Артур Конан Дойл / Джон Диксон Карр, Хескет Пирсон. – М. : Книга, 1989. – 320 с.
5. Х. Девет, Борьба буров с Англией: воспоминания бурского генерала / Христиан Девет. – М. : Вече, 2010. – 445 с.

In this article the dzhereloznavchiy analysis of labour of the greatest English writer Arthur Konan Doylya is carried out «History of anglo-burskoy war of 1899-1902».

Key words: bore, anglo-burska war 1899-1902, South Africa, Orange republic, Arthur Konan Doyl', Transvaal'

Отримано: 20.05.2011

А. Кінцал,
студентка 4 курсу

Науковий керівник: **В. С. Степанков,**
доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії

РОЗРОБКА КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ КИТАЮ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті зроблено спробу з'ясувати процес формування концепції розвитку китайської промисловості. Охарактеризовано також процес її модернізації.

Ключові слова: *важка промисловість, легка промисловість, модернізація, реформи, концепція.*

До кінця 70-х років ХХ ст. в КНР все ясніше виявлялася об'єктивна потреба розробки комплексу заходів, які дозволили б промисловості країни не тільки подолати застійний стан, але й визначити чіткі орієнтири на перспективу. Їх початок цілком обґрунтовано пов'язується вченими з 3-м пленумом ЦК КПК 11-го скликання (грудень 1978 р.), який перевів КНР на шлях реформ.

Спектр думок про перспективи розвитку Китаю як нинішньої або майбутньої світової наддержави і зв'язки цього процесу з історичними традиціями вкрай широкий, що відбилося й у розмаїтості історіографії з даної теми. Практично кожна робота з сучасного Китаю в тій чи іншій мірі торкається фактору зростання темпів розвитку промисловості КНР праці Д. Богині, Г. Волинського [1], Г. Гаршина [2], Е. Пивоварова [3], В. Чуванкова [6]. З іншого боку, кількість окремих комплексних робіт, присвячених розробці концепцій розвитку промисловості Китаю кінця ХХ – початку ХХІ ст. невелика, зокрема це дослідження О. Шенкара [7] та Лі Юйчжу [8]. На думку Лі Юйчжу, коли в КНР був проголошений курс на розробку концепцій розвитку промисловості, рік за роком, китайський уряд поступово створював умови і послідовно регулював зростання промислового виробництва.

Метою дослідження є аналіз ключових компонентів реалізованої моделі розвитку промисловості Китаю з метою визначення її конкурентних переваг на сучасному етапі глобалізації та обґрунтування положення щодо її самодостатності. Тому автор намагався розв'язати наступні завдання: дослідити та проаналізувати процес розробки концепції розвитку промисловості та використання сучасних технологій висвітлити її основні етапи та прикметні риси.

У 1978 р. була сформульована у загальному вигляді мета перетворення Китаю в могутню і процвітаючу державу, яка стала справжньою загальнонаціональною мобілізуючою ідеєю [1, с. 76]. Розробляючи концепцію поступового розвитку, уряд узяв курс на перехід від закритого суспільства до відкритого в розрахунок на приплив іноземного капіталу в країну для модернізації і розвитку промислового виробництва, дозвіл соціальної міграції населення [4, с. 68].

В кінці 70-х років ХХ ст. реформи китайської промисловості здійснювалися під гаслом «планова економіка - головне, ринкове регулювання – допоміжна», коли основна увага приділялася вдосконаленню планового управління народним господарством з допущенням договірних цін, розвитком індивідуального сектору, появою жорстко контрольованих спільних підприємств, наданням держпідприємствам права збувати надпланову продукцію, введенням сімейного підряду [6, с. 109].

У світлі проголошеної лінії на перенесення центру уваги з ідеологічної на промислову сферу управління країною, основним інструментом по реалізації цього плану стала економічна реформа. Було сформовано два її основних завдання - додання гнучкості системі виробничих відносин на період прискореного розвитку менш розвинених продуктивних сил [1, с.76]. Результатом мало стати створення довговічного механізму підтримки балансу між рівнями продуктивних сил і виробничими відносинами, що мало стати основною гарантією стабільного і високого темпу промислового зростання.

Концепція розвитку промисловості передбачала іноземне інвестування Китаю, що призвело до реалізації моделі відкритих портів. Особливостями реалізації останньої стали: переважний розвиток легкої промисловості та виробництва споживчих товарів; іноземне інвестування в умовах конкурентного середовища, що призвело до акумулювання національних капіталів та, як результат, активізації внутрішнього інвестування [6, с. 109]. В жовтні 1987 року на ХІІІ з'їзді КПК, було вирішено прийняти трьохетапний план на період до середини ХХІ століття, що включає у себе: 1) Подвоєння на першому етапі (до 1990 року) валової продукції промисловості. 2) Потроєння на другому етапі (1991-2000) валового національного продукту, що, згідно з розрахунками, мало створити в КНР суспільство «середнього достатку» [1, с. 76]. 3) Досягнення на третьому етапі (до 2050 року) домогтися завершення комплексної модернізації промисловості [6, с.109].

Китай не прагнув швидкого переходу до постіндустріального типу розвитку, адже в країні лише формувався необхідний для такого переходу інтелектуальний та соціальний капітал. Структура промисловості Китаю зберігала певну консервативність через переважне інвестування вже достатньо розвинених секторів (сира сталь, транспортні засоби, офісні будівлі тощо) [8, с. 68]. Поетапність - основа реформ й розробка концепцій розвитку промисловості. Прикметними рисами курсу китайських економічних реформ стали поступовість і обачність, зважений підхід до намічуваних перетворень [3, с. 111]. На держпідприємствах вводився госпрозрахунок та економічні стимули праці; заохочувалась індивідуальна трудова діяльність; створювались невеликі приватні підприємства в торгівлі, сфері обслуговування і легкої промисловості; запроваджувалась оренда в промисловості [8, с. 43]. З метою залучення іноземних інвестицій для модернізації китайської промисловості, впровадження нових технологій і підготовки кваліфікованих кадрів створювались вільні економічні зони.

На сучасному етапі процес реформи китайської промисловості триває відповідно до трьох основних принципів: розвиток різноманіття форм власності і відповідно форм господарювання; державне (планове) керівництво формуванням і розвитком ринкових відносин і твердий контроль уряду за макроекономічними процесами; продовження політики «відкритих дверей», що сприяє припливу іноземного капіталу [7, с. 119].

Таким чином, в основі нинішнього китайського курсу лежить ідея «комплексної державної сили». При цьому домінуючим фактором є промисловість країни.

Список використаних джерел:

1. Богиня Д. Соціально-економічні перетворення в Китаї на рубежі ХХ-ХХІ століть / Д. Богиня, Г. Волинський // Історія народного господарства та економічної думки України. – К., 2005. – Вип. 37-38. – С. 76-86.
2. Гаршин Г. Очерк экономики современного Китая / Г. Гаршин. – М. : Мысль, 1982. – 316 с.
3. Пивоварова Е. Хозяйственная реформа в КНР: поиски решений / Е. Пивоварова // Экономические науки. – 1988. – №3. – С. 104-111.
4. Структурні трансформації промислового комплексу : зб. наук. пр. / НАН України. Інститут економіки : редкол.: Н.П. Гончарова (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – 123 с.
5. Теин Ли. Экономическая реформа в Китае / Ли Теин // Вопросы экономики. – 1996. – № 10. – С. 153-156.
6. Чуванкова В. Индивидуальная и частная формы хозяйствования в Китае / В. Чуванкова // Проблемы Дальнего Востока. – 1998. – №2. – С. 109-120.
7. Шенкар О. Китай: вік ХХІ: Розвиток Китаю, його вплив на світову економіку та геополітичну рівновагу / О. Шенкар ; пер з англ. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2005. – 208 с.
8. Юйчжу Ли. История реформ промышленности КНР / Ли Юйчжу. – СПб. : ГТУ. 1998. – 574 с.

The article characterized the end of XX - beginning of XXI century, as the era of the concepts of Chinese industry. Go China in the second half of the 70's, to the modernization of agriculture and large economic transformation coincided in time with the deployment of the world's second STC. Therefore, paper covers both the so-called course of 'four modernizations', and recommendations for their implementation in industry, agriculture, military, science and technology of China.

Key words: heavy industry, light industry, agriculture, modernization of the Chinese economy, military, science and technology.

Отримано: 2.06.2011

Науковий керівник: В. С. Дудченко, кандидат філософських наук, викладач кафедри філософських дисциплін.

ФІЛОСОФІЯ СОКРАТА: ДОБРОЧЕСНІСТЬ Є ЗНАННЯМ

Виконано дослідження вчення Сократа про знання. Визначено особливості діалогів.

Ключові слова: *знання, незнання, діалоги.*

З часів Сократа пройшло більше, ніж два століття, але питання відношення добродетності та знання, яке він першим поставив, продовжує цікавити людей. Про це свідчать дискусії, які розгорнулися на сторінках книг та журналів навколо проблеми взаємовідношення науки та моралі. Цим питанням займалися: Будда, Е. Кант, Магомет та інші філософи. Нас цікавить Сократ – «зачинатель» полеміки про відношення знання до моралі та моральності, точніше, його тезис про добродетність як знання, який став предметом спеціальних досліджень.

Перш за все потрібно посилатися на свідчення Платона, Ксенофонта, Аристотеля про тезис Сократа. В діалозі Платона «Протагор» (352 a – d), який розглядається як завершення раннього (сократівського) періоду творчості Платона, Сократ, звертаючись до Протагора, говорить: «Як ти відносишся до знання? Чи думаєш ти про це, як більшість людей, чи по-іншому? Більшість вважає, що знання не мають сили керувати: тому люди і не роздумують над цим. Не дивлячись на те, що людині нерідко властиве знання, вона припускає, що нею керує не знання, а щось інше: інколи пристрасть, інколи задоволення, інколи любов, але найчастіше – страх. Про знання вони думають як про невільника: кожен тягне його в свою сторону. Твоя думка така ж, чи ти припускаєш, що знання прекрасне і здатне керувати людиною, і розум достатньо сильний, щоб допомогти людині?»

Аристотель («Magna Moralia», 1182 a 20), характеризуючи етичні погляди Сократа, пише: «Сократ, представивши добродетність галуззю знання, заперечував нерозумну частину душі, а разом з тим – пристрасть і характер».

Інформація Аристотеля є цінною тим, що допомагає розмежувати погляди Сократа і Платона. Крім того, в ній Аристотель визначає етику Сократа як безумовний раціоналізм (інтелектуалізм).

За основу своїх міркувань про добродетність як знання Сократ брав розум в якості вирішальної ознаки, яка відрізняє людину від тварини та інших живих істот. З цього можна зробити висновки, що людина, завдяки розуму, ставить перед собою цілі і задачі; опираючись на здобуті знання і навички, вона прагне реалізувати свої наміри; чим повніші знання людини і чим вища її кваліфікація, тим успішніше вона розв'яже задачі і тим більше задовольнить свої потреби. Сократ вважав, що лише знання дозволять людині розумно використовувати те, що в неї є, наприклад, багат-

ство чи здоров'я для досягнення благополуччя і щастя. Звідси він будував силогізм: багатство і здоров'я самі по собі ні добро, ні зло. Вони стають тим чи іншим в залежності від знання або незнання. Знання – це добро (agathon), незнання – зло (kakon). Для Сократа етичне знання носить всеосяжний характер: воно є знанням того, що складає щастя і визначає правильний вибір лінії поведінки і виду діяльності для його досягнення [2, с. 114-116; 120].

Вчення Сократа про знання як визначення загальних понять та використані ним індуктивні прийоми визначення етичних понять зіграли роль в розвитку логіки. Основна риса етики Сократа, тісно пов'язана з його поглядом на роль понять, складається в отождненні моральної доблесті з знанням. За Сократом, діяльність людини визначається її розумінням доблесті, добра та цілями, які з них витікають. Тому ніхто не може помилятися або чинити неправильно з власної волі: немає людини, яка, знаючи, що може зробити щось краще в порівнянні з тим, що робить, почне робити гірше. Таким чином, Сократ зводив всі «дурні» дії до простого незнання або помилки, а мудрість – до довершеного знання. Цей етичний раціоналізм Сократа був предметом здивування ще в давнину: Аристотель зазначав, що Сократ перетворив добродетельність в поняття, в науки або пізнання особливого роду. Вчення Сократа про знання було розвинене його учнем Платоном в теорії «видів», або «ідей» [1, с. 128-129].

Життя Сократа пройшло в бесідах. Це були не прості щоденні розмови і словесні суперечки, а добре продумані і вміло використаний спосіб дослідження філософських, моральних і політичних проблем. Сократ нічого не писав. Він філософствував усно і висловив власні погляди в бесідах. Вони представляли собою водночас і своєрідну форму філософствування, і стиль його життя, підпорядкований пошукам істини.

Сократівська манера бесіди і по стилю, і по змісту, і по цілям різко відрізнялася від риторики. Але попри все, була досить витонченою. Сократ був тонким майстром того, що і як сказати. В мистецтві суперечки він перевершив софістів, визнаних знавців полеміки. Багато хто відносив Сократа до софістів. Виразною в цьому плані є характеристика, дана Тимоном:

Каменяр, балакун і реформатор світу,
Винахідливий насмішник і облудник.

Бесіда – стихія Сократа. Бесідувати і випробовувати, обговорювати і радити, запитувати і відповідати, сумніватися і вводити в сумнів – це дієслова, які відображають напрям і зміст філософствування Сократа. Він вів діалоги з філософами, софістами, політиками, поетами, скульпторами, торговцями, чоловіками, жінками. І про що вони тільки не говорили: про богів і людей, поліси і закони, добро і зло, знання і незнання, душу і тіло. Співбесідники і теми змінювалися, але суть залишалася одна: пошук і битва за істину, справедливість і моральність, за належне у людських справах.

Це сталість сократівської позиції, його уміння ввести несподіваний і фрагментарний обмін думками в русло характерної для нього бесіди-дослідження, яке супроводжувалося деякими елементами повтору, поверненням до сказаного.

Блискуче володіючи мистецтвом суперечки, Сократ, принципово, протиставляв себе софістам, а свої бесіди – софістським суперечкам, які були спрямовані на досягнення зовнішнього ефекту перемоги над опонентом; при цьому софіст, ігноруючи суть справи, користується всіма можливими софесними хитрощами. Для Сократа ж бесіда – це діалогічна форма обговорення предмету і пошук істини. Бесіда відображає основні моменти методу філософії Сократа. В загальному, можна сказати, що діалоги Сократа – це і є його діалектика в дії.

Мистецтво бесіди, за Сократом, вимагає виходити з того, що уже відомо співбесіднику, а не приголомшити його одразу якоюсь невідомою і незрозумілою істиною. Тому потрібно шляхом питань, які наптовхують, в'яснити межі знання і незнання співбесідника, допомогти йому «згадати» те, що відомо його душі: адже пізнання і є спогад («анамнези») вічної душі про те, що вона знала ще до народження людини. Іншими словами, в ході діалектичної бесіди відбувається духовне відродження людини. Тому роль співбесідника, який за посередництвом діалектики допомагає відродити знання і закріпити його, за аналогією з ремеслом повитухи, Сократ назвав «маєвтикою». «В моєму мистецтві майже все, як у них; відмінність, мабуть, лише в тому, що я приймаю пологи душі, а не тіла. Найважливішим є те, що ми можемо різними способами дізнаватися, що народжує думка – істинний і повноцінний плід, чи неправильну примару.» Він не вважає себе «вчителем» тих, у кого йому довелося прийняти «пологи душі»: адже народжені в ході бесіди знання – це «плоди» його співбесідників, а не результат його мудрості. Сократ вважав, що його слухачі не можуть у нього чого-небудь навчитися, але з його допомогою вони можуть відкрити в собі багато прекрасного і розумного, якщо, звичайно, це в них закладено.

Пізнавальний інтерес сократівської бесіди направлений на розкриття розумової сутності явищ, які розглядаються, а не на опис їх чуттєвих образів і зовнішніх взаємозв'язків. Сократівські бесіди зробили його ще за життя популярною фігурою не лише в Афінах, а й по всій Елладі [3, с. 45-52].

Сократ був людиною, для якої власне життя було філософською проблемою. Він нічого не написав, але активно вів діалоги. Сократ не відокремлював філософію від дійсності, від всіх інших сторін діяльності. Його світогляд був земним, життєвим, повним і глибоким вираженням духовного життя і античного світу.

Список використаних джерел:

1. Асмус В.Ф. Античная философия: Учеб. Пособие / В.Ф. Асмус. – Изд. 2-е, доп. – М. : Высшая школа, 1976.
2. Кессиди Ф.Х. Сократ / Ф.Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1976.
3. Нерсесянц В.С. Сократ / Владик Сумбатович Нерсесянц. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : НАУКА, 1984.

In the article the Socrat's doctrine on knowledge has been analysed. The peculiarities of his dialogues have been investigated.

Key words: knowledge, «not knowing», dialogues.

Отримано: 17.10.2011

*Науковий керівник: А. В. Баженов, доктор історичних наук,
професор, кафедри всесвітньої історії*

ГЛАДІАТОРСЬКІ БОЇ: ІСТОРИЧНИЙ ЗРІЗ

*У статті розглядаються питання організації та проведення
гладіаторських боїв.*

Ключові слова: *гладіатор, ланіст, зброя, арена, Колізей.*

Культура римської цивілізації має тисячолітню історію. Її значення для світової цивілізації важко переоцінити. Мірилом величчя тодішнього Риму є видовища, які характеризують духовний, моральний стан давніх римлян.

Актуальність дослідження полягає у тому, що проблема розваг римлян досліджувалася зарубіжними та радянськими істориками, проте в Україні дане питання досліджується мало. Даній темі присвячені роботи Фабріціо Паолуччі, Маникса Даниєля П., Сергиєнка М.Е., Хефлінга Г.

Усій античній культурі властивий дух боротьби і змагання, випробування. Влада намагалася підтримувати переважно мало освічений прошарок населення – роздачею хліба та влаштуванням видовищ. Кожний імператор намагався випередити свого попередника пишністю святкувань. Гладіаторські ігри виникли з тризни, яку влаштовували за померлим, вважаючи, що він буде радіти кривавому поєдинку. У етрусків такий поєдинок був високою честю, яку віддавали знатному небіжчикові. Саме від них цей звичай перейшов до римлян. Перші гладіаторські ігри були дуже скромні: в 264 р. до н.е. на поминках по Бруту Пере, які влаштували його сини, булося три пари гладіаторів; ареною для них послужив Коров'ячий ринок. Вдруге про гладіаторські ігри ми почуємо тільки через півстоліття, в 215 р. до н.е. «В пам'ять М. Емілія Лепіда, двічі консула і авгура, троє синів його дали на Форумі похоронні ігри; вони тривали три дні і виступало на них двадцять дві пари гладіаторів». Тільки в 105 р. до н.е. гладіаторські бої були введені в число публічних видовищ, про влаштування яких зобов'язані були піклуватися магістри. Проте, це не виключало, права приватних осіб влаштовувати їх в якості тризни. Цезар організував їх у пам'ять свого батька у 65 р. до н.е. і своєї доньки Юлії – в 45 р. (така честь жінці надана була вперше). Видовище припадо до смаку [5, с. 215].

Гладіаторські бої мали великий успіх серед публіки, особливо коли гладіатори швидко й «красиво» убивали один одного. Гладіаторів вибирали із найсильніших рабів. Нерідко раби потрапляли в гладіатори в результаті засудження за різні «злочини», зокрема за втечу. Рабів, призначених для гладіаторських боїв, виховували в окремих школах, в умовах суворого режиму. Під керівництвом спеціальних учителів їх навчали різних прийомів боротьби, метання дротиків і влучних смертельних ударів [3, с. 22].

Існувала ціла категорія осіб, для яких купівля-продаж і навчання глadiatorів були професією. Ланіст – організатор і вчитель глadiatorів. Ланісти були двох категорій: осілі і бродячі. Перші мали приміщення, де й влаштовували контору з продажу і найму глadiatorів. Бродячі ланісти переходили зі своїми глadiatorами з міста в місто, влаштовуючи ігри, коли як доведеться; а якщо щастя їм посміхалося, помалу збирали капітал з розрахунком перейти на положення осілого ланіста [4, с. 204].

За часів Республіки контингент глadiatorських шкіл формувався головним чином за рахунок рабів і – в меншій мірі – засуджених злочинців, хоча вже тоді серед глadiatorів були й вільні. Тіт Лівій пише про бої, влаштованих Сципіоном близько 206 р. до н.е.. в Іспанії: «Глadiatorи були не такі, яких зазвичай набирають ланісти: не куплені на ринку раби і не ті вільні, що торгують своєю кров'ю». Участь у глadiatorських боях вважалася покаранням, якому навіть рабів не можна було піддавати без достатньої підстави (Тертуліан у своєму трактаті «Про видовища» пише про те, що спочатку глadiatorами були злочинці і недбайливі раби). Ланісти купували товар для своєї школи на невірничих ринках, де вибір був значно більшим. З ринку продавали військовополонених, які представляли цікавий матеріал для ланістів. Глadiatorи, таким чином, були поставлені в один ряд з розбійниками і вбивцями. Саме цим, а зовсім не страхом перед збройними рабами, пояснюються посилені заходи охорони глadiatorських шкіл. Ставлення римлян до глadiatorів було тотожним нашому відношенню до закоренілих злочинців, це була суміш страху, ненависті й презирства [1].

Перед тим як вийти на арену, новачок навчався цілому курсу фехтування і володінню різновидною зброєю. Не всі глadiatorи були однаково озброєні і однаково одягнені. Ділилися вони на важко озброєних, (які подіялися, у свою чергу на декілька категорій) і легкоозброєних. Останні називалися ретіаріями: їхнє озброєння складалося з сітки, якою вони повинні облутати противника (сітка на латині «rete»), тризубець (інколи спис) і кинджал. Бився ретіарій, голім: на нім нічого не було, окрім широкого шкіряного поясу з металевими пластинами, що захищали живіт, і наплічника, який закривав ліве плече, руку майже до ліктя і піднімався над плечем так, щоб їм можна було злегка прикрити голову. Важкоозброєні (фракійці, годромахи, секутори мурмілони) були захищені краще. На них були шоломи, круглі або високі, з гребенем, часто із забралом, що закриває все обличчя і широким «комірцем», що захищав шию і плечі. Права рука в товстих шкіряних обмотках. Або в залізному нарукавнику, на ногах – поножі, над ними – ще шкіряні обмотки, товстий шкіряний пояс з металевими смугами, який повністю закриває живіт і верхню частку стегон. Озброєння «важкого» глadiatorа – меч або довгий кинджал і щит. Ретіарій ніколи не бився з ретіарієм. Звичайним його противником був мурмілон, на шлемі якого зображена риба. Улаштувачі ігор вважали, мабуть, що додають особливої гостроти кривавій сутичці, змалювавши її у вигляді безневинного рибного лову [5, с. 241].

У Римі було чотири імператорських школи. У Ранкової школі (ludus Matutinus) навчалися глadiatorи, які повинні були бити-

ся зі звірами. Школа називалася так тому, що звірині цькування відбувалися вранці. Поблизу Колізею перебувала Велика школа (ludus Magnus).

Уся гладіаторська зброя зберігалася в особливому арсеналі (armamentarium), звідки і видавалося тільки у дні ігор [5, с. 222].

Про день гладіаторських ігор повідомлялося заздалегідь. На стінах будинків великими буквами писали оголошення. Були і справжні афіші - листки, в яких повідомлялися подробиці що стосуються ігор, ім'я улаштувача, привід, число пар і спеціальність (фракієць, ретіарій і тому подібне), число виступів і перемог, одержаних кожним [7, с. 37].

Гладіаторські бої зазвичай поєднувалися з травлею звірів. Перше «половання на левів і пантер» було влаштоване в 186 р. до н.е. У 58 р. до н.е. один з еділів «вивів» 150 африканських звірів – пантер і леопардів. Тоді ж римляни вперше побачили бегемотів і крокодилів, їх доставили 5 штук і спеціально для них був виритий басейн. Август в числі тих своїх справ, які хотів увічнити, згадує, що влаштував звірині цькування 26 разів і загублено було на них 3500 звірів. Кінець звіриним цькуванням прийшов тільки у VI ст. н.е. [4, с. 207].

Публіка захожувала гладіаторів криками, вказівками, порадами. Коли один з гладіаторів падав пораним, переможець ставив йому на груди ногу і звертався до глядачів з німим питанням, що робити. Якщо публіка хотіла пощадити переможеного, то всі піднімали вгору праву руку, і переможений гладіатор відпускався з арени живим. В іншому випадку, права рука протягалася перед собою так, що великий палець її було опущено вниз. Цим опущеним пальцем як би давався сигнал: «добий його» – і переможений гладіатор отримував від переможця останній смертельний удар [6, с. 160].

Убитих гладіаторів вивозили з арени на спеціальних візках (гаками тягнули з арени лише тіла страчених злочинців). Безліч виявлених в даний час похоронних пам'ятників гладіаторам свідчить, що ховали їх з дотриманням похоронних церемоній, у власній могилі з надгробним пам'ятником. Переможцю вручалася символічна нагорода - пальмова гілка, а за особливо вдалий поєдинок - лавровий вінок, а також грошову винагороду, сума якого була цілком істотною [1]. Боротьба гладіаторів проходила іноді і вночі при світлі факелів [6, с. 160]. Після закінчення кожного виступу арену посипали піском, знищуючи всі сліди попереднього бою. Вона знову була невинно чиста в очікуванні наступної пари. Гладіаторські бої стали жахливими за своїми масштабами тільки за часів імперії [1].

Отже, гладіаторські бої довгий час були одіозною прикметою римської культури, завдяки якій Рим крім епітетів «Золотий» і «Вічний» заслужив ще один - «Жорстокий». Дослідники римської історії і культури або поспішають «зректися» від гладіаторства, вказуючи на нього як на прикмету суспільства не цивілізованого, а «занепадницькі, з мерзенним народом» (Л. Фрідлендера), або намагаються виправдати римлян, вказуючи на подібні атрибути нашої сучасної цивілізації: професійний бокс, бойові єдиноборства, в кінці кінців, потоки крові, що ллються з кіноекранів.

Список використаних джерел:

1. Велюханова Е.В. Восстание Спартака. – Режим доступу: ancientrome.ru/publik/article.htm.
2. Миронов В.Б. Древний Рим / В.Б. Миронов. – М. : Вече, 2007. – 752 с.
3. Мішулін О.В. Спартак / О.В. Мішулін ; ред. С.А. Утченко. – К. : Радянська школа, 1953. – 143 с.
4. Поль Гиро. Быт и нравы древних римлян / Поль Гиро. – Смоленск : Русич, 2002. – 576 с.
5. Сергиенко М.Е. Жизнь в Древнем Риме / М.Е. Сергиенко. – СПб. : Летний Сад, 2000. – 368 с.
6. Утченко С.А. Древний Рим: события, люди, идеи / С.А. Утченко. – М. : 1950. – 324 с.
7. Хефлинг Г. Римляни, раби, гладиаторы / Г. Хефлинг ; пер. з лат. и коммент. Е.В. Ляпустиной. – М. : Мысль, 1992. – 270 с.

The article briefly considered organizing and conducting gladiatorial fights.

Key words: *gladiator, lanist, weapons, arena, Coliseum.*

Отримано: 13.05.2011

УДК 94(477.4)»17/18»:351

А. Лінник,

студентка 4 курсу

Науковий керівник: С. А. Сидорук, кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України

ЕТНОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРАВОБЕРЕЖЖАМ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

У статті висвітлено причини, обставини та вплив політичного домінування польської шляхти на процес організації адміністративного управління Правобережжям наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст.

Ключові слова: *Правобережна Україна, Російська імперія, адміністративне управління, шляхта.*

Відчутний вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, справляє політична еліта. Вона здійснює владу через державні інституції та політичну систему країни, тим самим виконуючи намісницько-управлінську функцію [3, с. 3]. Не стала вона виключенням й у Правобережжі після його приєднання до Росії. Тому розгляд діяльності адміністративно-чиновницького апарату з особливими повноваженнями владних інститутів та їх соціальним статусом на території Правобережної України є досить важливим для розуміння особливостей процесу політичної інкорпорації регіону до складу Російської імперії.

Проблемі становлення російських державних структур на землях Правобережної України в контексті своїх досліджень приділяли сучасні українські історики: О.П. Реєнт [6], В.С. Шандра [10], М.В. Бармак [1], А.Г. Філінюк [9], Ю.М. Войтенко [3], С. Лисенко, Є. Чернецький [5] та ін.. Французький історик Даніель Бовуа [2] у низці праць, досліджуючи взаємини між російською владою, українським селянством та польською шляхтою, висвітлив процес розшарування польської шляхти та декласацію її більшої частини. Хоча питання організації адміністративного управління Правобережжям наприкінці XVIII – початку XIX ст. й не залишалося поза увагою істориків, однак, більшої уваги заслуговують етнополітичні аспекти цього процесу.

Процес Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні передбачав урахування низки обставин, притаманних цьому регіону. По-перше, Правобережжя було відносно щільно заселене. На території в 170 тис. км² проживало наприкінці XVIII ст. 3,4 млн. осіб [8, с. 172], або приблизно по 20 осіб на 1 км². По-друге, у краї була значна питома вага і чисельність поміщиків. Дворянство у Правобережжі нараховувало 135 тис. чол. і складало третину від загальної їх кількості загалом по державі [4, с. 18]. По-третє, з приєднанням Правобережної України царизм зіткнувся з великою і надзвичайно впливовою національною меншиною – поляками з їх виразною культурно-політичною ідентичністю та соціальною концентрацією привілейованого стану шляхетства. За даними ревізії 1795 року, на теренах Правобережної України, кількість шляхти складала 135332 особи чоловічої статі [5, с. 17]. До того ж, польська колективна свідомість сприймала Правобережжя як свої кресові землі [9]. Тому Санкт-Петербург був змушений миритися з домінуванням у краї заможної польської меншини. Більше того, у перші десятиліття шляхта, становлячи опозицію російській присутності, була одночасно опорою кріпосницького режиму. Тому для уряду Катерини II властиве толерантне ставлення до шляхти Правобережної України.

Для того, щоб заспокоїти європейське співтовариство і місцеву громадськість у Маніфесті цариці від 27 березня 1793 р. була зроблена спроба дати історичне обґрунтування факту приєднання території правого берега Дніпра. Легітимність прав Росії на ці території виводилася з офіційної історіографії про спадковість Росії та Київської Русі. Ці землі вважалися справдана російськими, міста тут будувалися руськими князями, а місцеве населення мало спільну православну віру з росіянами. Цим Маніфестом польська шляхта урівнювала ся в правах з російським дворянством (тобто звільнялася від податків та військової служби, здобувала право дворянського самоврядування і володіння селянами). Після зачитування царського Маніфесту по церквах, передбачалося принесення присяги імператриці польською шляхтою, міщанством, військовими, священниками, єврейським населенням. Селяни не присягалися. Той, хто не прийняв присяги на вірність царю, мав право вільно виїхати за кордон.

Уряд Катерини II провів й адміністративну реорганізацію краю. Військовим генерал-губернатором новоприєднаних територій 13 квітня 1793 р. був призначений генерал М. Кречетников,

учасник придушення Коліївщини. При штаб-квартирі російських військ почалося збирання відомостей про статистику (економічний стан) та природні ресурси краю. Урядовці описували земельні угіддя, маєтки поділялися на спадкові та службові (вислужені по чину). Були розроблені документи для перепису населення в повітах, у поміщицьких та монастирських селах. У містах підтверджено право магдебургії. Чинним залишалось традиційне польське судочинство та судоустрій. У 1795 р. на території Правобережної України постали три новостворенні намісництва: Брацлавське, Волинське і Подільське.

Однак місцева впливова заможна шляхта і магнати, незважаючи на толерантне ставлення з боку російського уряду, не хотіли йти на державну службу, натомість плекали ідеї відновлення шляхетської демократії та власної незалежності. Виявом цих настроїв верхівки правобережного суспільства стало повстання під проводом Тадеуша Костюшка у 1794 р., яке було придушене російськими військами під командуванням О.Суворова.

Після виступу шляхетської опозиції російський уряд перейшов до репресивних заходів. Особливій слідчій комісії надавалося право розібратися, хто з присяглих магнатів і шляхти брав участь у повстанні, а також про стан їхніх маєтностей. Кожному надавалася можливість підтвердити свою лояльність до російського уряду. У разі відмови від присяги шляхта позбавлялась своїх майнових прав, і маєтки учасників повстання конфісковувалися до російської казни, звідки вони передавалися новим власникам. Землями в Правобережній Україні володіли П. Румянцев, М. Голенищев-Кутузов та ін. Проте кількість російських урядовців у порівнянні з поляками була практично мізерною. Так у 30-х роках ХІХ ст. в одному повіті Волинської губернії припадало 3-4 поміщика-росіянина, які залишалися тут тільки тому, що займали певні адміністративні посади. Решта ж російських поміщиків, що володіли землями в Правобережжі, як правило, здавали їх в оренду представникам польської шляхти, не бажаючи тут проживати. Відповідно більшість адміністративно-управлінських функцій знаходилося у руках польської шляхти [7. с. 109].

Уряд Павла І також демонстрував досить лояльне ставлення до домінування в регіоні представників польської шляхти. В дусі історичної традиції відроджувалися губернські шляхетські сеймики, як органи місцевого дворянського (шляхетського) самоврядування, збільшувалася кількість католицьких єпархій, чинними залишалися норми Литовського статуту.

За царювання Олександра І відбувається процес “реполонізації” краю, насамперед, у культурній сфері. Усі заходи здійснювалися руками натхненника “української політики” Олександра І, князя А. Чарторийського. Виходець з роду правобережних польських магнатів, він був товаришем Олександра ще у юнацтві, а згодом зайняв міністерську посаду зовнішніх справ Росії. Сутність “української політики” А. Чарторийського полягала в укоріненні польського духу, польської культури, шляхом утворення розвиненої системи шкільництва та освіти в правобережних губерніях. У 1803 р. був утворений Віленський учбовий округ, попечителем якого став А. Чарторийський.

Активно допомагав йому Тадеуш Чацький, польський поміщик з Київщини, прибічник польської національної ідеї. У 1805 р. відкрився ліцей у м. Кременці на Волині, який перетворився на потужний освітньо-культурний центр усього Правобережжя. Ліцей мав статус вищого навчального закладу, тут була багата бібліотека і зосереджувалися кращі викладацькі й наукові сили. З ініціативи Т. Чацького польські магнати і шляхта розгорнули широку благодійницьку діяльність, завдяки чому вся Правобережна Україна вкрилася густою мережею середніх шкіл, доступних для шляхетських дітей, де культивувався польський патріотизм і створювалися засади польської культурної гегемонії. За 22 роки попечительства князя А. Чарторийського культура й освіта на Правобережній Україні досягли більших успіхів, ніж за сто років попереднього розвитку у складі Речі Посполитої.

Разюче контрастувало піднесенню освіти Правобережжя становище маси українських селян, які були позбавлені елементарної освіти, пригнічені кріпацтвом, поміщицькими утисками.

Опозиційний дух верхніх станів Правобережної України виявився під час російсько-французької війни 1812 р., коли місцеві дідичі, симпатизуючи Наполеону, переходили на бік французької армії. Російський уряд змушений був вдатися до репресивних заходів, спрямованих на конфіскацію маєтностей у тих власників, які стали на бік французів і не повернулися до Росії. Проте польсько-шляхетська корпоративна свідомість залишалася непохитною, що й засвідчили події польського повстання, яке знайшло енергійну підтримку серед шляхти Правобережної України.

Таким чином, з огляду на історичне минуле правобережні території, або як їх називали, “новоприлучені польські провінції”, мали свої особливості, на які мав зважати російський уряд. Слід було рахуватися із самобутньою соціальною структурою, керівні позиції в якій належали польській шляхті. Польська еліта не бажала йти на службу до російського самодержавства, всіляко підтримувала і культивувала польські культурні та історичні традиції, авторитет уніатської та католицької церков. Політичні симпатії православного українського населення російський уряд швидко втратив, залишивши без змін соціально-економічний лад у Правобережній Україні.

Список використаних джерел:

1. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М.В. Бармак. – Тернопіль: Видавництво “Астон”, 2007. – 512 с.; Його ж. Законодавче регулювання переходу шляхти Правобережної України у російське дворянство (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Микола Бармак // Наукові записки : збірник. – К. : ІПіЕНД, 2005. – С. 246-259. (Сер. “Політологія і етнологія”) : випуск 28. – 385 с.
2. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863): [наук. ред. В. Шандра, Н. Яковенко; пер. з фр. З. Борисюк] / Даніель Бовуа. – К. : ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.; Його ж. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр.: [Даніель Бовуа ; [пер. з фр. З. Борисюк]. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.

3. Войтенко Юрій Миколайович. Еліта Правобережної України в російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793–1832 pp.). : автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Ю.В. Войтенко; К. – 2008. – 20 с.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : [навч. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів] / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
5. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Біла Церква : Видавництво ТОСК, 2002. – 394 с.
6. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Олександр Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 340 с.
7. Сидорук С.А. Діяльність місцевих органів державної влади щодо забезпечення виконання рекрутської повинності населенням Поділля / С.А. Сидорук // Науковий збірник : Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції [“Воєнна історія Поділля та Буковини”] (25-26 листопада 2009 р. м. Кам’янець-Подільський) / Міністерство оборони України, Центральний музей Збройних сил України [та ін.]. – К. : Б. в., 2009. – С. 107-112.
8. Субтельний О. Україна. Історія. – К. : Либідь. – 1991. – 550 с. – 172 с.
9. Філінюк А.Г. Російська колонізаційна політика на Правобережній Україні на рубежі XVII – XIX століть / А. Г. Філінюк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Випуск 9. – Київ, Рідний край. – 1999. – С. 44.; Його ж. Регіональні особливості розвитку Правобережної України на межі XVIII – XIX ст. / А.Г. Філінюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 13. Серія: Історія: Збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. – Вінниця, 2008. – С. 12-18; Його ж. Українсько-російські етнополітичні відносини у Правобережній Україні на рубежі XVIII – XIX ст. / А.Г. Філінюк // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 6 (8). – Кам’янець-Подільський, 2001. – С. 129-139; Його ж. Політико-адміністративні аспекти інкорпораційної політики російського самодержавства в Правобережній Україні на межі XVIII–XIX століть / А.Г. Філінюк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 3 непереможно правдою життя. Збірник наукових праць на пошану Є.М. Складенка. Вип. 25. – К. : Інститут історії України НАН України, головна редакційна колегія науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією”, 2004. – С. 102-111.
10. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століть / В.С. Шандра. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2005. – 427 с.

This article reviews the causes, circumstances and impact of political domination of the Polish nobility in the process of organizing the administration of the Right Bank, at the end of XVIII – early XIX century.

Key words: *Bank Ukraine, Russian Empire, the administration, the gentry.*

Отримано: 15.05.2011

Ю. Лопатовський,
студент 5 курсу

Науковий керівник: **А. Б. Задорожнюк,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В 20-40-Х РР. ХХ СТ.

У статті на основі вивчення наукової літератури та архівних джерел розглянута політика радянської влади щодо Православної церкви на Поділлі у міжвоєнний період, проаналізовано складну церковно-релігійну ситуацію в Подільському регіоні.

Ключові слова: Православна церква, Поділля, радянська влада, антирелігійна політика.

Державно-церковні відносини справляють великий вплив на формування суспільної свідомості і суспільно-релігійних відносин. Антирелігійна політика радянської влади проявлялася загалом по всій країні і, зокрема, на Поділлі в закритті церков, монастирів, руйнуванні культових споруд. До кінця 30-х рр. були ліквідовані майже усі діючі храми.

У світлі сучасної релігійної ситуації в Україні зростає необхідність у глибокому дослідженні історії української церкви, зокрема в 20-40-х рр. ХХ ст. На сьогодні стало можливим вивчення і переосмислення даної проблеми з нових методологічних позицій, на базі нових архівних документів.

Метою даної статті є аналіз і висвітлення антирелігійної політики радянської влади в 20-40-х рр. та процесу нівелювання духовних цінностей, знищення релігійних пам'яток в 1932-1936 рр., коли це явище набуло масового характеру.

Ця тема викликала інтерес у багатьох дослідників, таких як: В. Пащенко, Г. Лаврик, А. Макарська, В. Нестеренко, В. Смолінський, О. Коляструк та ін. Проте, не всі аспекти проблеми висвітлені досить глибоко.

На початку 20-х рр. ХХ ст. позиції радянської влади на Поділлі були досить слабкими. Це була остання територія України, де залишались війська УНР. Формування радянської системи органів влади на Поділлі почалося після виборів до Рад в червні 1921 р. Цей період характеризується боротьбою влади за вплив на селі. Виборчі кампанії 20-х рр. повинні були забезпечити виконання цього завдання. Характерною особливістю було скасування результатів виборів там, де вони не відповідали інтересам більшовиків, які різними способами формували місцеві органи влади, котрі були повністю підпорядковані більшовицькому керівництву і контролювали всі сфери життя, включаючи релігійну [10, с. 35].

В окремі періоди наступ радянської влади набув різних форм і вівся за такими основними напрямками: 1) економічні утиски духовництва та віруючих; 2) розкольницька діяльність серед ду-

хівництва та віруючих; 3) постійні переслідування церковнослужителів та репресії проти них.

На початку 20-х рр. XX ст. в Україні існувало декілька православних конфесій, а саме:

- РПЦ – Український екзархат Російської православної церкви;
- обновленці – Всеукраїнська православна автокефальна синодальна церква (ця течія на Поділлі організаційно оформилась на початку 1924 р. [12, с. 340]);
- УАПЦ – національно-орієнтована українська автокефальна православна церква.
- Соборно-єпископська – Українська православна церква з канонічно спадкоємною ієрархією [11, с. 107].

За кількістю віруючих переважала РПЦ (так звана тихонівська течія). Саме їй були підпорядковані всі православні монастирі на території України.

У 1922 р. під приводом боротьби з голодом радянська влада проводить масову конфіскацію церковних цінностей. Для цього були створені на місцях спеціальні регіональні комісії, які і займалися цією справою. Такі операції часто супроводжувались численними арештами священників та розправою над віруючими [15, с. 58].

У 1924-1925 рр. між чотирма православними конфесіями розгорнулася гостра боротьба, яку в значній мірі пропонувала та підживлювала радянська влада, з метою здійснення розкольницької діяльності. Проявляючи свою лояльність то до одної то до іншої православної течії вона підготовувала ґрунт для подальшого наступу на церкву та повного її знищення, а розпалюючи боротьбу в середині православ'я вона полегшувала здійснення своїх завдань.

Новим етапом в антирелігійній боротьбі стали події 1932–1936 рр., які ознаменували собою широкомасштабний наступ на церкву. Без уваги органів радянської влади не залишились жодна православна течія.

Регламентуючи діяльність релігійних громад, влада намагалася поступово звести до мінімуму проведення богослужінь і масових молебнів віруючими. На початку 30-х рр. релігійним громадам дозволялось влаштовувати богослужіння лише на великі свята, такі як Різдво, Пасха, храмові свята тощо. Проте, деякі сільські й міські ради порушували і так обмежені права населення забороняючи проведення богослужінь, або складаючи на служителів культу протоколи. [2, арк. 3].

Так звані поступки зумовлювались в першу чергу тим, що повністю заборонити відправу релігійних служб було неможливо. Хоча, на думку інспектора Культів ОВК Зотова, віруючих було менше за невіруючих, проте, значна частина населення не піддавалась антирелігійній пропаганді, а частина “невірив”, за словами протоієрея Дмитра Галевича, “була лише байдужою, і то тимчасово та все одно носила іскру Божу” [7, с. 189]. На традиційних та храмових святах, які згаданий вище Зотов називає “своєрідними релігійними ярмарками” намагались обмежити присутність священників з інших приходів, єпископа, митрополита та ін. церковних діячів, а для його проведення необхідно було отримати відповідний дозвіл з встановленням місця і терміну його проведення. Заборонялось та-

кож проведення молебнів в полі, освячення води в сховищах, проведення різних релігійних служб поза межами молитовного будинку [1, арк. 8]. Відправлення релігійних треб на цвинтарі дозволялося, але лише у встановленні дні та в суворо індивідуальному порядку. Так роз'яснення до референта Культів Шпиківського РВК від 15 травня 1934 р. дозволяло віруючим обслуговувати свої релігійні потреби 17 і 28 травня, проте зазначалося, що необхідно “попередити рельгромади й служника культу, що служити лише в ці дні... без загальних молебнів та хрестових ходів групового значення, а окремо кожну родину, чи гробок” [4, арк. 6].

Частина населення зверталась до місцевих органів влади з заявами, для отримання відповідного дозволу для проведення групового молебню або здійснення хрестового ходу. Дані заяви, як правило, не задовольнялися, оскільки суперечили встановленим нормам. Так, наприклад, відмову отримала і православна община села Бахматовець, яка зверталась до Проскурівського Виконавчого Комітету та до Інспектури Культів з заявою від 16 січня 1934 р. [5, арк. 28].

Не менш важливим аспектом антирелігійної політики радянської влади в даний період було закриття церков, використання їхніх приміщень для культосвітніх потреб, або ж повне знищення. Як правило закриття молитовень відбувалось під прикриттям необхідності ремонту чи за “заявою трудящих”. Траплялись випадки коли влада на місцях проводила закриття молитовних будинків, розкрадання їх майна без вказівок згори. У таких випадках такі рішення скасовувалися, проте, через деякий час здійснювалися “законним” шляхом. Цікавим є факт прохання Проскурівським РВК у відділу ВУЦВКУ грудні 1934 р. терміново вислати їм адміністративний кодекс і книгу Сухоплюєва “Відокремлення церкви від держави”, яка у них була відсутня, для керування і керівництва повсякденної роботи [1, арк. 47].

Так протягом 1932-1936 рр. на території Поділля було закрито ряд молитовних будинків різних релігійних конфесій, у тому числі і православної, які ревізувалися і ставилися на облік до часу надання вказівок, щодо їх використання. Більшість релігійних споруд перетворювали на клуби, сховища, музеї, або розбиралися взагалі.

Зокрема за постановою Секретаріату ВУЦВКУ від 26 лютого 1932 р. було закрито Український Кафедральний собор в м. Кам'янці-Подільському [3, арк. 1], який з 20 вересня 1932 р. за проханням міжрайконтори “Союзнасіньовод” був переданий тимчасово під використання для охорони держсортфонду [3, арк. 8].

У Кам'янці-Подільському були знищені собори Казанської Божої матері і Олександра Невського та вірменський Миколаївський собор (1935 р.) [14, с. 78], старовинні церкви Іоано-Предтеченська, Свято-Троїцька, Покровська та ін. [14, с. 66].

За даними відділу Культів від 25 листопада 1934 р. на території Проскурівського району молитовних будинків налічувалось 91, з них закрито за постановою ВУЦВК – 7, за постановою міськради та РВК – 19 та закрилося за відсутністю 50-ок – 31. На вересень 1935 р. у Проскурівському районі з 72 існуючих молитовних будинків офіційно закритими були лише 35, що не задоволь-

няло відділ Культів Вінницького облвиконкому, в результаті чого він вимагав активізувати роботу з даного питання [1, арк. 95]. Не влаштувало облвиконком те, що за період з 25 листопад 1934 р. до 20 вересня 1935 р. в Проскурівському районі офіційно було закрито лише 4 молитовних будинки.

Не можна також оминати проблему буденного життя подільського духовенства, яке було досить важким в умовах наступу на церкву. У священників відбирали будинки (які перетворювали в школи та сільські канцелярії), землю, позбавляли матеріальних засобів та поставили перед необхідністю сплачувати прибуткові податки за свою місію. Із священнослужителів стягувався також військовий податок, а їх невіплата ставала приводом для їх усунення [6, с. 152]. Жахливого удару церкві завдали масові арешти очільників релігійних громад, їх страти.

З другої половини 1924 р. змінилась тактика антирелігійної боротьби: замість кривавого терору, конфіскацій та позбавлення прав, почала здійснюватися агітаційна пропаганда в містах і селах Поділля. Протягом 1920-х рр. в економічному становищі православної церкви відбулися значні зміни. Все майно церкви проголошувалося народним надбанням. Конфісковувалися монастирські і церковні землі, лісові угіддя, будівлі, представництва та храми.

Великого розмаху набув антирелігійний терор в період голоду 1932-1933 рр. Зубожіле, розкуркулене населення в тяжкі роки позбавили можливості бути вірним, змусили або стати байдужим, або руйнувати храми, перекреслюючи всі моральні і духовні цінності. А намагання частини віруючого населення боротись з голодом за допомогою молитви не сприймалось і всіляко заборонялось. Від більшовицького релігійного терору не вдалося врятуватися нікому, бо радянська система передбачала нищення релігії як такої.

Отже, можна констатувати, що з початком масованого наступу більшовицької системи на православну церкву в її жорна попадали усі без винятку течії православної церкви. Радянська тоталітарна держава в своїй політиці не зупинялася ні перед масовими репресіями духовенства, ні перед переслідуванням людської гідності, руйнуванням духовних та моральних цінностей та знищенням церковної старовини.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької області (Далі – ДАХмО). Ф. Р. – 1211. – Оп. 3. – Спр. 24. – 165 арк.
2. ДАХмО. – Ф. Р. – 1454. – Оп. 1. – Спр. 27. – 4 арк.
3. ДАХмО. – Ф. Р. – 1454. – Оп. 1. – Спр. 32. – 8 арк.
4. ДАХмО. – Ф. Р. – 1454. – Оп. 1. – Спр. 47. – 16 арк.
5. ДАХмО. – Ф. Р. – 1924. – Оп. 1. – Спр. 3. – 59 арк.
6. Киридон А.М. Українська православна церква (1930-1936 рр.) / А.М. Киридон // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С. 143-159.
7. Коляструк О.А. З життя подільського священика (у 20-і рр. XX ст. за його листами) / О.А. Коляструк // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Т. 2. (22-23 листопада 2007). – С. 185-192.
8. Лаврик Г.В. Ідеологічний диктат та кримінально-правова форма проведення кампанії з вилучення церковних цінностей 1922 р. в радянській Україні / Г.В. Лаврик // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – 2003. – Випуск XVI. – С. 225-233.

9. Макарська А. Ставлення до інституту чернецтва православних рухів і конфесій в радянській Україні у 20-30-ті рр. XX ст. / А. Макарська // Історія релігії в Україні і світі: збірник наукових праць. Серія "Історичне релігієзнавство". – Острог : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2009. – Випуск 1. – С. 159-166.
10. Мельничук О.А. Боротьба за владу на селі в 1920-1925 рр.: сільські ради проти комнезамів / О.А. Мельничук // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 35-37.
11. Міжконфесійні взаємини на Півдні України XVIII-XX століття / А.В. Бойко, О.М. Ігнатуша, І.І. Лиман, В.І. Мільчев та ін. – Запоріжжя : Тандем-У, 1999. – 252 с.
12. Нестеренко В.А. До питання про українізацію православної церкви на Поділлі у 1920-ті рр. / В.А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2008. – Т. 11. – С. 335-347.
13. Пащенко В.О. Більшовики і православна церква. Війна замість співпраці / В.О. Пащенко. – Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/history/SciWorks/issues/19/19/paschenko.pdf>.
14. Смолінський В.І. Релігієзнавство. / В.І. Смолінський, М.Д. Попович. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. – 371 с.
15. Смолінський В.І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів. Хроніка подій. Коментарі / В.І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 116 с.

The article is based on the study of literature and archival sources considered Soviet policy on the activities of the Orthodox Church in Podolia in the interwar period, analyzes the difficult church-religious situation in the region.

Key words: *Orthodox church, skirts, the Soviet government, anti politics, closing churches.*

Отримано: 21.06.2011

УДК 94(477)"1941"

Н. Лянскорунська,
студентка 4 курсу

Науковий керівник: С. А. Сидорук,
кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕВАКУАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ УКРАЇНИ В 1941 РОЦІ

У даній статті висвітлено окремі аспекти про організацію евакуації промислових об'єктів України у 1941 році у східні райони СРСР.

Ключові слова: *Велика Вітчизняна війна, директива, евакуація, ешелон, промисловість, Україна.*

З початком Великої Вітчизняної війни радянській владі довелося терміново вживати надзвичайних заходів з мобілізації всіх сил на відсіч агресору. В цьому контексті важливою була евакуація населення, обладнання і підприємств західних регіонів СРСР, зокрема України.

У ході Великої Вітчизняної війни гітлерівці сподівалися використати на потреби своєї армії промислово-економічний потенціал, майно сотень колгоспів, МТС, радгоспів і інші дрібні матеріальні цінності та людські ресурси СРСР [5, с. 7].

Вважала чи ні радянська влада в перші тижні війни можливим те, що німці дійдуть до Ленінграду, Москви, Харкова і Донбасу, та вона абсолютно правильно вирішила не ризикувати і прийняла принципову постанову про евакуацію на схід всіх надзвичайно важливих підприємств, і особливо військової промисловості. Вона з самого початку знала, що у випадку, якщо німці захоплять великі райони Європейської Росії, то для СРСР це буде питанням життя і смерті [1, с. 111].

24 червня 1941 року постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «для керівництва евакуацією населення, установ, військових та інших вантажів, обладнання підприємств та інших цінностей» при РНК СРСР була створена Рада по евакуації на чолі з Л.М. Кагановичем [6]. А 29 червня 1941 р. було видано Директиву командування Південно-Західного фронту командувачу військ Київського Особливого військового округу і командирам Південно-Західного фронту, у якій було вказано: «...в першу чергу евакуації підлягають: а) найважливіші промислові цінності (обладнання, найважливіші верстати і машини), цінні сировинні ресурси і продовольство (кольорові метали, паливо, хліб) та інші цінності, що мають державне значення... [10, с. 14]».

Певні висновки про евакуаційну ситуацію можна зробити, проаналізувавши телеграфні послання між Києвом та Москвою. 9 липня 1941 року М. Хрущов направив на ім'я Г. Маленкова телеграму, в якій запропонував: «У зоні 100-150 км. від супротивника негайно приступити до знищення всіх комбайнів та інших машин... Трактори своїм ходом переганяти вглиб країни. Автомобілі, які не можуть бути використані частинами Червоної армії, підлягають негайному знищенню... У зоні 100-150 км. необхідно знищити все цінне обладнання на заводах, сховищах... [3, с. 42]». На дану телеграму Й. Сталін відповів: «Ваші пропозиції мають на увазі негайне знищення всього цінного майна в зоні 100-150 км. від супротивника, незалежно від стану фронту. Такі заходи можуть деморалізувати населення, викликати невдоволення Радянською владою, дезінтегрувати тил Червоної армії і створити як в армії, так і серед населення настрій відходу відступу, замість прагнення дати відсіч ворогу. ДКО (Державний Комітет оборони) зобов'язує вас тільки у випадку відводу військ, в районі 70-верстної смуги від фронту застосовувати ці міри... Що стосується евакуації заводів далі від 70-верстної смуги, то цю евакуацію здійснити заздалегідь, вивозячи головним чином верстати та інше найбільш цінне обладнання [3, с. 42]».

4 липня ЦК КП (б) України і Раднарком УРСР направили всім партійним і радянським організаціям спеціальну директиву. У ній ставилося завдання «негайно виділити відповідальних людей за кожен МТС, радгосп, що відповідають за знищення цінного майна, яке не може бути взято на випадок евакуації [5, с. 17]».

На початку серпня 1941 р. через загрозу виходу німецько-фашистських військ до Дніпра евакуація промислових об'єктів Придніпров'я і Криму досягла граничної напруги. Лише через Київський вузол було відправлено на схід 450 ешелонів, які вивезли обладнання 197 великих підприємств української столиці [4, с. 138].

Із загостренням загрози для Східної України було прийнято рішення невідкладно евакуювати такі підприємства, як сталеплавильні заводи Запоріжжя, 7 серпня було віддано наказ вивезти величезний трубопрокатний завод із Дніпропетровська. Перший ешелон прибув у Первоуральськ на Уралі 6 вересня, а 24 грудня завод вже почав давати продукцію. Про масштаби операції свідчать задіяні 8 тис. вагонів для евакуації всього обладнання і запасів сировини однієї лише «Запоріжсталі» [1, с. 112].

Під час евакуації Дніпропетровської області був зруйнований Дніпрогес. Частина обладнання електростанції евакуювали, а її саму підірвали. Німецька господарська група «Південь» у своєму звіті за листопад 1941 р. доповідала в Берлін про те, що «немає жодного підприємства, в якому не були проведені вибухи чи руйнування. Руйнування охоплюють не лише заводи, але й поширюються на інструменти, майстерні, плани та різноманітну документацію всіх видів [8, с. 195]». Лише до листопада 1941 р. з України було вивезено до Росії, Середньої Азії більш як 500 великих підприємств. Всього з України було евакуйовано близько тисячі заводів, понад 4 млн осіб, відповідно з Києва – 197 підприємств і 300 тис. осіб. Харківський тракторний завод, переобладнаний для випуску танків, було демонтовано та евакуйовано разом із 4673 фахівцями й обслуговуючим персоналом [6, с. 649].

У доповіді Держплану СРСР «Про хід відновлення евакуйованих підприємств по наркоматах» від 10 грудня 1941 р. повідомлялось, що встановлений рішеннями ДКО графік введення в дію евакуйованих підприємств не виконується як з причини «незадовільної організації у всіх наркоматах справи евакуації», так і «незадовільної організації робіт по відновленню евакуйованих підприємств [9, с. 142-143]».

Та, не дивлячись на це, протягом трьох-чотирьох місяців найважливіші підприємства були евакуйовані на схід, а близько третини з них до кінця року були відновлені на нових місцях [7, с. 190]. Це робилося в надзвичайно складних умовах, адже інколи верстати запускали під відкритим небом, а робітникам доводилося працювати цілодобово [2, с. 802]. З цього приводу відомий англійський публіцист Олександр Верт, який протягом усієї війни пробув у Радянському Союзі як кореспондент Бі-бі-сі і газети «Санді Таймс», писав: «Повість про те, як цілі підприємства і мільйони людей були вивезені на схід, як ці підприємства у найкоротший термін і в надзвичайно важких умовах відновлені і як їм вдалося збільшити виробництво протягом 1942 року – це передусім повість про неймовірну людську стійкість [5, с. 7]».

Отже, з початком війни радянське керівництво, щоб не допустити використання ворогом економічних та людських ресурсів, розробило ряд заходів щодо евакуації промислових підпри-

емств та їх персоналу. Проте їх реалізація ускладнювалася су-перечливістю, недосконалістю та неузгодженістю організаційних планів ставки з ситуацією на місцях. Це призвело до знищення значної частини підприємств через неможливість виконання на практиці графіку евакуації.

Список використаних джерел:

1. Верт А. Россия в войне 1941-1945. / Александр Верт ; [авторизованный перевод с английского]. – М. : Воениздат, 2001. – 664 с.
2. Великая Отечественная война 1941-1945: Энциклопедия / [под ред. М.М. Козлова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – 832 с.
3. Запарій В.В. Евакуація українських металургійних підприємств на Урал і їх реєвакуація в роки Великої Вітчизняної війни / В.В. Запарій // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – 140 с.
4. История Второй Мировой войны 1939-1945 гг. – М. : Воениздат, 1973-82 гг., в 12-ти томах. – Т. 4. – 535 с.
5. Куманев Г.А. Война и эвакуация в СССР. 1941-1942 годы / Г.А. Куманев // Новая и Новейшая история. – 2006. – № 6. – С. 7-27.
6. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу [Електронний ресурс] : підручник / Б. Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко. – К. : Вікар, 1999. – 737 с. – (Вища освіта ХХІ століття). – Режим доступу: http://www.library.tane.edu.ua/files/EVD/HTML/eco_history.htm
7. Половина И.П. Правда о войне / И.П. Половина. – К. : НПУ имени М.П. Драгоманова, 2008. – 485 с.
8. Ратьковский И.С. История Советской России / И.С. Ратьковский, М.В. Ходяков – Санкт-Петербург : “Лань”, 2001. – 416 с.
9. Симонов Н.С. Военно-промышленный комплекс СССР в 1920-1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление / Н.С. Симонов. – М. : РОССПЭН, 1996. – 345 с.
10. Парамонов В.Н. Динамика промышленности РСФСР в 1941-1945 гг. : учебное пособие / В.Н. Парамонов. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2005.–156 с.

This article discusses the some aspects of organizing the evacuation of industrial objects from Ukraine in 1941 to the eastern parts of the USSR.

Key words: *The Great Patriotic War, guideline, evacuation, echelon, industry, Ukraine.*

Отримано: 16.06.2011

І. Міщенко,
*магістрантка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

*Науковий керівник: А. Г. Філінюк, кандидат історичних наук,
професор кафедри історії України*

ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В КИЄВІ (1930-1935 РР.)

Статтю присвячено стану освіти поляків в українських землях у період між світовими війнами. На основі широкого кола джерел розглядається питання створення та діяльності Польського інституту народної освіти в Києві – єдиного вищого навчального закладу для національних меншин за всю історію існування Радянського Союзу.

Ключові слова: *освіта, польська національна меншина, Польський інститут народної освіти, коренізація, Мархлевський район, комуністична партія.*

Розвиток освіти в Українській СРР у міжвоєнний період потребує значної уваги оскільки завдяки цьому можна об'єктивно простежити найцікавіші політичні позиції уряду в період стаілінізму. Тим більше, що освітні аспекти склали основу укорінення і впровадження комуністичних ідей серед населення.

За переписом 1926 р., в Україні проживало 476435 поляків. Їх найбільший етнічний масив протягом кількох останніх сторіч мешкав на землях Галичини та Правобережної України, зокрема на Поділлі і Поліссі, де й зберігся і до нашого часу [1].

Вперше питання про забезпечення інтересів національних меншин України, як напрям державної політики у галузі національних відносин, розглянула Центральна Рада, яка своїм третім Універсалом проголосила право полякам, як і іншим етносам, які проживали в межах УРН, на національно-персональну автономію. Значну увагу розвитку освіти і культури національних меншин, у тому числі польської, приділяв радянський уряд. Так, XIII з'їзд РКП(б) проголосив політику коренізації, український різновид якої дістав назву українізації. Декларувалося, що основною метою цієї політики є сприяння розвитку культур і мов народів СРСР, підготовка національних кадрів, створення національно-територіальних одиниць, національних навчальних закладів тощо.

Однак головне завдання політики коренізації для комуністичної партії полягало в тому, щоб остаточно утвердитися, укорінитися в національних республіках, зміцнити свій контроль над ними, поширити свій вплив на місцеве населення, щоб завоювати його довіру і заручитися його підтримкою. Це повною мірою стосувалося і поляків України, значна яких із недовірою ставилася до радянської влади. Це викликало серйозне занепокоєння у партійно-радянського керівництва, оскільки воно враховувало чисельність поляків в УСРР. Серед національних меншин вони займали третє після росіян і євреїв місце в республіці [2, арк. 3].

Отже, на початку 20-х років польська освіта і культура отримала деякі можливості для свого розвитку. Варто відзначити, що створені упродовж 1917-1918 рр. польські школи були ліквідовані після радянсько-польської війни, внаслідок чого в межах УСРР не залишилось жодного польського навчального закладу.

У серпні 1921 р. при колегії наркомату освіти була утворена Рада в справі освіти національних меншин, у складі якої діяло польське бюро. Воно виступало координатором і провідником радянської системи освіти для поляків. У тому самому році на території республіки почали відкриватися трудові польські школи. Восени 1922 р. в Україні вступив у дію Кодекс законів “Про народну освіту”, 23 пункт якого підтверджував право національних меншин “забезпечити виховання і навчання дітей рідною мовою”. Разом з тим, 26 пункт цього закону наголошував, що вся освіта в УСРР повинна бути пройнята духом пролетарського інтернаціоналізму [3, с. 158].

Правовий статус школам національних меншин, у тому числі і польської, надавав Декрет РНК від 27 липня 1923 р. “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ”. Згідно з цим документом, у місцях компактного проживання поляків відкривались польські національні школи, де навчання велося рідною мовою. В основному школи були двох типів: масові сільські 4-х річні та 7-річні. Основна їх кількість була зосереджена в сільській місцевості. Переважно це були однокласні школи (один учитель на 2-3 класи). В національних польських школах з третього класу вивчалась українська мова, а в семирічних школах – російська мова.

У національних школах, які повинні були стати початковим “знаряддям диктатури пролетаріату у справі виховання молоді”, встановлювався значний контроль за змістом навчання, складом і добром учительських кадрів. Тому школи постійно зазнавали чисток від “класово-ворожих” елементів. Учителів поділяли на три категорії: а) комсомольці-партійці; б) вихованці радянських педтехнікумів і в) представники старого учительства, до якого радянські органи влади ставилися з особливою недовірою.

Через безперервні чистки було поширене явище гострої нестачі кадрів для національних шкіл. Відповідно партійне керівництво було змушене постійно дбати про їх підготовку. Тому, зрозуміло, що першочерговим завданням радянських органів влади у сфері освіти була підготовка “червоних учителів” – провідників політики комуністичної партії у життя. З цією метою у 1922 році в Києві були організовані Польські педагогічні курси, яким було надано будівлю по вул. Прорізна, 19, де раніше розташовувався польський клуб. Там було проведено ремонт і підготовлено приміщення для початку роботи курсів, але невдовзі його зайняли військові. Тому курси змушені були „переїхати” в приміщення по вул. Рильський провулок, 10. При курсах був організований інтернат, але коштів на його утримання наркомат освіти не виділяв [4, арк. 14].

Подальший розвиток мережі польських національних шкіл вимагав підготовки все більшого числа вчительських кадрів. Саме тому в 1924-25 навчальному році в Києві і Проскуріві (тепер Хмельницький) були відкриті польські технікуми (з польських педагогічних курсів

був реорганізований Київський польський педтехнікум) [5, арк. 31]. Очевидно його появу можна пояснити 1925 р. створенням у Київській області польського національного району (Мархлевського). У 1928 р. при Житомирському педтехнікумі та Київському інституті народної освіти були відкриті польські відділення.

Центром підготовки національних науково-педагогічних кадрів став утворений у 1930 р. в Києві Польський інститут соціального виховання (Інститут народної освіти), який невдовзі реформований у Польський педагогічний інститут. Це був єдиний в СРСР (і в Україні, зокрема) вищий польський навчальний заклад. Якщо врахувати чисельність польського населення в усьому СРСР, неважко переконатись у тому, що такий навчальний заклад був дійсно необхідний, оскільки повинні були дещо задовольнитися потреби польської національної меншини. А якщо прослідкувати це у контексті “політики партії”, то створення подібного закладу постає цілком виправданим.

Крім того, у грудні 1930 р. з метою ліквідації нестачі дошкільних викладачів були організовані однорічні дошкільні курси для колгоспниць-курсантів [6, арк. 19], що проводилися при педтехнікумах. Але рівень попередньої освітньої підготовки колгоспниць залишав бажати кращого, тому природно результати навчання на однорічних курсах були зовсім невисокими.

Спочатку на навчання до інституту було набрано 17 студентів, що цілком задовольняло керівництво закладу, і навіть не планувалося проводити весняний набір. Але на початку січня 1931 р. Народний комісаріат освіти прийняв відповідну постанову щодо комплектування інституту та зміни керівництва (очолив його С.В. Сохацький). Одночасно був визначений контингент набору в кількості 180 осіб, відповідно 120 осіб – на 1-й і 60 – на 2-й курси [7, арк. 6-7].

Враховуючи, що інститут був шойно створений і мало кому про нього було відомо, керівництву інституту потрібно було якимось чином донести до людей про його існування, щоб виконати поставлені завдання щодо набору студентів на навчання [8, арк. 3]. Завдяки енергійній роботі дирекції інституту та ударних бригад студентів інституту, розісланих по всій Україні, набір було завершено до кінця січня і вже 23 січня 1931 р. розпочалися повноцінні заняття [9, арк. 6-7]. Зважаючи на кількісно незначний перший набір, його студентів розподілили між всіма відділами та курсами. Спочатку інститут мав лише три факультети: а) шкільний; б) позашкільної освіти; в) дитячого комуністичного руху. До їх складу входило сім відділів. На техніко-математичному відділі здійснювалася підготовка викладачів математики, фізики, основ індустріального виробництва; на агробіологічному – викладачів природничих дисциплін; на історико-економічному – викладачів соціально-економічних дисциплін; на мовно-літературному – викладачів мови і літератури; на педолого-педагогічному – педології, педагогіки та дидактики педтехнікумів, педолого-педагогічних кабінетів та ін.; на дошкільному – викладачів дошкільних закладів; на відділі дитячого комуністичного руху та позашкільного виховання – викладачів цих дисциплін для педтехнікумів, методистів та ін. [10, арк. 27].

За наслідками весняного набору 1931 року, кожний третій студент був вихідцем з робітників, кожний четвертий – із середовища вчителів, майже п'ята частина – з селян-колгоспників, 16% службовців та кустарів, 7% селян бідних, не членів колгоспу та 6% батраків. З них членами та кандидатами в члени КП(б) У нараховувалось – 12 осіб, 45 комсомольців і 131 член профспілок [11, арк. 27]. Велика частка студентів із числа педагогів пояснюється тим, що польські вчителі потребували підвищення кваліфікації, якої вони раніше отримати не могли через відсутність польських педагогічних вишів. Крім того, інститут організував декілька робітфаків: Київський денний, вечірній і Мархлевський. Тому кількість студентів разом із слухачами робітфаків у 1931 р. становила 384 особи [12, арк. 27], відповідно: в інституті – 180 осіб і трьох робітфаках – 204 особи.

За планами, передбачалось навчання вести польською мовою. Але існувала гостра нестача викладачів, які б нею добре володіли. Тому доводилось запрошувати лекторів інших навчальних закладів, які викладали українською мовою. Працювали вони з умовою, що не більше ніж через півроку перейдуть на польську мову. Увага акцентувалася на тому, що в інституті навчаються студенти з інших країн і потрібні висококваліфіковані фахівці [13, арк. 9]. Також запрошувалися викладачі з Мінська та Москви. але вони не приймали, оскільки інститут не міг забезпечити їх помешканням.

Складність полягала і в тому, що більшість студентів закінчували російські, українські, білоруські та інші школи, а відтак погано володіли польською мовою. Для істотного поліпшення справи, починаючи з травня 1931 р., на вивчення польської мови було збільшено у 2,5 рази обсяг годин: із 140 до 360 годин) [14, арк. 2]. З першого року функціонування у роботі інституту виникла низка перешкод. Головною з них була відсутність приміщення для проведення занять і коштів для придбання устаткування лабораторій і кабінетів. Виходячи з цієї ситуації, керівництво інституту використало надане польському педтехнікуму приміщення. До того ж, довелося працювати в дві зміни. Але й при цьому ритмічної роботи забезпечити не вдалось. Численні клопотання про допомогу не знаходили підтримки, що ставило під загрозу повноцінне функціонування інституту.

Завдяки енергійній роботі профспілкової організації та дирекції закладу тимчасово проблему приміщень для студентів і слухачів робфаку вдалося вирішити за рахунок використання гуртожитків пролетстуду. При інституті організували книгозбірню, головний фонд якої складав 3 тис. томів позиченої у Всеукраїнської польської бібліотеки літератури. Крім того, іногороднім студентам були надані місця в гуртожитку. Вартість проживання у 1931 році коштувала 68 крб. 3 коп. на рік з одного студента [15, арк. 7].

Інститут по-різному заохочував студентів до відвідування занять. Так, з метою стимулювання навчальної діяльності майбутніх фахівців було розгорнуто соцзмагання. Вже у перший рік навчання відвідування студентами лекцій становило 98,8% [16, арк. 6-7]. Керівництво інституту запевняло, що студенти виявляли неабияку активність і зацікавленість не лише у відвідуванні лекцій, а й успішно засвоювали академічний мінімум. Зокрема,

за перші півроку навчання академічний мінімум успішно засвоїли 86,7% студентів, що є досить великим показником, враховуючи, що інститут мав невеликий досвід роботи з студентами. Крім того, студенти на 100 відсотків брали участь у різних громадських організаціях, а також досить активно займались загальнокорисною громадською роботою. Більшість із них була залучена для роботи на селі, куди студенти відряджались бригадами для проведення різних кампаній. 88% студентів пересічно відвідували збори інституту [17, арк. 6-7]. Можливо, настільки показові дані щодо активності студентів та їх зацікавленості у навчальному процесі, і, крім того, різній громадській роботі потрібні були, насамперед, керівництву інституту. Оскільки в такий спосіб воно намагалося запевнити владу “на горі” не тільки в попиті та успішній роботі інституту, а й 100-відсотковому виконанні свого завдання.

Керівництво інституту, проводячи у життя партійну політику, суворо слідкувало за моральними поглядами студентів, тим самим встановлюючи монополію на істину. Вже в перші місяці навчання за “прояви ворожої ідеології” було виключено з інституту декілька студентів. В закладі існували студентські та партійні організації, зокрема профком і партосередок, які боролися з подібними “нездоровими” явищами, проводили дискусії та обговорювання цих питань на численних студентських зборах [18, арк. 6-7].

У 1933 році в інституті відбулися докорінні зміни. Директора С.В. Сохацького звільнили з посади і репресували, а на його місце поставили Ю.Д. Бодняка (справжнє ім'я – Грабовський Антон Юліанович). Водночас, 1 березня його призначили на посаду професора, завідувача кафедри політичної економії. Того ж року, постановою НКО, усі інститути з трирічного були переведені на чотирирічний курс навчання. Серед основних причин таких змін зазначалося, що за три роки інститути готували малокваліфікованих педагогів для старших класів середньої школи. Але, разом з тим, інститут перестає бути єдиним польським вищим навчальним закладом Радянського Союзу, оскільки саме наприкінці 1933 – на початку 1934 рр. в Києві був створений 2-річний Польський педагогічний інститут [19, арк. 70], де планувалося одночасно навчати близько 2 тис. осіб [20, арк. 27]. Його очолив Валентин Петрович Радін [21, арк. 69].

Проте далеко йдучі плани не були реалізовані через зміну політики правлячої комуністичної партії. Відтак, почалося згортання роботи польських навчальних закладів. Спочатку було оголошено, що польська контрреволюція на очах у окремих осіб і під боком у відомств “збудувала контрреволюційний форпост” на західному кордоні УРСР. Невдовзі, постановою ЦК КП(б) У “Про Мархлевський та Пулинський райони” від 17 серпня 1935 р. “в зв'язку з економічною слабкістю” та “адміністративною черезполосицею” були розформовані польський Мархлевський і німецький Пулинський райони Київської області [22]. Вслід за цим, 29 вересня 1935 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняв постанову про “Польський педагогічний інститут”, в якій зазначалося: “Враховуючи потребу існуючих польських шкіл в Україні в педагогічних кадрах, вважати недоцільним мати спеціальний

польський педагогічний інститут з кількістю до 700 чоловік, що проходять у ньому навчання. Ліквідувати польський педагогічний інститут, створити замість нього відділення при Київському педагогічному інституті на 100 чоловік, яке повністю задовольнить потреби в підготовці вчителів для польських шкіл” [1].

Таким чином, створення Польського педагогічного інституту було лише тимчасово необхідним заходом для проведення у життя політики коренізації комуністичної партії. Її керівництво змушене було врахувати чисельність і вплив польської меншини в УСРР. А тому потрібно було показати, що партія сприяє культурно-освітньому розвитку польського населення УСРР. Але після польсько-німецького зближення у 1933 році політика більшовиків стала різко змінюватися. В інституті під приводом “перекручування партійних ідей” та “ведення провокуючої роботи” проти радянської держави почалися систематичні “чистки”, що, зрештою, зумовило його ліквідацію.

Список використаних джерел:

1. Єременко Т. Поляки в Україні / Т. Єременко, Б. Чирко, О. Калакура // Віче. – 1993. – №2.
2. Державний архів міста Києва (далі Держархів м Києва). – Ф. Р. 920. – Оп. 6. – Спр. 9. – 32 арк.
3. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду: Збірники документів у 2-х томах. – Т. 1. – К., 1960. – С. 158.
4. Держархів м Києва. – Ф. Р. 807. – Оп. 1. – сп. 11. – 34 арк.
5. Там само. – Ф. Р. 807. – Оп. 1. – Сп. 1. – 51 арк.
6. Там само. – Ф. Р. 920. – Оп. 5. – Спр. 8. – 58 арк.
7. Там само. – Ф. Р. 920. – Оп. 6. – Спр. 9. – 32 арк.
8. Там само. – Ф. Р. 920. – Оп. 6. – Спр. 9. – 32 арк.
9. Там само. – Ф. Р. 920. – Оп. 6. – Спр. 9. – 32 арк.
10. Там само. – Ф. Р. 920. – Сп. 6. – Спр. 9. – 32 арк.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само. – Ф. Р-920. – Сп. 6, спр. 9. – 32 арк.
14. Там само. – Ф. Р-920. – Сп. 6, спр. 9. – 32 арк.
15. Там само. – Ф. Р-920. – Сп. 5, спр. 7. – 61 арк.
16. Там само. – Ф. Р-920. – Сп. 6, спр. 9. – 32 арк.
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само. – Ф. Р-920. – Сп. 9. – Сп. 3. – 124 арк.
20. ЦДАВОВУ. – Ф. 166. – Сп. 11. – Сп. 352. – 212 арк.
21. Держархів м Києва. – Ф. Р. 920. – Сп. 10. – Сп. 49. – 110 арк.
22. Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні в 20 – 30-ті роки / Г. Стронський. – Тернопіль, 1992.

The article deals with the state of education of the poles in Ukrainian lands between the World Wars. Basing on a wide range of sources the question of making the Polish Institute of National Education in Kiev is considered as the only one and singular institution of higher education for minorities in the history of the Soviet Union.

Key words: education, the Polish minority, the Polish Institute of National Education, korenization, Marchlewski district, the Communist Party.

Отримано: 16.05.2011

Науковий керівник: **В. В. Газін**, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ПІСЛЯ 1775 РОКУ

У даній статті проаналізовано становище українського козацтва після зруйнування Катериною II Запорізької Січі, його відносини з Російською та Османською імперіями.

Ключові слова: українські козаки, Задунайська Січ, Катерина II, Чорноморське козацьке військо, Російська імперія, Османська імперія.

Влітку 1775 року, за наказом Катерини II царські війська захопили і зруйнували Запорізьку Січ. Через 2 місяці, 3 жовтня, вийшов маніфест імператриці про скасування цього останнього оплоту автономії на Україні, оплоту волі і демократії, національної незалежності і притулку для втікачів від кріпацтва з усієї Російської імперії, місця розвинутої економіки і прогресивних фермерських форм господарювання, вогнища свободолюбства, героїзму, блискучого військового мистецтва. Запоріжжя й у XVIII ст. було осередком соціального протесту пригноблення люду, залишалося в очах мільйонів селян Російської імперії привабливим місцем волі. Самий факт його існування по-революційному впливав на характер соціально-економічних відносин в Україні, а також в усій Російській імперії, підривав підвалини поміщицько-кріпосницького господарства. Дедалі частіше втечі на Січ не тільки українських, а й російських селян позбавляли поміщицькі маєтки робочих рук.

Історія запорозького козацтва, як і вся козацька доба, є однією з центральних тем української історіографії. Особливо актуальними є питання про становище цього свободолюбивого прошарку українського населення після офіційної ліквідації Запорізької Січі – осередку української державності. Історія запорозького козацтва після зруйнування Січі і до сьогодні залишається не достатньо дослідженою. Імперська влада Катерини II не бажала акцентувати увагу на існуванні цієї проблеми, адже після маніфесту 3 серпня 1775 року для російського суспільства її просто не існувало, а тому всі справи набували грифу секретності і не відкладалися в процесі фондоутворення у відповідних відомствах та установах. Відразу після 1775 року російський історик О.І. Рігельман підсумував діяльність запорожців, беручи за джерело маніфест про скасування Січі. Він писав, що козаки “политический разнообразный и юродивый состав членов, питающихся в совершенном почти от света, и наиболее от грабежа по среди окрестных народов” [8; 9].

Другий тип прижиттєвого історіографічного образу запорожців склався завдяки діяльності українських патріотів. Особливу роль відіграла праця Ф. Вовка «Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)» [6]. Історики ХХ ст. більш

критично розглядали історію козаків після 1775 р. Грунтовні дослідження подали сучасні історики, такі як А.Д. Бачинський [3], О. Бачинська [1; 2], А. Бойко [4], З. Когут [5], В. Мільчев [7].

Отже, якою ж була доля запорожців після ліквідації Січі? Після 1775 року запорожцям пропонували записатися до селянського та міщанського станів, а багато старшини зазнали переслідувань. Запорозьке військо було оголошено розпущеним. Землі Запорозької Січі царський уряд почав роздавати поміщикам, а козаків закріпачувати.

Але частина козаків дісталася човнами берегів Чорного моря так, що в 1776 р. їх зібралось бл. 7 тис. біля місцевостей Хаджибей та Очаків над Чорним морем. Звідси вони відіслали делегацію до турецького султана з проханням, щоб він прийняв їх під свою опіку й дозволив поселитися на турецькій землі. Це була іронія долі. Ті самі козаки, які ще вчора були на службі в імператриці Катерини II й допомагали Росії завоювати у турків Крим, сьогодні просили в тих же турків права охорони перед вчорашньою союзницею, яка запевняла кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського та його козаків, що вона ніколи не забуде їхньої допомоги у війні з Туреччиною. У 1778 р. султан формально прийняв цих козаків під свою владу і дозволив їм заснувати нову Січ на землях у дельті Дунаю, над річкою Дунавець. Так утворилася Задунайська Січ, організована за зразком Запорізької Січі, з її законами та звичаями [6, с. 34-35]. Кількість задунайського козацтва збільшувалася за рахунок утікачів. Дуже скоро виявилось, що земель для козаків було недостатньо, і вони звернулися до австрійського уряду, щоб він дозволив їм поселитися на австрійських прикордонних землях. Цісар Йосиф II погодився. У 1815 р. задунайські запорожці вирушили на некрасівські поселення і зайняли їх головний центр – с. Верхній Дунавець на Георгіївському гирлі, там і заклали Січ (нині с. Верхній Дунавець в повіті Тульча, Румунія). Здебільшого нова організація в соціальному та військовому побуті зберігала особливості Запорізької Січі. Найвищим органом була військова рада, яка обирала кошову старшину - кошового отамана, військового суддю, писаря, осавула. У військовій раді могли брати участь усі козаки [3, с. 87]. Вихід запорожців за кордон викликав неабияку стурбованість російського уряду – за відомостями прикордонної адміністрації, турецький султан схильний був розглядати запорожців як своїх підданих. У зв'язку з цим природним було з російського боку оголосити «турецьких запорожців» «невірними» і категорично заборонити вихід колишніх козаків та іншого населення з території Запоріжжя за російські кордони. Згодом задунайцям важче було нести службу для султана, який все частіше намагався використати їх для придушення національно-визвольних повстань греків, сербів, румун, болгар та інших народів Балканського півострова. Не бажаючи бути зняряддям в руках Оттоманської Порти, частина козаків вже наприкінці XVIII – початку XIX ст. втекла на Україну, де почали формуватися козацькі полки.

Під час другої Російсько-турецької війни в 1787 р., Катерина II звернулась із закликом до задунайців, щоб вони повернулися та взяли участь у війні проти турків, за що вона дасть їм амністію. Йосип

Гладкий 18 травня 1828-1829 року, очоливши 1,5 тис. козаків, захопив військову канцелярію та скарбницю, та перейшов під Ізмаїлом на сторону російської армії. Це дало можливість говорити про повернення до російської держави не окремого підрозділу на чолі з Гладким, а всього козацького Коша. Подія, що склалась наразила на небезпеку українське населення, що залишилось в Подунав'ї. Через зраду Й. Гладкого турецький уряд жорстоко розправився з задунайцями. Близько 2 тисяч козаків разом з наказним гетьманом

І. Баланом було заарештовано, ув'язнено та страчено, а січові укріплення та церкву зруйновано і спалено [2, с. 327].

З числа запорожців, що не переселились за Дунай, російським урядом у липні 1783 було створено окремі підрозділи, під назвою «Військо вірних козаків», що мали діяти на противагу задунайцям. Ще 1787 р. Потьомкін сформував Чорноморське Козацьке військо, яке стало не тільки оборонною силою перед можливим турецьким нападом, але також і чинником для повернення тих запорожців, які після зруйнування Січі перейшли до володінь турецького султана. Центром Чорноморського війська було місто Олешки над р. Конкою, лівою притокою Дніпра. Однак створене тут військо не мало права обирати своїх старшин, як це було зазвичай на Запоріжжі, їх призначав уже сам Потьомкін. Щоб зменшити кількість утікачів до Туреччини та заохотити повернення запорожців з-під турецького панування, російський уряд виділив Чорноморському Козацькому війську землю між Дністром і Бугом, де було засновано 25 слобід і поселено 9 тис. чоловіків і жінок. Під час наступних подій Російсько-турецької війни (1787-1792 рр.) Чорноморське Козацьке військо відвоювало ще шмат землі між Дністром і Чорним морем з фортецями Кінбурн і Хаджибей. Але затриматись довго на землях між Бугом і Дністром Чорноморському козацтву не судилося, бо незабаром у Петербурзі почули про нові землі, і придворні цариці Катерини почали випрошувати їх для себе [4, с. 42-43]. Козацькі старшини Харко Чепіга, Сидір Білий та Антін Головатий, щоб врятувати військо, стали домагатися від російського уряду дозволу переселитися в інше місце. Катерина II дала їм грамоту на незаселені землі між Азовським морем та рікою Кубань, які Росія отримала від Туреччини. У зв'язку з цим 1792 р. Чорноморське Козацьке військо було переселене на т.зв. Чорноморську кордонну лінію. Утворилось Кубанське військо. Туди виїхало більше 8 тис. чорноморських козаків, а з родинами – бл. 25 тис. українців [9]. Російське командування постійно зверталось до тих, хто вагався і не наважувався на перехід, використовуючи як таємні листування, так і офіційні заклики. Сприяла переходу на російський бік також агітація російського духівництва. Так, за свідченням задунайця Д. Капіноса, в Січ прийшли ченці, які, відправивши службу в церкві, оголосили, що «Росія вступила у війну з Туреччиною, і хто не залишить турецького володіння і не повернеться до Росії, буде проклятий», після чого він з 30-ма запорожцями прибув до Херсона [1, с. 682]. У листопаді 1806 року російське командування, оголосивши про формування на Дунаї козацького війська, вирішило «дати йому найменування Усть-Дунайського (Буджацького), подаючи надії, що воно може показати приклад Війська Запорозького, якщо чорноморці цього заслужать». Ці заходи мали певний ефект, і 23 грудня 1806 р. стався пере-

хід на бік Росії задунайського отамана Трохима Гайдабури зі 103 козаками. Йому було надано звання хорунжого. Однак вже через півроку уряд був змушений ліквідувати козацьке військо. [5, с. 216].

12 лютого 1785 року через загострення російсько-турецьких відносин за наказом Катерини II з колишніх козаків внонавербованого полку й арнаутів було сформовано 1550-й козацький полк, який протягом 1785-1786 рр. офіційно дістав назву Бузького. Полк одержав печатку за зразком старих козацьких: у центрі воїн, який тримав списа з прапором, по краях напис «Печать Бугхского казачьего войска» [8]. Полк налічував 1500 козаків і брав участь у Російсько-турецькій війні 1787-1792 рр. Він прославився у боях із турками під Очаковом, Бендерами, Акерманом, Кілією, Ізмаїлом та ін. За вірну службу по закінченні Російсько-турецької війни козакам дозволено вибрати землі на правому березі Бугу і там поселитися [2, с. 324]. Організація козацтва на півдні України, а зокрема можливість позбутися кріпацької залежності, вабила багато підданих селян, які втікали від своїх поміщиків. По смерті Потьомкіна поміщики з центральних губерній повели настиграві розшуки своїх кріпаків у Південній Україні. Знайдених утікачів деякі поміщики жорстоко карали і навіть піддавали тортурам [7, с. 169]. У 1795 р. була проведена «ревізія», тобто перепис населення, яка заборонила селянам Південної України, яку офіційно назвали - Новоросією, переходити з місця на місце. У червні 1796 року під приводом створення нового Вознесенського війська (яке так і не було сформоване), уряд ліквідував Катеринославське козацьке військо. Бузькі козаки були підпорядковані Чорноморському адміралтейському правлінню, а в 1797 році, за наказом Павла I розформовані, всіх козаків обернено в звичайних державних селян-хліборобів [6, с. 274-276].

Таким чином, становище козацтва після зруйнування Запорізької Січі було вкрай важким. Воно було змушене шукати союзників, з якими раніше вело запекло боротьбу. Як Османська, так і Російська імперії використовували сили козацтва у своїх інтересах. Російська політика скеровувалась на припинення союзництва між Туреччиною та козаками. Для цього певний час чорноморські козацькі війська та інші отримували від першої певні привілеї. Перебуваючи на службі в Османській імперії, козаки виконували бойові завдання в складі її армії, в тому числі воювали проти Росії. Також змушені були воювати проти сербських і грецьких патріотів, які очолювали опозиційний Туреччині уряд, охороняли турецькі фортеці. Проте, навіть у таких умовах козаки змогли показати блискучі результати своєї служби. Згодом, після завершення військових подій, нікому не потрібні війська розформували, а колишніх козаків-героїв перетворили на безправних селян-кріпаків. Але походи січового козацтва в кін. XVIII – на початку XIX століть залишилися яскравою сторінкою не тільки в українській, але в російській та турецькій історії.

Список використаних джерел:

1. Бачинська О. Перебування задунайських запорожців на службі в Османській імперії (кінець XVIII – 20-ті рр. XIX ст.). / О. Бачинська. // Україна крізь віки: Збірник на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – К., 2010. – С. 674-688.

2. Бачинська О. Політика Російської імперії щодо задунайського козацтва: стратегія, тактика, заходи. / О. Бачинська. // Україна в центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). – К., 2004. – Т. 4. – С. 320-330.
3. Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828 pp.: Історико-документальний нарис. – Одеса. 1994. – 121 с.
4. Бойко А.В. Матеріали до історії запорозького козацтва після скасування Січі. // Південна Україна: Записки науково-дослідної лабораторної історії Південної України ЗДУ. Запоріжжя, 1999. – Вип. 4.
5. Зенон Когут. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 - 1830. – К. : Основа, 1996. – 317 с.
6. Кондратович Ф. Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам) // Киевская Старина. – 1883. - № I. – С. 27-66; № 2. – С. 269-300.
7. Мільчев Володимир. Запорозжці та некрасівці у пониззі Дунаю 1780 р. (за матеріалами Російського державного архіву давніх актів). // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Чортомицька (Стара) Запорозька Січ в історико-культурній спадщині Нікопольського району». Нікополь, 10-11 жовтня 2002 року. – Нікополь-Запоріжжя-Херсон : РА «Тандем-У», 2002. – С. 167-173.
8. Ригельман А.И. История, или повествование о Донских казаках 1778. / «Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских». – 1847. – № 3. <http://annals.xlegio.ru/2011/april/09/pdf>
9. Ригельман А.И. «Летописное повествование о Малой России / «Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских». – 1846. – № 5. <http://annals.xlegio.ru/2011/april/10/pdf>

In this article position of the Ukrainian cossacks is analysed after destruction of Zaporizhzhya Cut Kateryna II, his relationships with the Russian and Osman empires.

Key words: *the Ukrainian cossacks, Zadunayska Cut, Kateryna II, black Sea cossack army, Russian empire, empire of Osman.*

Отримано: 11.05.2011

УДК 94(477.43)“14/18”

І. Михальчук,
студент 1 курсу

Науковий керівник: А. Б. Задорожнюк,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

СЕЛО ЛИСЕЦЬ У XV-XIX СТ.

Анотація: в даній статі розглядаються основні віхи розвитку села Лисець впродовж XV-XIX століть, протягом яких відбувалися різні історичні події у житті населення.

Ключові слова: *Подільське село, Лисець, Поділля, Бобравка, господарські будівлі.*

Село Лисець розташоване в Дунаєвецькому районі Хмельниччини на Подільській височині. Поверхня її переважно горбиста і порізана річковими долинами, обмежена глибокими ярами та балками.

Свого часу Ю.Й. Сідинський, говорячи про Лисець, відзначив: «Лисец – поселение древнее, оно уже встречается в документах XV века »... І дійсно, Лисець згадується в реєстрі димів (податкових одиниць) Подільського вое-водства за 1493 р. Однак немає сумнівів, що село існувало й раніше [1, с. 774].

З самого початку свого панування польська шляхта привласнювала подільські села та містечка. У праці «Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.» Н.В. Молчановський писав: «... позднейшие записи Подольских сел польской шляхте почти всегда обусловлены личным пребыванием в земле: акт 1453 г., дарующий Петру из Глиниц, желающему лично жить на Подольи, с. Вербку в Каменецком округе, именно упоминает, что каменецкому старосте Федору Бачацкому предоставлено было раздавать шляхте Подольские королевские села в сумме не более пятидесяти марок...». У числі переданих сіл згадується Лисець. Поки-що не знайдені Кам'янецькі книги з документами-оригіналами, але все ж можна допустити, що в праці Н.В. Молчановського йдеться саме про наш Лисець [5, с. 386].

Виходячи з вищевказаного, можна припустити версії про існування села Лисець раніше 1493 р., бо ще в 1453 р. Лисець поряд з іншими населеними пунктами був переданий у власність якомусь польському шляхтичу. Отже прийнята дата 1493 р., як перша письмова згадка про село, поступається місцем новій, тобто воно «старіє» відразу на 40 років.

Мешканці Лисця, як і переважної більшості сіл Поділля, в XV-XVI ст. займалися рільництвом, тваринництвом, бортництвом, мисливством, рибальством, деякими видами ремесл. Самим поширеним був млиновий промисел [2, с. 172]. За переказами старожилів, на річці Бобравка, що протікає глибоким яром за 1,5-2 кілометри на північний захід від сучасного села, млини існували з давніх часів. Водяне млинарство з'явилося на Поділлі ще в часи Київської Русі, проте конкретних достовірних даних про ті перші водяні млини не виявлено [3, с. 59].

У другій половині XV ст. Лисець став королівським маєтком і належав до Кам'янецького староства. З кінця XVI ст. територія Подільського воєводства поділялася на два повіти: Кам'янецький та Летичівський. Село відносилось до Кам'янецького повіту. Специфіка феодальних відносин в XVI столітті визначалась недостатньою заселеністю місцевості на Поділлі [9, с. 774].

Орендний володар Лисця Юрій Телефус побудував тут невеликий замок, який пізніше був зруйнований волохами. Дотепер в народі скелясте місце над яром називають «Замчиським».

Під час Національної революції 1648-1676 рр. та в період турецького нашестя було нанесено відчутний удар польському феодальному землеволодінню, проте магнати та шляхта поступово відновили свої позиції. Народним масам доводилося терпіти тяжкий гніт: за невиконання повинностей селяни били, кидали до в'язниць, заковували в колодки, пекли розжареним залізом [6, с. 17].

Складнішим було становище церкви. Не відзначалося широким розвитком культурне життя. Після Берестейської унії 1596 року насаджувалося уніатство. Документи стверджують, що

в XVI ст. в Лисці була споруджена та діяла православна церква, у податкових списках 1565 р. згадується лисенський священик, який сплачував церковний податок до державної скарбниці.

Після рішення польського сейму 1717 р. про закриття православних церков на території Правобережної України, в Лисці встановлюються уніатські церковні порядки.

Після входження 1793 року Поділля до Російської імперії з кінця XVIII – початку XIX ст. почався процес включення його в орбіту загальноросійського економічного ринку і суспільно-політичного життя. 17 січня 1796 р. було утворено Подільську губернію в складі 12 повітів. Лисець увійшов до Ушицького повіту.

9 червня 1809 р. лисецькі селяни подали позов-скаргу до Подільського губернського головного суду про факти неодноразового знущання над ними з боку місцевого економа Студзинського.

З 1798 р. Лисець знаходився у володінні магната Я. Раціборовського на правах «особливого староства», а 1841 р. був повернутий у державне володіння і складав Бахтинський масток. За порядком у ньому наглядав пристав ІІ стану Вітківський [9, с. 774]. Рапорт Ново-Ушицького окружного управління держмайна від 2 грудня 1848 р. підтверджує факт належності Лисця казені. На нього було поширене волосне правління. Для управління державними поселеннями в Подільській губернії було утворено особливу палату державного майна. За допомогою цих органів і підтримувався порядок у казенних поселеннях, виховувалися в дусі вірнопідданості його жителі, споруджувалися запасні хлібні магазини на випадок нероду (у Лисці запасний хлібний магазин у народі називався «Голубинка», він проіснував до 20-х років XX ст.), переселялися малоземельні державні селяни на вільні землі тощо. Казенні селяни сплачували державні грошовий оброк.

19 лютого 1861 р. цар Олександр II підписав Маніфест про скасування кріпосного права в Російській імперії, а також затвердив ряд положень та додаткових правил про проведення реформи. Після реформи 1861 р. на селі запроваджувалася нова система податків, десятників. У цей час було утворено Лисецьку волость, що мала своє управління на чолі зі старшиною, а також – волосний суд. Вона об'єднувала містечка Сокілець і Великий Жванчик та села Велика Побійна, Привороття, Ліпіни, Малий Жванчик, Яцківці, Гута-Яцковецька, Трибухівка. Селянину заборонялося без дозволу місцевих властей залишати село на тривалий час [7, с. 9].

У другій половині XIX ст. господарське життя Лисця характеризували зміни, викликані реформою 1861 р. і підвищенням промислового виробництва в Росії. У лютому 1873 р. жителі Лисця ще викупували землю в держави для приватного володіння.

Найбільш поширеною галуззю економіки Лисця було землеробство, яке мало тут давні традиції. Головне місце в сівозміні займала озима пшениця. Із ярових культур – ячмінь, овес, горох, просо, кукурудза, буряк. Майже кожна сім'я розводила худобу – корів, овець, кіз, свиней, займалася садівництвом і городництвом. Лисець здавна славився своїми яблуневими, грушевими та сливовими садами, виробництвом вина.

1874 року в складі Лисецької волості було 5 громад (общин), які об'єднували 1306 дворів. У володінні селянських громад було 5298 десятин землі – 0,71 десятини на одного чоловіка. Лисець був значним населеним пунктом – 1889 р. в ньому нараховувалося 410 дворів, проживало 2402 жителі.

Вінцем багаторічної роботи Ю.Й. Сіциньського став відредагований ІХ випуск Трудів. У ньому було вміщено статистичний опис приходів і церков Подільської єпархії, усіх 62 благочинних округів і 12 повітів. Описи носили стислий, довідковий характер, де згадується і церковне життя села Лисець [8, с. 38].

Великий вплив на духовне життя лисичан мала церква. 1892 р. громада церкви Пресвятої Богородиці налічувала 1957 парафіян. Крім того, в селі проживало 22 чоловіки та 15 жінок католицького віросповідання.

Протягом другої половини ХІХ ст. відбулися деякі зрушення в галузі освіти та культури, зростає кількість шкіл, більшість з яких підпорядковувалася церковному відомству. У 60-і рр. в селах, що входять сьогодні до Дунаєвецького району, було відкрито 17 церковно-парафіяльних шкіл, у 70-і рр. – 3, у 80-і рр. – 11, у 90-х рр. – 16, діяло 13 однокласних училищ системи Міністерства народної освіти.

1860 року священик лисенької церкви Пресвятої Богородиці Іван Корчинський запропонував селянам віддати своїх дітей на навчання. При цьому наголосив, що навчати буде безкоштовно, а книги та інше шкільне приладдя купуватиме за власні кошти.

Весною 1861 р. до школи було прийнято 15 хлопчиків і 10 дівчаток. 1863 року школу відвідувало вже близько 60 учнів – понад 30 хлопчиків та більше 20 дівчаток.

Селяни частково утримували школу своїм коштом – 1862 року пожертвували 19 рублів з копійками. Залишки грошей зберігалися в Лисецькому волосному правлінні. Школа відчувала нестачу підручників. Для навчання дітей Корчинський використовував «Буквар», «Часослов», «Псалтир», мав 20 «Руководств первоначальному обучению грамоты» за редакцією Клавінського, 20 «Пропісів», присланих палатою Державного майна.

1892 року на утримання школи було виділено 130 рублів. Зарплата вчителя складала 120 рублів. 1893 року земство побудувало для церковно-парафіяльної школи кам'яне приміщення [4, с. 138].

8 вересня 1867 р. в Лисці була освячена нова, кам'яна, п'ятикупольна церква, споруджена, як і її попередниця (з 1721 р.), Пресвятої За розповідями місцевого жителя В.М.Телячого гроші на її будівництво збирали щорічно на протязі 17 років. На спорудження нового храму було витрачено 18 тисяч рублів.

Церква володіла найкращими землями, мала в користуванні 2 десятини 528 кв. саженів орної. Крім того, церкві належав водяний млин на річці Бобравці, що приносив 30-40 рублів прибутку в рік.

Своєрідним був побут жителів Лисця. За житло для селянських сімей правила хата під соломою з сіними, а для більш заможних – двобічна, на дві кімнати через сіни. В середині хати, недалеко входу, знаходилася піч. Уздовж стін стояли лавки. Між піччю і стіною влаштовувалися нари для снання. Особливістю то-

гочасного лисенького житла був розпис стін в середині і ззовні, оздоблення візерунками печі. У пореформений період на зміну глинобитним прийшли хати з каменю.

Одяг більшості населення був простий, строгий, виготовлений переважно з тканин домашнього виробництва – полотняних і вовняних. У Лисці також була поширена вишивка. Нею оздоблювалися чоловічі сорочки і жіночі блузи. Чоловіки носили сорочки з широким рукавом, яскравими вишивками. Штани шили з місцевого полотна, здебільшого білого кольору. Верхнім одягом для чоловіків і жінок була сіра або біла свитка, взимку для заможних селян – кожух. Зимом ходили в чоботях, валянках, влітку – у хоодаках або босі.

Найбільш характерними для Лисця господарськими будівлями були хлів, конюшня, куча для свиней, гурник. Снопи зберігали в stodолі, хліб та продукти – у коморі. Для зберігання сільськогосподарського реманенту слугувала шопа. Більшість громадських будівель зводили з найменш цінних матеріалів. Винятком були тільки комора та stodола, оскільки в них зберігали найкоштовніше – запаси хліба [6, с. 27].

Загалом, спираючись на документи Лисець має давню і цікаву біографію. Його більш як п'ятисотлітня історія містить сторінки людського щастя, життєвих радощів, горя і трагедії. За рядками протокольних записів, газетних чи журнальних повідомлень проглядають прагнення батьків своїми руками, тяжкою працею припасти для дітей землі, збудувати хату меншчу ніж в інших, придбати реманент, а ще заробити копійку на сьогодні, завтра. Все це рухало суспільне життя, піднімало зі сходуни на сходуни. Життя – безупинне. Його сліди – в знаряддях праці, у матеріальній і духовній культурі, що залишається навколо нас, в народних піснях, подіях, переказах, легендах. У цих простих істинах – неабиякий потенціал впливу на почуття і свідомість людей. Та й кожне село, як і людина – це своєрідна неповторність.

Список використаних джерел:

1. Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии / В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский : Тип. Под. губ. прав., 1893. – 634 с.
2. Дунаєвчина очима дослідників і свідків історичних подій // Збірник науково-краєзнавчих праць (за матеріалами наукової краєзнавчої конференції “Дунаївці на злами тисячоліть : минуле й сьогодні”, присвяченої 600-річчю м. Дунаївці та 80-річчю з часу утворення Дунаєвського району. 20 вересня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський : Абетка – Нова. – 2003. С. 332
3. Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій // Матеріали наукової краєзнавчої конференції. – К. : Рідний край, 1997. – С. 244
4. Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій // Збірник науково-краєзнавчих праць (за матеріалами наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 55-ій річниці Великої Перемоги. 5-6 травня 2000 р. м. Дунаївці). – К., Дунаївці, Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, інформ. вид., 2000. – С. 252
5. Молчановский Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года / Н.В. Молчановский. – К. : 1887. – 388 с.

6. Прокопчук В.С. Лисець: Історико-краєзнавчий нарис / В.С. Прокопчук, Ю.В. Телячий. – К. : Рідний край. 1998. – 96 с.
7. Прокопчук В.Г. Топоніми рідного краю : методичний посібник на допомогу керівникам краєзнавчих та позашкільних освітніх закладів / В.Г. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1999. – 92 с.
8. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі : історія і сучасність / В.С. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1995. – 203 с.
9. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета : Приходы и церкви Подольской епархии / под. ред. Е.И. Сецинского. – Каменец-Подольский : Тип. С.П. Киржацкого, 1891. – Вып. 9. – 1064 с.

Annotation: in this article the development of village Lysets formation during 15-19 centuries are considered. During which historical events of population took place.

Key words: *Podolsk village, Lysets, Bobrovka, Podilla, "Holubynka", economic life.*

Отримано: 12.05.2011

УДК 94(47+57)«1941»

С. Омаров,
студент 5 курсу

*Науковий керівник: С. В. Олійник, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України*

ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В ЧЕРВНІ 1941 РОКУ

У статті йде мова про обороноздатність Червоної Армії в червні 1941 року.

Ключові слова: *Червона Армія, СРСР, командир, план, війна.*

Дослідження початкового етапу Великої Вітчизняної війни обов'язково має висвітлювати проблеми обороноздатності СРСР напередодні війни. Цей аспект знайшов своє відображення в цілому ряді видань радянських [2; 4; 7], зарубіжних [9] та вітчизняних [6; 8] дослідників. Однак аналіз цих праць свідчить про необхідність узагальнити здобутки науковців. У даній статті робиться спроба узагальнити науковий доробок істориків із зазначеної проблеми.

Наприкінці 30-х років ХХ ст. Червона Армія переживала серйозні зміни: зростала її чисельність, змінювались принципи комплектування і навчання військ. Упродовж тривалого періоду, через обмеженість фінансових коштів, армія будувалася на основі змішаної кадрово-міліційної системи.

У передвоєнні роки було здійснено значні заходи щодо зміцнення обороноздатності Радянської держави та її Збройних Сил, відбувся перехід на кадровий принцип побудови армії, який закінчився у 1938 р. За 1938-1941 рр. (до червня) було сформовано десятки нових стрілецьких дивізій, створено нові механізовані артилерійські та авіаційні з'єднання. Чисельність Збройних Сил СРСР станом на 1 липня 1941 р. становила 5,3 млн. чоловік [6, с. 361].

У зв'язку із зростаючою загрозою агресії з боку фашистської Німеччини Наркомат Оборони і Генеральний штаб не лише вносили корективи у розроблені оперативний та мобілізаційний плани для відбиття неминучого нападу на країну, а й за вказівками ЦК партії і уряду втілювали в життя цілий ряд дуже важливих заходів з цих планів, спрямованих на посилення обороноздатності західних кордонів. Так, з середини травня 1941 р. за директивами Генерального штабу почалася передислокація ряду армій (всього близько 28 дивізій) з внутрішніх округів у прикордонні, яка започаткувала виконання плану зосередження і розгортання радянських військ на західних кордонах [2, с. 36]. На початку червня 1941 року на учбові збори було призвано із запасу близько 800 тис. чоловік, і всі вони були направлені для поповнення військ прикордонних західних округів і укріплених районів у них. Проте втілити в життя і завершити намічені мобілізаційні і організаційні заходи не вдалося. Дався взнаки прорахунок у визначенні часу нападу гітлерівської Німеччини на країну, та й економічні можливості країни не дали змоги виконати їх у строки, відведені історією. Відіграли, звичайно, свою роль у цьому і недоліки, допущені військовим керівництвом при плануванні і практично-му здійсненні цих заходів [1, с. 118-119].

Армія, чисельність якої збільшувалася, потребувала великої кількості кваліфікованих військових спеціалістів. Проте, великої шкоди кадровому потенціалу армії і флоту завдали репресії. З травня 1937 р. по вересень 1938 р. з армії було звільнено 26761, а з флоту – 3 тисячі офіцерів. Тільки в сухопутних військах було знято 27 командирів корпусів, 96 командирів дивізій, 184 командири полків. Упродовж півтора року було знищено більше 600 осіб вищого командного складу або вдвічі більше, ніж загинуло в роки війни 1941-1945 рр. – 294.

Військова рада при наркомі оборони СРСР, утворена з 85 найбільш авторитетних воєначальників, була практично розгромлена: 68 осіб розстріляно, двоє померли в тюрмі, 4 осіб засуджено на різноманітні терміни ув'язнення. Раднарком затвердив новий склад Військової ради з 111 осіб, з них 90% були новачками. Репресії викликали величезну плінність командних кадрів. Приблизно 75% командирів працювали на своїх посадах не більше одного року. В цілому кадровий потенціал армії не відзначився високою якістю. Вищу військову освіту до початку війни мали лише 7,1% офіцерів, 37% не мали повної середньої освіти. 68% командирів в ланці взвод-рота мали лише короткотермінову 5-місячну підготовку курсів молодшого лейтенанта. Тільки 39,6% командирів дивізій та бригад і 52,4% командирів корпусів мали вищу освіту. Більша частина командного складу армії відзначалася молодістю, але й одночасно відсутністю бойового досвіду. Люди, які не досягли 35 років, складали 85,6% офіцерського корпусу Збройних сил СРСР.

На зниження обороноздатності радянських Збройних Сил вплинуло перш за все те, що існували обмеження, які стосувалися безпосередньо розгортання військ західних військових округів поблизу кордону. Вони були обумовлені прагненням радянського

керівництва уникнути військового конфлікту з Німеччиною, або принаймні не дати їй приводу для передчасної війни проти СРСР і тим самим виграти час для завершення реорганізації і переозброєння Червоної Армії [7, с. 16].

Для керівництва СРСР напад Німеччини не був несподіваним. Напередодні нападу Радянський Союз мав відомості про підготовку фашистської Німеччини до війни з СРСР. Вони надходили від радянської розвідки та дипломатичних представництв з-за кордону. Тому необхідно було зіставити виконання радянсько-німецького договору про ненапад з всебічною підготовкою до відсічі агресії. Однак Сталін вважав, що Німеччина не наважиться у найближчий час порушити радянсько-німецький договір про ненапад, а відомості про підготовку гітлерівців до війни проти СРСР розцінював як провокаційні. Тому Сталін, намагаючись за всяку ціну не надати Німеччині приводу для порушення пакту про ненапад, заборонив воєнні приготування на західних кордонах держави. Це викликало велику тривогу партійних органів союзних республік і командування прикордонних округів. У квітні 1941 р. секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов і командування Київським особливим воєнним округом в спеціальному повідомленні Сталіну звертали його увагу на повільність робіт по укріпленню нових західних кордонів і просили вжити заходів для прискорення цієї важливої справи, а також дати дозвіл на залучення цивільного населення для закінчення необхідних робіт до 1 червня 1941 р. [3, с. 856]. Але Сталін залишив поза увагою ці цінні пропозиції [8, с. 69-70]. У результаті нові західні кордони СРСР не були відповідно укріплені, війська не були підтягнуті до кордонів, прикордонні військові округи не були приведені в бойову готовність.

Радянський уряд передбачав у разі нападу фашистської Німеччини на СРСР підготувати Збройні Сили до нанесення по ворогові потужного удару у відповідь з метою відбиття агресії і перенесення бойових дій на його територію. Виходячи з оцінки обстановки, яка могла скластися на початок війни, Генеральний штаб розробив мобілізаційний план [5, с. 341], згідно з яким передбачалося розвернути наші головні сили в смугу від узбережжя Балтійського моря до Полісся, тобто на північно-західному і західному напрямках. Коли у вересні 1940 р. цей план був представлений на розгляд Політбюро ЦК ВКП(б), Сталін висловив думку про те, що вірогідний супротивник намагатиметься зосередити основні сили на південному заході. Генштаб переробив спочатку складений оперативний план і створив новий, який передбачав зосередження наших головних зусиль на південно-західному напрямі [1, с. 106]. План оборони державного кордону Генеральний штаб розробив весною 1941 р. На його основі кожен з прикордонних військових округів повинен був розробити свій конкретний план бойових дій. Такі плани були підготовлені і з 5 по 20 червня надійшли в Генеральний штаб на затвердження.

Таким чином, за задумом радянського Головного Командування найближча стратегічна мета, що визначала характер і зміст намічених початкових операцій, полягала в відбитті військами першо-

го стратегічного ешелону (арміями прикриття і резервами прикордонних округів) першого удару ворога, в надійному забезпеченні зосередження і розгортання головних сил Червоної Армії і створенні сприятливих умов для завдання удару у відповідь по супротивникові [4, с. 28]. Ця мета повинна була досягнутися завоюванням панування в повітрі, зривом стратегічного розгортання супротивника і, на кінець, наполегливою і активною обороною укріплень біля лінії державної межі. Вважалося, що обидві сторони почнуть бойові дії лише частиною сил і що для завершення розгортання головних сил Червоної Армії, так само як і головних сил супротивника, потрібно не менше двох тижнів. Існувала впевненість, що впродовж цього часу армії прикриття, що мали відповідну кількість сил і засобів, зможуть успішно впоратися з покладеними на них завданнями, тобто відбити перший удар ворога.

У випадку якби військам першого стратегічного ешелону вдалося не лише відбити перший удар ворога, а й перенести бойові дії на його територію ще до розгортання головних сил, другий стратегічний ешелон (його рубежем розгортання мало б стати Дніпро) повинен був наростити зусилля першого ешелону і розвинути удар у відповідь згідно з стратегічним задумом. Проте це припущення, покладене в основу плану первинних бойових дій, теоретично, безумовно, допустиме, не відповідало умовам, що конкретно склалися. Воно не враховувало в достатній мірі уроків перших кампаній другої світової війни, зокрема тієї обставини, що у цих кампаніях німецько-фашистська армія завдавала першого удару головними силами, зосередженими і розгорнутими на театрі військових дій ще до початку вторгнення [10].

На початок Великої Вітчизняної війни в СРСР діяла цілком сучасна гнучка мобілізаційна система. Вона розвивалася з урахуванням перетворень у будівництві Червоної Армії і в повній відповідності з оперативнo-стратегічним плануванням. Так, останній передвоєнний мобілізаційний план виходив із змін, намічених третьою п'ятирічкою по реорганізації РККА, зокрема враховував швидкий розвиток бронетанкових військ і авіації. Коли весною 1941 р. оперативнo-стратегічний план Головного Командування піддався істотним корективам, то зазнали зміни і мобілізаційні розрахунки.

Розгортання армії і флоту виражалось передусім у зростанні чисельності їх особового складу. До 1 січня 1939 р. штатний склад Збройних Сил мав 1 943 тис. чоловік. А вже на 1 червня 1940 р. в її складі знаходилося вже 3 602,3 тис. чоловік, на 1 січня 1941 г. – 4200 тис. чоловік, а на 1 червня того ж року – майже 5 млн.

Якщо у 1939 р. в сухопутних військах було 98 дивізій, то весною 1941 р., їх було вже 303. У 1940 р. було сформовано 9 механізованих корпусів. Упродовж лютого-березня 1941 р. почалося формування ще 20 корпусів та інших з'єднань. Радянське Головне Командування прагнуло забезпечити високу мобілізаційну готовність з'єднань армії, прикриття прикордонних округів. Їх потрібно було не заново створювати, а лише укомплектовувати військовою технікою, кінським складом, причому автомобільний і грузовий транспорт згідно мобілізаційного плану поступав

у ці з'єднання з довколишніх районів. озброєння і техніка, необхідні для доведення їх чисельності до передбаченої штатами військового часу, повинні були зберігатися на складах з'єднань [7, с. 201-202]. Відставання виробництва озброєння від росту нових з'єднань – дала себе знати, коли розгорнулася загальна мобілізація, розпочата 23 червня. Так, по штату військового часу, введеному в квітні 1941 р., в стрілецькій дивізії передбачалося мати 14 483 осіб, 54 протитанкових 45-мм гармати, 12 зенітних знарядь (чотири 76-мм і вісім 37-мм), 66 – мінометів калібру 82-120 мм, 16 легких танків, 13 бронемашин, 3039 коней. Проте на 1 червня 1941 р. з 170 дивізій і 2 бригад, що знаходилися в п'яти прикордонних округах, жодне з'єднання не було укомплектоване по повному штату. 144 дивізії мали чисельність по 8 тис. чоловік, 19 від 600 до 5 тис. і 7 кавалерійських дивізій – в середньому по 6 тис. чоловік [7, с. 203].

Таким чином, керівництво СРСР розуміло важливість для держави належної обороноздатності. Здійснювало для цього цілий ряд заходів, і потенційно, за рівнем боездатності Червона Армія могла випереджати армії всіх країн світу. Однак у силу ряду помилок та прорахунків, а також у зв'язку репресіями обороноздатність Червоної Армії напередодні Великої Вітчизняної війни бажала бути кращою.

Список використаних джерел:

1. Василевський А.М. Дело всей жизни / А.М. Василевський. – М. : ТЕРРА, 1974 – 420 с.
2. Великая Отечественная война [1941-1945]. Краткий науч.-попул. очерк. Изд. 2-е, доп. / под ред. чл.-кор. АН СССР ген.-лейт. П.А. Жилина. М., Политиздат, 1973. – 540 с.
3. Военный энциклопедический словарь / Пред. Гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. – М. : Воениздат, 1983. – 863 с.
4. Еременко А.И. Против фальсификации истории второй мировой войны. Второе, переработанное и дополненное издание / А.И. Еременко. – М. : Издательство иностранной литературы, 1959. – 179 с.
5. Советская Военная Энциклопедия: [В 8 томах] / [пред. гл. ред. комиссии Н.В. Огарков]. – М. : Воениздат, 1978. – Т. 1. – 688 с.
6. Берхін І.Б. Історія СРСР / І.Б. Берхін. – К. : Наукова думка, 1984. – 328 с.
7. Начальный период войны. – М. : Воениздат., 1974. – 498 с.
8. Мартиненко А.К. Друга світова війна / А.К. Мартиненко. - К. : Наукова думка, 1963. – 357 с.
9. Мировая война 1939-1945. – Штутгарт, 1957. – 347 с.
10. Міркування про основи стратегічного розгортання Збройних Сил Радянського Союзу на заході і на Сході на 1940-1941 роки www.litru.ru

In This article speech goes about the defensive capacity of Red Army in June, 1941.

Keys words: Red Army, USSR, commander, plan, war

Отримано: 7.06.2011

В. Пагор,
студент 4 курсу

Науковий керівник: А. Б. Задорожнюк,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРШОПОЧАТКІВ ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАУКОВЦЯМИ-ІСТОРИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА (60-ТІ РР. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.)

У статті робиться спроба простежити процес дослідження першопочатків історії Кам'янця науковцями Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та зробити оцінку їхнього наукового внеску у вивчення даної проблеми.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, національний університет імені Івана Огієнка, давньоруська, концепція, дако-римська концепція.

З історії виникнення Кам'янця-Подільського опубліковано чималу кількість наукових та науково-популярних робіт, розвідок, статей, брошур та видань інших типів, з-поміж яких значний відсоток належить науковцям Кам'янець-Подільського національного університету. Дослідження міської історії ранньої доби у викладацьких колах університету було започатковано відомим краєзнавцем та богословом Юхимом Сіцінським (1859-1937), який з утворенням К-ПДУУ в 1918 р. розпочинає викладацьку діяльність у виші, а в 1919 р. обирається на посаду приват-доцента богословського факультету. Науковець вважається одним із найвідоміших дослідників історії міста Кам'янця-Подільського, адже крім численних праць з історії Кам'янця, ним було висунуто версію датування міста, яка зводиться до того, що часом започаткування історії міста можна вважати 60-ті рр. XIV ст., коли Поділля потрапило під владу Литви. Опирається версія Ю. Сіцінського на свідчення Литовського літопису, в якому під 1362 р. згадується Кам'янець [13, с. 8-9]. Дана версія знайшла підтримку в наукових колах, зокрема до неї схилився і відомий український історик Ярослав Дашкевич (1926-2010) [8, с. 57-66].

Активізація досліджень історії міста започаткована Ю. Сіцінським була перервана хвилею репресій проти краєзнавчого руху кінця 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Справжнім проривом у вивченні історії Кам'янця-Подільського стають 60-ті рр., коли протягом 1964-1968 рр. відбувалися стаціонарні дослідження Кам'янець-Подільської фортеці, які здійснювалися зусиллями науковців місцевого історичного музею-заповідника, та педагогічного інституту та Інститут археології АН УРСР. Одним із керівників і організаторів роботи експедиції був викладач Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, професор Іон Винокур (1930-2006) [1,

с. 47]. Проведені археологічні дослідження зафіксували розташування давньоруських житлових споруд XII-XIII ст. на території Старої фортеці [7, с. 46-48]. Отримані дані дали можливість припустити, що Кам'янець-Подільський на переломі XII-XIII ст. функціонував як феодальне місто. У такому варіанті першопочатки міста Кам'янець-Подільського було представлено і в науково-краєзнавчому енциклопедичному виданні «Історії міст і сіл Української РСР» [10, с. 297]. Дану версію на початку 80-х рр. у низці публікацій починає розвивати викладач педінституту, теж археолог М. Петров (1952-2008). Зокрема в одній із газетних статей («Прапор жовтня», 21 листопада 1981 р.), опублікованій М. Петовим та І. Винокуром визначалось, що «процес вуличного планування Кам'янца у XIV-XV століттях пов'язаний з містобудівними нормами давньоруського періоду XII-XIII століть» [3, с. 4]. Підставою такого висновку було виявлення на початку 80-х рр. подібних культурних шарів вже на території Старого міста. Зокрема знайдено давньоруський хрест-енколпін, який датується XII-XIII ст., виявлений під час археологічних досліджень Іонно-Предтеченської церкви (1982-1983 рр.) та інші матеріали того ж часу знайдені на території Старого міста і поза його межами закріплювали версію на науковому рівні [6, с. 141]. Дана концепція про час заснування Кам'янца-Подільського була представлена науковій громадськості у 80-х рр. на конференції «Проблеми етнографії Поділля» [6] та закріплена у роботі авторів «Історична топографія Кам'янца-Подільського з найдавніших часів до кінця XVIII ст.» (1983 р.) [11, с. 13-15].

На початку 90-х рр. XX ст., коли Україна здобуває незалежність і з'являється можливість вільно проводити історичні дослідження, відбувається значний поступ у вивченні першопочатків історії Кам'янца-Подільського. На історичному факультеті К-ПДПІ утворюється кафедра історії України [14, с. 7]. Згодом один з провідних науковців названої кафедри, а потім її очільник, уже згаданий М. Петров разом із професором І. Винокуром розгортають бурхливу роботу над подальшою розробкою своєї концепції. Адже в той час з'являється дако-римська версія заснування міста Кам'янца-Подільського, висунута київським архітектором-реставратором Ольгою Пламеницькою. Суть версії зводиться до того, що першопочатки міста Кам'янца можна виводити із II-III ст. н.е., тобто з дако-римських часів. В основі концепції Ольги Пламеницької натурні дослідження замкового мосту, який за словами авторів «зображений на рельєфах Траянової колони в Римі» [12, с. 24], планування Польського ринку за подобою римського табору, свідчення давньогрецького мислителя Клавдія Птолемея та знахідки римських монет на території Кам'янца-Подільського. Дані дві версії заснування Кам'янца-Подільського будуть домінуючими та одночасно опонуючими на шпальтах наукових видань протягом 90-х рр. XX – початку XXI ст. Апробація перших дискусій авторів обох концепцій відбувається на Міжнародній конференції з проблем охорони фортифікаційних споруд України, яка проходила в Кам'янці-Подільському (1993 р.) [4]. Науковці Кам'янець-Подільського педінституту І. Винокур та М. Петров критично сприйняли «напівтео-

ретичні» дані Пламеницьких і на базі численних археологічних, історіографічних та писемних даних на їх думку піддали серйозним сумнівам джерельну базу дако-римської версії, яка немає під собою конкретних джерельних даних, лише викривлені та інтерпретовані. Давньоруську версію викладачі інституту представляють широким колам вітчизняної та міжнародної наукової громадськості у збірнику «Marra Mundi» (Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996 р.) [5, с. 113-136].

До дискусії навколо дако-римської концепції походження Кам'янця-Подільського долучився і викладач кафедри історії України А.Б. Задорожнюк. Історик в 1997 р. публікує наукову статтю у збірнику «Кам'янецьчина в контексті історії Поділля», в якій опираючись на широкий комплекс наукової літератури піддає сумніву існування дако-римського періоду в історії Кам'янця-Подільського. Погляди науковця зупинилися на вивченні історії надто поширеної в нашому регіоні римської монети та аналізі невідповідностей зображення мосту на колоні Траяна із кам'янецьким. Міст, як виявилось, в ті часи був надто відомо спорудюю, довжиною більше 1 км., і не мав ніякої схожості з кам'янецьким, адже останній мав «кам'яні прогони». [9, с. 63-64].

Остаточно закріплюється давньоруська версія заснування міста Кам'янця-Подільського в публікації науковців у Всеукраїнському науковому часописі «Краєзнавство» (1999 р.) та у збірнику за результатами Міжнародної науково-практичної конференції «Кам'янець-Подільський у контексті україно-європейських зв'язків: історія і сучасність» (2004 р.), ряді газетних статей. У даних виданнях автори І. Винокур та М. Петров, опираючись на близько сотні наукових посилань обґрунтовують існування міста Кам'янця-Подільського в кінці XII-XIII ст. Пропонована концепція стає домінуючою версією заснування Кам'янця на Поділлі.

У 2009 р. було ще раз піднято питання датування Кам'янця-Подільського. За результатами круглого столу, в якому брали участь науковці університету Л.В. Баженов, В.С. Степанков, А.Б. Задорожнюк, С.В. Трубочанінов та інші дослідники міста, було узгоджено, що грамота князів Коріатовичів, видана 1374 р. є найдавнішим достовірним документом, який чітко визначає Кам'янець із статусом міста. Усі версії заснування міста, які пропонувались перед цією датою, будуть вважатись передісторією [2, с. 7].

Таким чином, науковцями Кам'янець-Подільського національного університету було пройдено 3 етапи в дослідженні проблеми заснування Кам'янця починаючи з Ю. Сіцінського. Запропоновані версії є науково обґрунтованими та формулювались відповідно до введення джерел в науковий обіг, – писемних, зображальних, археолого-архітектурних та даних історіографічних студій.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л.В. Хроніка археологічних досліджень Кам'янецьчини (80-ті роки XIX – середини 90-х років XX ст.) / Л.В. Баженов, О.Л. Баженов // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля: Науковий збірник / ред. С.О. Борисевич, І.С. Винокур та ін. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. I. – С. 44-52.

2. Будзей О. Звідки ти Кам'янцю? / О. Будзей // Подолянин. – 2009. – № 23, 5 червня.
3. Винокур І.С. Житло домонгольського Кам'янця / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Прапор жовтня. – 1981. – 21 листопада.
4. Винокур І.С. До питання про вік Кам'янця-Подільського / І.С. Винокур // Фортифікація України: матеріали міжнародної конференції. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 20-21.
5. Винокур І.С. До початку історії Кам'янця-Подільського / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Марра Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 113-136.
6. Винокур І.С. Про початок планування і забудова Кам'янця (XII-XIII ст.) / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Тези доповідей наукової конференції «Проблеми етнографії Поділля». – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 141-142.
7. Винокур І. Як починався Кам'янець / І. Винокур // Наука і суспільство. – 1976. – № 7. – С. 46-48.
8. Дашкевич Я.Р. Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV-XV ст. / Я.Р. Дашкевич // Архіви України. – 1970. – № 5. – С. 57-66.
9. Задорожнюк А.Б. Ще раз про дако-римську концепцію походження Кам'янця-Подільського / А.Б. Задорожнюк // Кам'яничина в контексті історії Поділля. Науковий збірник / ред. С.О. Борисевич, І.С. Винокур та ін. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 62-64.
10. Кам'янець-Подільський / М.Ф. Александра, І.С. Винокур, І.В. Гарнага, Л.А. Коваленко, В.П. Ланевський // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К., 1971. – 708 с.
11. Петров М.Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: методична розробка / М.Б. Петров, І.С. Винокур. – Хмельницький, 1983. – С. 13-15.
12. Пламеницька О. Нова концепція формування системи фортифікацій Кам'янця-Подільського в аспекті вивчення віку міста / О. Пламеницька, Є. Пламеницька // Фортифікація України: матеріали міжнародної конференції. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 22-23.
13. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – К., 1895. – 248 с.
14. Філінюк А.Г. У пошуках нової якості історичної освіти та історичної правди: до 20-річчя створення кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / А. Філінюк. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 7.

In the article an attempt to trace the process of research of sources of history of Kamyanets the research workers of national university of Kamyanets-Podilskij of the name of Ivan Ogienko and to do the estimation of scientific payment of researchers mentioned is done hang in the study of sources of history of city Kamyanets-Podilskij.

Key words: *The Kamyanets-Podilskij, National university of the name of Ivan Ogienko, scientific conceptions, Old Russian, dako-roman.*

Отримано: 14.06.2011

І. Паламарчук,
студентка 4 курсу

Науковий керівник: **С. А. Сидорук,**
кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України

СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ (В 1991-1994 РР.): ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ СТРУКТУР ДЕРЖАВИ

У статті зроблена спроба проаналізувати процес формування основних державних структур в сенсі становлення суспільно-політичної системи в Україні.

Ключові слова: суверенна держава, гілки влади, атрибути державності, державний апарат, Президент, двовладдя.

Період 1985-1994 рр. в українській історії – надзвичайно важливий етап процесу відродження української державності. Попри те, що цей період на сьогодні отримав багато різних оцінок істориків, політологів, соціологів та фахівців інших суспільних наук, процеси, започатковані у добу «горбачовської перебудови», тривають ще й досі, а деякі видозмінюються, внаслідок чого первинні оцінки втрачають своє значення. Тому дослідження умов та обставин становлення суспільно-політичної системи в Україні є надзвичайно актуальним.

Серед публікацій, які існують з даної теми можна виокремити дослідження С. Грабовського, С. Ставрояні, Л. Шкляра, В. Танцюри, М. Беспалова, О. Мироненка. Ряд статей присвячених нашій тематиці є у С. Кульчицького, М. Палія, В. Литвина, М. Гориня.

Нова суспільна ситуація, що виникла в Україні після розпаду СРСР і проголошення незалежності України, поставила перед українським народом нові завдання, перш за все:

- розбудова власної суверенної держави;
- демонтаж тоталітарних політичних структур і будівництво правової демократичної держави;
- національне відродження й оздоровлення міжнаціональних відносин в Україні і ін. [10, с. 853].

Одним з найперших державотворчих кроків було запровадження атрибутів державності. Важливими віхами на цьому шляху стали:

- Фіксація кордонів. 4 листопада 1991 р. Верховна Рада прийняла Закон “Про державний кордон України”, який проголошував недоторканість кордонів, визначав порядок їхньої охорони та правила переходу [9, с. 6-7].
- Визначення громадянства. 8 жовтня 1991 р. Верховна Рада прийняла Закон “Про громадянство України”. Відповідно до цього Закону громадянство надавалось усім, хто проживав на території республіки, незалежно від соціального стану, статі, політичних та релігійних поглядів, хто не являвся на момент

- набуття чинності Закону громадянином інших держав і не заперечував проти отримання громадянства України [11, с. 11].
- Визначення національної символіки як державної. У січні лютому 1992 р. Верховна Рада постановляє: «Затвердити музичну редакцію Державного гімну України, автором музики якої є М.М. Вербицький «Ще не вмерли України...» [3, с. 502]»; «...затвердити Державним прапором України національний прапор, що являє собою прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3 [2, с. 539]»; «затвердити тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України...» [1, с. 1335].
 - Запровадження власної грошової одиниці. З метою виходу з рубльової зони в 1992 р. на території республіки було започатковано обіг купонів багаторазового використання, а 2 вересня 1996 р., відповідно до Указу Президента на зміну купону прийшла справжня національна валюта – гривня [7, с. 136].

На початковому етапі самостійного існування для України стратегічно важливим завданням було створення власних збройних сил – гаранта захисту державної незалежності, територіальної цілісності та суверенітету країни. Тому 11 жовтня 1991 р. Верховна Рада затвердила концепцію оборони та розбудови Збройних сил України. У цьому документі констатувалося прагнення України стати нейтральною, без'ядерною, позаблоковою державою. Обороздатність за таких умов мала бути забезпечена створенням власних збройних сил. Чисельність збройних сил мала не перевищувати 0,8-0,9% від чисельності населення України (420-440 тис. осіб) [4].

Із запровадженням посади Президента розпочався непротий, а почасті болісний процес розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову [10, с. 854].

Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. було встановлено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – *Верховна Рада України (створена навесні 1990 р.)*. До складу парламенту входили 450 народних депутатів України, які обиралися на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування на основі мажоритарної системи; прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3% від числа виборців, що взяли участь у голосуванні. Верховна Рада працює сесійно; сесії проводяться у формі пленарних засідань [14, с. 16].

До компетенції Верховної Ради України належать: призначення Всеукраїнського референдуму з питань про зміни території України; прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; дотримання конституційних прав людини і громадянина і ін. [6, с. 3].

Президент України є главою держави і главою виконавчої влади. Термін «президент» в перекладі з латинської мови означає «той, хто сидить попереду», але іноді асоціюється з поняттям «лідер». Він пропонує для затвердження Верховною Радою персональний склад Кабінету Міністрів та прем'єр-міністра. У межах

своїх повноважень Кабінет Міністрів вживає заходи щодо забезпечення національної безпеки та обороноздатності; розробляє та вирішує практичні питання соціально-економічного розвитку; піклується про охорону природи та ін. [13, с. 496-498].

Судова влада здійснювалася судовими органами, які у своїй сукупності становлять судову систему України. Складовими цієї системи є Верховний суд республіки, загальні, арбітражні та військові суди [5, с. 574]. Новою у цей час стала така форма перегляду судових рішень, як апеляційна. Апеляція – одна з форм оскарження судових рішень у цивільних і кримінальних справах до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу. Апеляційна інстанція переглядає справу в повному обсязі або в певній її частині як з фактичних, так і з юридичних підстав, але в межах скарги, поданої стороною в процесі. Як і суд першої інстанції, апеляційна інстанція розглядає справу по суті і, провівши власне дослідження доказів, приймає рішення, яке замінює рішення нижчого суду, хоча за своїм змістом воно може бути таким самим. [8, с. 276]. Позитивною ознакою демократизації судочинства є неухильне зростання ролі адвоката на судових процесах, а головне – досудовий період, тобто на стадії слідчого дізнання.

Проте, як засвідчує практика, розвиток судової влади в Україні відбувається ще із значними відставаннями від практики виконавчої та законодавчої влади, життєвих потреб громадян. Це виявилось, насамперед, у катастрофічному зростанні в Україні злочинності [12, с. 266-267].

На перший погляд, розпочалася розбудова досить стрункої і зваженої системи управління, проте з самого початку свого функціонування вона стала давати збої. Механізм влади або ж про буксовував при прийнятті рішень, або гальмував практику реформування, або не забезпечував належного соціального захисту населення, або самоусувався від керівництва господарськими процесами. Внаслідок цього замість цивілізованого і демократичного розподілу влад виникло двовладдя, яке було представлене Президентом та Верховною Радою України, а згодом три центри влади – Президент, Верховна Рада та Уряд. Причому складові владної тріади виявилися далеко не рівноправними [15, с. 39-40].

Отже, на початковому етапі державотворення в процесі розбудови та становлення владних структур визріла криза, яка виявилася в низці негативних тенденцій:

- у цей час не вдалося ефективно і зважено здійснити розподіл владних повноважень;
- роздвоєність виконавчої гілки влади (Президент – уряд) надзвичайно ускладнювала управління і заважала працювати;
- неузгодженість дій, різне бачення політичних та економічних перспектив призвели до політичного протистояння Верховної Ради та Президента, що завадило створити сильну виконавчу владу, необхідну в умовах перехідного періоду [5, с. 575-577].

Таким чином, попри розбудову, на перший погляд, досить стрункої і зваженої системи управління у процесі становлення по-

літичної системи молодій країні мали місце труднощі, пов'язані не лише з потребою її реформування, але й з намаганнями окремих політичних сил суспільства реанімувати старі управлінські традиції, пристосовавши їх до нових політичних реалій. Це виявилось у нерівномірності розподілу владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою владою, а також у роздвоєності її виконавчої гілки, що не дозволяло виробити єдину стратегію подальшого політичного та економічного розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховної ради України про Державний Герб України від 19 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – К., 1992. – № 40. – С. 1335.
2. Постанова Верховної Ради України про Державний Прапор України від 28 січня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – К., 1992. – № 19. – С. 539.
3. Указ Президії Верховної Ради України про Державний Гімн України від 15 січня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – К., 1992. – № 17. – С. 502.
4. Указ Президента України про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України.
5. Бойко О.Д. Історія України / Бойко О.Д. – К. : Академія, 2001. – 655 с.
6. Горинь М. Державотворення – справа духовна: з народним депутатом України, Головою Української Республіканської партії Михайлом Горинем розмовляє кореспондент журналу «Україна» Ю. Вівташ / М. Горинь // Україна. – 1993. – № 9. – С. 2-4.
7. Клишчук В. Україна 1990-х: номенклатурні технології / В. Клишчук // Сучасність. – 1996. – № 7-8. – С. 134-139.
8. Кульчицький В.С. Історія держави і права України : навч. посіб. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. / В.С. Кульчицький – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
9. Кульчицький С. Становлення держави. Уряд України / С. Кульчицький // Урядовий кур'єр. – 2007. – 17 травня. – С. 6-7.
10. Литвин В.М. Історія України : навч. посіб. / В.М. Литвин, В.М. Мордвінцев, Слюсаренко А.Г. – К. : Знання, 2008. – 957 с.
11. Литвин В. На шляху державного самоствердження України / В. Литвин // Віче. – 2002. – № 9. – С. 3-18.
12. Смолій В.А. Нарис історії України ХХ століття / В.А. Смолій – К. : Генеза, 2002. – 472 с.
13. Майборода О.М. Політична історія України ХХ століття. Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О.М. Майборода. – К. : Генеза, 2003. – 693 с.
14. Сенченко М. Незалежність України, ЗМІ / М. Сенченко // Персонал, 2005. – 2005. – № 9. – С. 9-10.
15. Шевченко Я. Реформи і законодавча база / Я. Шевченко // Політика і час. – 1993. – № 12. – С. 36-45.

An attempt to analyze the formation of the main state institutions in the establishment of socio-political system in Ukraine.

Key words: *sovereign state, branches of state, attributes of statehood, the state apparatus, the President, dual power, appeal.*

Отримано: 13.05.2011

В. Ринда,
студент 1 курсу

Науковий керівник: **А. Б. Задорожнюк**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

ПЛОСКИРІВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ВІД ЧАСУ ЗАСНУВАННЯ ДО 1793 РОКУ

У статті розглянуті події з історії міста Хмельницького, які відбулись в період від першої писемної згадки (1431 р.) до часу приєднання до складу Російської імперії в 1793 році.

Ключові слова: *Плоскирів, реєстр, люстрація.*

Дана тема є доволі актуальною, адже, навіть попри велику кількість досліджень історії міста Хмельницького, досі невідомий час заснування міста. Крім того, залишається ще багато не з'ясованих і маловивчених періодів історії міста.

У різний час історії Проскурова присвятили свої праці: Орловський М., Сіцинський Ю., Петров М., Баженов Л., Єсюнін С., Михайловський В., Сваричевський А., Бендюх В., Назаренко Є., Трубочанінов С., Завальнюк О., Тхор В., Гуменюк С., Карван С., Міцінська Т., Слободянюк П., Гришук Б.

Фахівці наголошували, що 1493 рік є не роком початку нашого міста, а лише датою першої згадки про нього у писемних джерелах. І, крім того, наголошували: існують посилання на більш ранні документи, які необхідно віднайти, що й було пізніше зроблено істориком Сергієм Єсюніним. Але тоді хвиля новочасного міського патріотизму потребувала конкретики, тому й написали просто: саме в 1493-му [1], коли для врегулювання системи податків з населення Поділля був складений “Реєстр димів Подільського воєводства 1493 року”, який свідчить про те, що Плоскирів мав всього-на-всього 7 димів [2, с. 18].

Але не було вказано жодних писемних документів, які могли б підтвердити думку про те, що місто має глибше коріння. І ось наприкінці 90-х років ХХ ст. історик Михайловський, виявив у Варшавському архіві давніх актів свідчення про Плоскирів, яке датується 1431 роком [3, с. 92].

У даному документі говориться, що: “Владислав король Польщі. Записує суму 100 гривень монети польської лічби шляхетному Янові Чанстуловському на селах Голисін та Плоскирівці, що на річці Бог у Летичівському повіті Подільській землі. Цей Ян та його законні нащадки мають тримати їх, і цей же Ян має особисто проживати у Подільській землі і захищати її особисто і з власними людьми. Надано у Сопоті, у другий день після свята святої Аполонії (10 лютого) 1431 р. [4, с. 5-6].

Дослідник з'ясував, що новим власником Плоскирова у 1461 році був вже був Миколай Свірч, а ще через три роки – Миколай Бедрих. Обом їм місто дарував польський король Казимир IV.

З кінця XV ст. а також у 30-40-і роки XVI ст. Пłosкирів входив до складу Меджибізького повіту і від інших поселень даного повіту відрізнявся своїми розмірами. Основним заняттям його мешканців було сільськогосподарське виробництво. З 1550 р. Пłosкирів потрапив до володінь Матвія Володека із Германова.

Найбільш давній опис розташування Пłosкирова, який датується 1594 р., залишив мандрівник Еріх Лясота. Він вказував, що поселення розміщувалося над озером, яке ділить місто на дві частини. Це озеро знаходилося на р. Буг, у яку впадає невелика безіменна річка. Із західного боку Пłosкирів обмежувала р. Пłosка [5, с. 420-421].

У люстрації 1616 р. зазначено, що посесором Пłosкирова став Станіслав Лянцкоронський, а вже в 1621 р. – Станіслав Конєцьпольський. Тоді до складу Пłosкирівського староства входило містечко Пłosкирів, села Голишин, Мацьківці, Шаравчинці, Іванківці та Глезнів [2, с. 19-20].

Під час Української національної революції (1648-1676) Пłosкирів був майже знищений. Це пов'язано з тим, що він неодноразово опинявся в епіцентрі боротьби. Як наслідок, в 1661 р. реєстр димів Лєтичівського повіту зафіксував Пłosкирів повністю зруйнованим (у 1665 р. в люстрації Подільського воєводства значиться новий посесор – Мартин Замойський), вказано на те, що в ньому проживало всього 12 мешканців. У 1667 р. внаслідок нападу татар і козаків у Пłosкирові залишилося лише 2 халупи, а все населення було забране в полон [2, с. 21].

У 1671 р. Пłosкирів відвідав агент французького короля Ульріх фон Вердум. В описі поселення він зазначає, що Пłosкирів стоїть над низиною, серед боліт і широкого озера, яке тягнеться аж до Бугу. На ньому є чотирикутний острів, на якому, оточений валами й частоколами, стоїть місцевий замок. Колись місто тяглося по обидва боки озера й було доволі великим. Через озеро від однієї частини до другої вів довгий міст. Від Масєвців до міста дорога йшла через півострів, зовсім позбавлений ґрунту. Іншу частину містечка з усіх боків оточує озеро. У ній було близько тридцяти будинків та руська церква [4, с. 15].

Вже через рік після відвідин фон Вердума місто разом зі всім Поділлям відійшло до Османської імперії. Пłosкирів став центром окремої нахії, що підпорядковувалась Меджибізькому санджаку Кам'янецького єялету. На 1681 р. тут мешкало всього 1542 чоловіки. У 1699 р. турки залишають Поділля і Пłosкирів знову відходить до Речі Посполитої і повертається у володіння Замойських. Так як місто було повністю спустошене, то Замойські переселяють сюди селян з Мазовії.

Наприкінці листопада 1702 р. місто опинилося у вирі кровопролитної війни. Пłosкировом оволоділи козаки, які входили до складу загонів під керівництвом Семена Палія. Але вони протрималися тут лише близько трьох місяців.

Що стосується релігійних громад, то у 1715 р. в містечку заснована римо-католицька парафія, а в 1750 р. вперше згадується існування в Пłosкирові унійної парафії [2, с. 22-23].

Попри великі труднощі, Пłosкирів продовжував розвиватися. На 1765 р. в ньому функціонували такі ремісничі цехи: кушнірський, шевський, ткацький, чоботарський, ковальський і бон-

дарський. Із люстрації 1765 р., проведеної у Пłosкирівському старостві, дізнаємося, що більшість населення містечка займалося сільгоспвиробництвом і платило такі податки: возове, серпове, станове, від винокурень, бджолину десятину і т.п. На той рік з Пłosкирова було зібрано податки в сумі 20363 злотих і 6 грошей.

Особливістю Пłosкирова XVIII ст. є те, що в ньому поселася значна кількість єврейського населення, яке поступово стало контролювати ремесла і торгівлю. На 1765 р. з понад 1000 чоловік єврейські мешканці становили більше 300 осіб [5, с. 425].

У 1770 р. у місті спалахнула епідемія чуми, від якої вмерло близько 500 мешканців, з яких 200 були діти. Щоб якось допомогти місту, у 1775 р. польський король Станіслав Август Понятовський видав Пłosкирову привілей на проведення двох щорічних ярмарок на Новий Рік та на свято святої Анни. Кожний з ярмарків тривав по два тижні. Пłosкирів залишався у володінні Замоїських. У цей час населення міста переважно складалося з євреїв та християн. Переважна більшість міщан були ремісниками: кравці, пекарі, різники, ткачі, кушнірі, шевці та інші [2, с. 23-24].

Невідомо, чи Пłosкирів мав Магдебурзьке право, але в актових книгах є посилання на переписи цього права. До складу діючого міського уряду в Пłosкирові входили вїйт, який його очолював, два бурмистри, два лавники, писар, лісничий, ставничий та возний. Із протоколів декрету Ординації Замоїських від 1785 р. відомо, що вибори урядовців повинні були проводитися щорічно перед Новим Роком у приміщенні ратуші. Після обрання на посади, члени міського уряду приймали присягу, стоячи на колінах. Вони зобов'язувалися стежити за дотриманням правил торгівлі, спостерігати, щоб ніхто не наважувався торгувати, за межами ринку, не фальшував ремісничих виробів. [5, с. 426].

Згідно люстрації 1789 р. населення міста складало 2,5 тис. осіб. У ньому був шпиталь для убогих, калік та безпритульних, діяли ткацький цех, об'єднані цехи бондарів і ковалів, кушнірів і кравців, а також шевців [2, с. 25].

23 квітня 1793 р. Поділля було приєднано до Російської імперії. Але Пłosкирів продовжував залишатися у пожиттєвому володінні графині Констанції Замоїської.

Отже, найдавніша згадка про місто Хмельницький датується 10 лютого 1431 р. З того часу до приєднання міста до Російської імперії Пłosкирів кілька разів був на межі остаточного зникнення (під час визвольних змагань Богдана Хмельницького, набігів татар, османського завоювання). Проте кожного разу місто відроджувалося. Пłosкирів був ремісничим містечком, в якому проживало населення різноманітних професій.

Список використаних джерел:

1. Западенко І. Хмельницький – батьківщина слонів, або не там Пłosкирів вшанували. – Режим доступу: www.prockurov.jimdo.com.
2. Єсюнін С.М. Місто Хмельницький: історія, події, факти. / С.М. Єсюнін. – Хмельницький, 2004. – 112 с.
3. Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький, Кам'янець-Подільський : Оіум, 2006. Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Т. 2. – 295 с.

4. Єсюнін С.М. – Історія міста Хмельницького: документи і матеріали / С.М. Єсюнін. – Хмельницький, 2006. – 80 с.
5. Науковий збірник // Матеріали XI Подільської історико-Краєзнавчої конференції / [ред. кол.: О.М. Завальнюк (відп. ред.), Л.В. Баженов, І.С. Винокур та ін.]. – К-П. 2004. – 600 с.

In this article the considered events are from history of city Khmelnytsk, that took place on a draught from the first writing mention in 1431 to time joining in the complement of the Russian empire in 1793.

Key words: Ploskerov, list.

Отримано: 3.06.2011

УДК 342(477)

Г. Роженюк,
студентка 2 курсу

Науковий керівник: В. І. Адамовський, кандидат історичних наук, доцент кафедри народів Росії і спеціальних історичних дисциплін

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснюється вивчення конституційно-правової концепції принципу справедливості.

Ключові слова: право, справедливість.

Проблема справедливості суспільного устрою належить до «вічних» питань, що стоять перед людством. Сьогодні категорія справедливості як предмет наукового аналізу є затребуваною практично у всіх сферах гуманітарного знання: соціології, психології, економіки, політології, тощо.

Для України ці питання набувають особливої актуальності, у зв'язку з з глобальними трансформаціями політичної та економічної основ українського суспільства, що відбулися в наприкінці ХХ століття. (Криза колишнього світогляду, обумовлена економічними катаклізмами, різкий перехід до відкритого суспільства та інформаційна експансія західного способу життя, морально-етичних імперативів не могли не викликати певної деформації української правосвідомості).

Сьогодні справедливість повинна усвідомлюватися саме як політичне рівноправ'я, – чесність судів, відповідальність керівників. Вона має бути реалізована у вигляді гарантій, подолання бідності та корупції.

Сам концепт справедливості як розумної пропорційності, оформився вже в античності в працях таких мислителів, як Піфагор, Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон, Аристотель, Епікур.

Сьогодні як найважливіша соціальна і культурна цінність і одночасно регулятивний принцип суспільного устрою справедливість є предметом вивчення практично всіх сфер гуманітарного знання: філософії, соціології (В.М. Аргунової і Т.В. Дильновой, Ю.В. Деньгуб [2, с. 125-135], І.Б. Кузнецової, Л.В. Зараєва, М.В. Костіної та ін.),

політології (Г.Ю. Канарш) [3, с. 198], економіки (Є.В. Логінова), психології (Є.О. Голинчк, М.В. Медведченкова, Л.М. Сосніна).

Однак саме право виявляє найбільшу кількість точок дотику із справедливістю. Ще римські юристи I-III ст. Гай, Папініан, Модестіан розглядали право як втілення вимог справедливості.

Разом з тим в даний час фактично дуже мало є досліджень, безпосередньо присвячених конституційному принципу справедливості. Тому дана тема є однією з найбільш затребуваних і актуальних у теорії та практиці конституційного права.

В тій чи іншій мірі до аналізу конституційного принципу справедливості зверталися І.А. Алебастровий, М.В. Баглай, Н.А. Богданова, Н.С. Бондар, В.М. Вітрук, І.А. Кравець, В.В. Лапаєва, Г.Б. Романовський, Л.В. Соніна. Разом з тим принцип справедливості вивчався, як правило, в рамках дослідження інших проблем конституційного права. Предметом самостійного наукового дослідження в доктрині конституційного права даний принцип не був.

Дана стаття присвячена вивченню конституційно-правової концепції принципу справедливості, виявленні його нормативного змісту, логіки перспективного розвитку, ціннісного та регулятивного потенціалу.

Конституція України (КУ) – основний закон нашої держави, який має вищу юридичну силу, що закріплює основи державного ладу, права, свободи і обов'язки людини і громадянина. Конституція закріплює не тільки конкретні норми, але і, що більш важливо, через цей нормативний масив виражаються найважливіші цінності і принципи існуючої правової системи.

Ст. 24 КУ проголошує: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи. Усі є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, місця народження, за мовними або іншими ознаками» [4, с. 6]. Хоча, спираючись на цю статтю, можемо відразу виявити невідповідність при розгляді такого прикладу, коли при розлученні з чоловіком переважає залишити проживання і виховання дитини залишається у жінки-матері.

Або ж візьмемо ще один приклад – Цивільний Кодекс (ЦК).

Так, в п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК сказано, що до загальних засад цивільного законодавства входить справедливність, добросовісність та розумність [10]. Ч. 4 ст. 13 ЦК каже нам, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства [10]. Ч. 1 ст. 203 ЦК - зміст правочину не може суперечити моральним засадам суспільства [10]. Абз. 2 ч. 2 ст. 319 ЦК – при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства [10]. Для зразку порушення принципу справедливості та моральних засад суспільства можна навести рішення Конституційного Суду від 2 листопада 2004, де була ситуація із заповітом, у якому заповідач (повністю дієздатний) передає свій будинок та наявне майно пансіонату для безпритульних собак, в той час як у неї є дві доньки, повнолітні, працездатні (не підпадають під обов'язкову частку у спадщині за ст.

1241 ЦК), що знаходяться на межі бідності та які останні 10 років доглядали заповідача, в усьому собі відмовляли, аби тільки зробити останні роки своєї матері більш щасливими... (Але виходячи з принципу справедливості та моральних засад суспільства слід було передати по заповіту хоча б частину майна своїм дітям). Робимо висновок, що право і закон у цьому випадку не відповідають засадам чесності і справедливості.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 КУ в Україні визнається і діє принцип верховенства права [4, с. 3-4]. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [6]. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права.

Варто зауважити, що в ситуації конфлікту, конкуренції конституційно-правових цінностей найбільш рельєфно проявляється категорія справедливості. Визначаючи роль і місце справедливості в системі конституційних цінностей, Дж. Ролз зробив висновок, що справедливість як цінність змістовно характеризується актуальною присутністю і співіснуванням всіх інших цінностей в несуперечливому співвідношенні між собою [11]. У разі конкуренції різних конституційних цінностей у рамках конкретних правовідносин мова повинна йти не про визнання пріоритету однієї конституційної цінності перед іншою, а до пошуку збалансованого їх співвідношення. Подібний підхід, пов'язаний з пошуком «справедливого балансу» конкуруючих конституційних цінностей, має бути характерним для практики Конституційного Суду України при вирішенні конкретних справ.

З іншого боку, право як відкрита система повинна сприймати інформацію ззовні, з того соціокультурного контексту, в який вона включена. Тому соціальні уявлення про справедливість («соціальна справедливість») являють собою певне семантичне поле, за допомогою якого «формальна справедливість» наповнюється фактичним змістом. У зв'язку з цим необхідно розглядати принцип справедливості не з позиції абстрактно-теоретичного розуміння права, а в контексті конституційної системи цінностей і принципів [7, с. 34-35].

При виявленні порушення конституційного принципу справедливості, що спостерігається, зокрема, в адміністративному і кримінальному законодавстві, варто негайно шукати рішення щодо їх усунення. Як приклад, припис ст. 95: «Народні депутати, сенатори на засіданнях палат Національних Зборів України голосують особисто» [4]. Зверніть увагу на демонстративне ігнорування депутатами цього положення.

Близько року тому у Польщі стався скандал. Депутат сейму проголосував за свого колегу, якого не було в залі. Політична кар'єра депутата, який проголосував двічі, завершилася [9].

У ході дослідження конституційних характеристик процедурного аспекту формальної і фактичної справедливості можна обґрунтувати висновок про те, що правила процедурної справед-

ливості, спрямовані на забезпечення формальної рівності, ще не гарантують справедливого результату. Тому рівність перед судом і право на судовий захист не зводиться до формального аспекту процедурної справедливості, а передбачає винесення справедливого судового рішення, що вимагає індивідуального підходу до обставин справи, а не формального застосування правових норм.

Зазначу, що важливим елементом забезпечення конституційного принципу справедливості є наявність адекватних процедурних механізмів, що дозволяють дотримати юридичну рівність і необхідну диференціацію правового регулювання («процедурна справедливість»). Учасники правових відносин мають бути впевнені в стабільності свого правового статусу

Невизначеність змісту правової норми не може забезпечити її однакове розуміння, створює можливість зловживання виконавчою владою своїми повноваженнями, породжує суперечливу практику, послаблює гарантії захисту конституційних прав і свобод, може призвести до сваволі і, отже, до порушення принципів рівності і справедливості.

Однакове застосування закону як вимога формальної справедливості (або формальна вимога справедливості) можливо лише до суб'єктів, що перебувають в аналогічних ситуаціях. Якщо ж ситуації істотно різні, то поширення на них однакових правових приписів, навпаки, буде відступом від принципу справедливості [1, с. 98].

Насамперед повинна стояти вимога визначеності, ясності, не двозначності правової норми та її узгодженості з системою чинного правового регулювання, що впливає з конституційних принципів юридичної рівності і справедливості. Вважаю, що потрібно провести критичний аналіз чинного законодавства, виявити вади правової визначеності, що нівелюють принцип справедливості саме з метою підвищення ефективності правотворчої діяльності в Україні. Будь-які обмеження основних прав повинні бути засновані на законі, відповідати законній меті і не применшувати сутність відповідного конституційного права.

На основі нормативного змісту конституційного принципу справедливості потрібно аналізувати існуючі дефекти чинного законодавства різних галузей права і вносити пропозиції щодо їх усунення та вдосконалення правового регулювання відповідно до даних принципів.

Список використаних джерел:

1. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. / Т. Аллан. – К. : «Києво-Могилянська академія», 2008. – 385 с.
2. Деньгуб Ю.В. Эволюция научных взглядов на проблемы реализации социальной справедливости / Ю.В. Деньгуб // Социология власти. – 2004. – № 2. – С. 125-135
3. Канарш Г.Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация : монография / Г.Ю. Канарш. М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – 236 с. [http://www.rapn.ru /index.php?doc=lib&docid=61](http://www.rapn.ru/index.php?doc=lib&docid=61)

4. Конституція України. Закон України « Про внесення змін до Конституції України» №2222- IV від 8 грудня 2004 року. – Луганськ : Тандем-плюс, 2005.
5. Помников О.И. Правовые аспекты учения Аристотеля о справедливости. / О.И. Помников. Ростов на Дону, 1999.
6. Поняття верховенства права : http://ut.kiev.ua/index.php?option =com_content&task=view&id=494&Itemid=37
7. Пресняков М.В. Конституционный принцип справедливости : Юридическая природа и нормативное содержание. / М.В. Пресняков. Саратов, 2010. - 45 с.
8. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загально-теоретичні міркування) / П. Рабінович // Українське право. – №3. – 1996. – С. 31.
9. Тарас Стецьків в статті «Первородний гріх української Конституції» («Дзеркало тижня» № 9 від 14-20 березня 2009 р.)
10. Цивільний Кодекс України : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=43515&zahyst=4/UMfPEGznhhHrw.Zi.E9UzJHdlkosFggkRbI1c>
11. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз ; пер. с англ. – М., 1995. <http://www.br.com.ua/pravo/Culture/27091-2.html>

The study of constitutionally-legal conception of principle of justice comes in the article true.

Key words: right, justice.

Отримано: 10.06.2011

УДК 94(477.43) «1941/1944»

В. Рязанцева,
студентка 5 курсу

Науковий керівник: І. В. Рибак, кандидат історичних наук, професор кафедри народів Росії і спеціальних історичних дисциплін

НІМЕЦЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.

Дана стаття присвячена історіографічному висвітленню проблеми німецького окупаційного режиму на території Хмельницької області.

Ключові слова: *вермахт, «Волинь-Поділля», гітлерівці, інтелігенція, історіографічний аналіз, історіографія, німецький окупаційний режим, рейх.*

На сьогоднішній день особливо гостро постала проблема вивчення «історії німецького окупаційного руху». Це, насамперед, пов'язано із тим фактором, що у зв'язку з здобуттям Україною незалежності розпочалось всебічне та різностороннє вивчення історичних подій, у т. ч. і фактів фашистської окупації. Історики все частіше вдаються до порівняння німецької та радянської влади, все частіше задаються питанням: чи дійсно німецька окупація – це лише негативні явища в Українській історії.

Історіографію проблеми можна умовно поділити на 3 періоди: 1) 1940-і – середина 50-х років ХХ ст.; 2) середина 1950-х – 80-і роки ХХ ст.; 3) від початку 1990-х років до сьогодення.

Дослідження нацистського окупаційного режиму в Україні розпочалося ще в період ведення бойових дій Червоної армії проти вермахту. Українські історики, діячі культури К.Гуров [12], О. Глухий [13], О. Довженко [14], К. Дубина [15] впродовж 1942-1943 рр. опублікували низку розвідок, у яких на конкретних прикладах розкрили цілі, завдання окупаційного режиму на території України, викрили злочини, вчинені гітлерівцями проти мирного населення в економічній та культурній сферах. За перше повоєнне десятиріччя історики, скориставшись наявною джерельною базою, підготували низку узагальнюючих праць [27;6]. Однак акцент був зроблений не на проблемах окупації, а на висвітленні руху Опору та бойових дій на радянсько-німецькому фронті. Генеральна округа «Волинь-Поділля» подавалася у загальному контексті. Таким чином, упродовж першого періоду дослідження проблеми були лише закладені основи її вивчення. Більшість публікацій мала ідеологічно заангажований характер.

З середини 50-х років у радянській історіографії розпочався наступний період вивчення окупаційного режиму. З'являються академічні праці, у яких історики з позиції радянської ідеології висвітлювали нацистську політику в промисловості, сільському господарстві, використанні українців на примусових роботах в рейху [17; 18; 19]. У цей час аграрну політику «нової влади» в українському селі досліджував С. Лаута [28]. Плани та конкретні заходи гітлерівців у сфері культури, їх ставлення до української інтелігенції, вивезення робочої сили до рейху, випробовування і поневіряння мешканців України і Німеччині розкривають праці М. Коваля [22; 23; 24].

Таким чином, у зазначений період радянські історики створили узагальнюючі, масштабні праці, які не зважаючи на методологічні та фактологічні упущення, розширили джерельну базу для подальшого вивчення окупаційного режиму в Україні.

Третій період припав на час переосмислення українськими істориками методологічних і концептуальних засад історії Великої Вітчизняної війни. З'являються роботи, у яких дослідники виходять за межі тем радянської історіографії. Зокрема, конфесійній політиці німецької окупаційної влади присвячено праці О. Лисенка [29; 30; 31; 32], та Ю. Волошина [8]. Структуру управління німецької цивільної адміністрації, місцевих допоміжних органів, їх компетенції та функції дослідив П. Рекотов [46] Фінансову політику Берліна в окупованій Україні, а саме: механізми вилучення банківських цінностей, безконтрольну емісію паперових грошей, яка призвела до виникнення «чорного ринку» розкрив І. Ветров [4; 5] Чимало проблем, пов'язаних із нацистським окупаційним режимом на Хмельниччині, досліджено у історичних нарисах присвячених перебігу подій Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. на Хмельниччині і Поділлі [16;48].

Стан і наслідки окупаційного режиму в колишній Кам'янець-Подільській області окреслено в 4-томному виданні «Книга Скорботи України. Хмельницька область» [21]. Автори у вступних статтях проаналізували політику німецьких цивільних органів у соціально-економічній сфері, експлуатацію людських ресурсів у місцевій промисловості та на примусових роботах у рейху, частково з'ясували збитки, завдані населенню, підприємствам, установам і організаціям на території східної частини генеральної округи.

Використання трудових ресурсів з Поділля в економіці рейху дослідив С. Гальчак [9; 10; 11], соціально-економічні та політичні мотиви співпраці українського населення з гітлерівцями – В. Шайкан [50]. Значний вклад у вивчення даної проблеми вніс Олійник Ю.В. Ним на основі масиву виявлених документів досліджено проблему колабораціоналізму [38], спробу аграрної реформи в умовах окупаційного режиму [35], стан освіти [39], преси [37], культурно-освітніх закладів тощо. Крім цього ним приділено значну увагу у вивченні змін адміністративно-територіального устрою, побуту, становища православної церкви, а також створення національних поліцейських підрозділів [36].

Проблема нацистського окупаційного режиму знайшла висвітлення у працях істориків-краєзнавців. Зокрема, у роботах Осадчої Г. [40], Качуровської Л. [20], Прокопчука В. [45], Шевчука Е. [51], Кубіна В. [26], Резнікова О. [47], Ліщука О., Філінюка А. [49], Підгірного В. [43], Панченка П. та Падалка С [41].

Певні аспекти окупаційної політики в Україні з'ясовані в працях зарубіжних істориків В. Краля [25], О. Верта [3].

Таким чином, історіографічний аналіз свідчить, що за понад 60 років дослідження нацистської окупації-регіонів, які входили до складу генеральної округи «Волинь-Поділля», лише окремі події та явища знайшли відображення в працях радянських дослідників. Зарубіжні історики доповнили картину подій, хоча спеціально не вивчали окупаційний режим у зазначеному регіоні. Сучасні українські історики попри значні здобутки у дослідженні окупаційного режиму в загальноукраїнському і регіональному вимірах залишили нез'ясованим цілий ряд питань, пов'язаних з генеральною округою «Волинь-Поділля».

Значну групу джерел дипломної роботи складають опубліковані документи, матеріали та довідкові видання. З-поміж них важливе значення мають збірники документів [7; 33; 34; 44], які незважаючи на тенденційність підбору матеріалів, мають певну пізнавальну й джерельну цінність.

Важливим джерелом є спогади учасників руху Опору. Свідчення мемуаристів доповнюють характеристику окупаційного режиму [2; 42].

Задучено також значну кількість періодичних видань, які виходили в генеральній округі, а саме: «Подільнин», «Український голос» (Проскурів), «Урядові Дунаєвецькі вісті», «Нова Шепетівщина», «Горохівські вісті», «Ковельські вісті», «Український голос» (Луцьк).

Проаналізувавши наявну літературу, архівні джерела, збірники документів, тогочасну періодику, автор дійшов висновку, що вони мають значний інформаційний потенціал, цілком достатній для того, аби розв'язати поставлені завдання й досягти сформульованої у дослідженні мети.

Список використаних джерел:

1. Анисимов И.В. Великая отечественная война Советского Союза 1941-1945 / И.В. Анисимов, Г.В. Кузьмин. – М. : Воениздат, 1952.
2. Бульба-Боровець Т. Арія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: спогади / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег (Канада). – Повстань Волинь, 1981.

3. Верт А. Россия в войне 1941-1945/ А. Верт. – М. : Прогрес, 1967.
4. Ветров І.Г. «Фінансова війна» Третього рейху на окупованій території України в 1941-1944рр. / Т.Г. Ветров // Укр. Іст. Журн. – 1995. – №3.
5. Ветров І.Г. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-салітерів на окупованій території України (1939-1944 рр.) / І.Г. Ветров // Архіви окупації. 1941-1944 / [упорядн. Н. Маковська]. – К. : Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006.
6. Вознесенський М. Воєна економіка СРСР в період Вітчизняної війни / М. Вознесенський. – К. : Укрполітвидав., 1948.
7. Волинь Радянська (1939-1964 рр.): зб. док. і матер. / [упорядн.: В. Замлинський, І. Колесник, А. Міхаєва та ін.]. – Львів : Каменяр, 1971.
8. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. – Полтава : Полтавський держ. Пед. Ін-т ім. В.Г. Коваленка, 1997.
9. Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942-2007 рр.) / С. Д. Гальчак. – Вінниця : Меркьюрі – Поділля, 2009.
10. Гальчак С.Д. Східні робітники з Поділля у третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам/ С.Д. Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Вінобудрукарня», 2003.
11. Гальчак С.Д. Украинские остарбайтеры Подольского региона (Вторая мировая война, послевоенный период) / С. Д. Гальчак. – Винница : Меркьюри-Подолье, 2009
12. Гуров К. Фашиський розбій на Україні / К. Гуров. – М. : Политиздат, 1942.
13. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу / О. Глухий. – М. : Политиздат, 1942.
14. Довженко О.П. Не хазийнувати німцям на Україні / О.П. Довженко. – Саратов: Укрвидав ЦК КП(Б)У, 1943.
15. Завальнюк О.М. Хмельниччина у 1941-1944 рр.: хроніка війни/ О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький, Ю.В. Олійник. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005.
16. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941-1945: в 6-ти т. – М. : Воениздат, 1960-1965
17. История Второй мировой войны. 1939-1945: в 12-ти т. – М. : Воениздат, 1973-1982.
18. История Украинской ССР. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 8. – 639 с.
19. Дубина К.К. Варвари двадцятого віку / К.К. Дубана. – Саратов: Укрвидав ЦК КП(Б)У, 1942.
20. Качуровська А. Нацистські злочини на Красилівщині / А. Качуровська // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000.
21. Книга Скорботи України: в 4 т. Хмельницька область. – Хмельницький : Поділля, 2003-2004.
22. Коваль М.В. «Просвіта» в умовах «нового порядку» (1941-1944) / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1995. – №2.
23. Коваль М.В.У битві з фашизмом. Соціалістична культура – могутнє знаряддя в народній боротьбі на Україні проти фашистських окупантів / М.В. Коваль. – К. : Вид-во Академії наук СРСР. 1964.
24. Коваль М.В. У горлині війни (співдружність українського народу з братніми народами СРСР у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.) / М.В. Коваль. – К. : Наукова думка, 1972.
25. Краль В. Преступление против Европы / В. Коваль. – М. : Мысль, 1968.
26. Кубік В. Трагедія євреїв в роки окупації в документах державного архіву Хмельницької області / В. Кубік // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995.

27. Минц И. И. Великая Отечественная война Советского Союза / И.И. Минц. – Архангельск: ОГИЗ, 1947.
28. Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни / С.П. Лаута. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1965.
29. Лисенко О.Є. Релігійне життя на Україні в 1943-1946 рр. /О.Є. Лисенко. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 1997.
30. Лисенко О.Є. Релігійна ситуація в роки німецької окупації України / О.Є. Лисенко, В.Й. Зальмон // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей Ін-ту іст. України НАН України. – К. : Ін-т іст. України, 1997.
31. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації. 1941-1944 / Упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006.
32. Лисенко О.Є. Християнство в умовах Другої світової війни (історична ретроспектива)/ О.Є. Лисенко // Друга світова війна і Україна: матер. наук. конф. (Київ, 27-28 квітня 1995р.). – К. : Ін-т іст. України НАН України, 1996.
33. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині 1941-1944рр.: док. і матер. / [упорядн.: М.П. Вовринчук, О.М. Завальнюк, П. Я. Слободян, Ю.В. Олійник та ін.]. – Кам'янець- Подільський: ОІОМ, 2009.
34. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941-1944рр.: зб. док. і матер. / [упорядн.: Я. Лановий, О. Мацай, В. Шелудченко та ін.]. – К. : Держполітвид. УРСР, 1951.
35. Олійник Ю.В. Німецький окупаційний режим на Хмельниччині: економічне пограбування і спроба земельної реформи (1941-1944рр.) / Ю.В. Олійник // Актуальні проблеми історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.: матеріали міжнародної наукової конференції (Черкаси, 21-23 червня 2001р.). – К. : Інститут історії НАН України, 2002.
36. Олійник Ю.В. Політика окупаційної влади щодо використання трудових ресурсів міст Хмельниччини у 1941-1944 роках / Ю.В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. - Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 16.
37. Олійник Ю.В. Преса Хмельниччини в роки окупації: становлення та діяльність (1941-1944рр.) / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6.
38. Олійник Ю.В. Проблема колабораціоналізму в умовах німецького окупаційного режиму у 1941-1944 рр. В Україні (до історіографії питання)/ Ю.В. Олійник // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. - Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. Т. 7 (9).
39. Олійник Ю.В. Функціонування освіти Кам'янець-Подільської області періоду окупаційного режиму / Ю.В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – Т. 2.
40. Осадча Г. Його ім'я було «остарбайтер»/ Г. Осадча // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000.
41. Панченко П.П. Сільське господарство Поділля в умовах німецько-фашистської окупації / П. П. Панченко, С.С. Падалка // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995.
42. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна: спогади та роздуми очевидця / Ф. Пігідо-Правобережний. – К. : Смолоскип. 2002.
43. Підгірний В.М. «Остербайтери» у Третьому рейху. / В.М. Підгірний // Матеріали ХІІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010.

44. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): зб. док. і матер. / [під ред. М.І. Мехеди]. – Львів : Каменяр, 1969.
45. Прокопчук В.С. Голокост на Дунаєвеччині: 1941-1944 рр. / В.С. Прокопчук // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000.
46. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944рр.) / П.В. Рекотов // Укр. Іст. Журн. – 1997. – № 3
47. Резніков О. Шепетівський табір смерті / О. Резніков, О. Ліщук // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995.
48. Слободянюк П. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945рр.) / Слободянюк П., М. Вавринчук., Ю. Олійник., П. Смоленюк, Ю. Телячий – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2007.
49. Флінюк А.Г. Німецько-фашистський окупаційний режим на Кам'яниччині та його наслідки (1941-1944) / А. Г. Флінюк // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000.
50. Шайкан В.О. Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціоналізму на теренах рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни / В.О. Шайкан. – Кривий Ріг : Мінерал, 2004.
51. Шевчук Е. Славутський «Глосазарет» – табір смерті/ Е. Шевчук // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000.

Text annotations. This work is devoted to coverage of the historiographical problem of German occupation regime in the Khmelnytsky region. The article is istoriografichnyy review this issue in three periods.

Key words: *Wehrmacht, "Volyn-Podolia, Nazis, intellectuals, historiographical analysis, historiography, the German occupation regime, Reich.*

Отримано: 18.05.2011

УДК 94(477)«1941»

В. Семенюк,
студент 5 курсу

Науковий керівник: С. В. Олійник, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України.

СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ І ТА ІІ ПАРТИЗАНСЬКИХ ПОЛКІВ НКВС В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті, на основі аналізу джерел та літератури, висвітлюються події, що стосуються створення і діяльності 1-го та 2-го партизанських полків НКВС на території України у перші місяці Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: *батальйон, війна, загін, НКВС, партизани, полк, тил.*

Поразки Червоної Армії на фронтах Великої Вітчизняної Війни в 20-х числах червня 1941 р. змусили радянське керівництво переглянути свою воєнну доктрину. На порядок денний постало питан-

ня створення партизанських загонів. Одним із тих, на кого покладалось це завдання були органи НКВС. Ряд видань радянських [2-4; 10], сучасних російських [7] та вітчизняних істориків [5-6; 8-9; 11], дозволяють з'ясувати різні аспекти зазначеного процесу. Однак, поза їх увагою залишилися питання створення та діяльності на території України на початку війни 1-го та 2-го партизанських полків НКВС. Це зумовило необхідність появи даної публікації.

Починаючи з 5 липня 1941 р. Т. Строкач (заступник наркома внутрішніх справ УРСР) разом із начальником оперативної групи НКВС генерал-майором Петровим терміново приступили до формування партизанських полків і диверсійних груп з працівників внутрішніх справ та міліції, які мали діяти у ворожому тилу на київському та уманському напрямках.

24 липня 1941 р. було завершено формування 1-го та 2-го партизанських полків НКВС УРСР. Полк складався із 10 батальйонів і нараховував згідно штату 1000-1120 осіб. озброєння складалось із гвинтівок вітчизняного і іноземного зразка, ручних кулеметів (з розрахунку 50-70 на полк), ручних гранат (не менше 3-х на бійця), протитанкових гранат (50 шт. на полк) і термітної рідини для боротьби з танками противника. Командний склад загонів був озброєний пістолетами [1, арк.85]. Командиром 1-го полку було призначено капітана О. Чехова, 2-го – майора Платонова. [1, арк. 1] Перший полк мав діяти в тилу нацистів на території Житомирської області перед позиціями 5-ї армії Південно-Західного фронту, другий полк був скерований у південно-східну частину Київщини у зону дій 26-ї армії.

Перед сформованими партизанськими загонами ставилися наступні завдання: 1) організація диверсійних бойових дій в тилу ворога методами партизанської війни; 2) виснаження і деморалізація сил противника; 3) військова розвідка [1, арк. 13].

Штаб 1-го полку, маючи при собі рацію, спільно з 3-м, 6-м, 7-м, 8-м, 9-м і 10-м батальйонами в ніч з 29 на 30 липня в районі Білокоровичі перейшов лінію фронту і розпочав рух у визначені райони. 1-й батальйон (102 особи) наступного дня лише з другої спроби зумів переправився через лінію фронту. 2-й, 4-й, 5-й батальйони (під загальним командуванням Чередніченка) після двох невдалих спроб перейти фронт і вийти в тил німецьким військам, за наказом командира 27 стрілецького корпусу були зведені в один батальйон і направлені для підсилення оборони 393 стрілецького полку і контратаки висоти 160,9. До кінця дня завдання було виконане і частина бійців з лінії фронту відвели в тил [1, арк. 15].

5 батальйонів 2-го полку в ніч на 30 липня переправився через лінію фронту 26-ї армії в районі річки Кагарлик. 3 серпня командир полку доповів, що він виходить на новий командний пункт Медвін. 6-й і 7-й батальйони капітанів Семенова і Ростовцева, знаходячись в районі Василькова і західніше, приймали участь у боях в складі 64 стрілецького корпусу. 8, 9, 10 батальйони зуміли успішно досягти своїх районів осідання [1, арк. 2].

Рухаючись по окупованій території, загони проводили розвідку і вели бої. Так, на шляху руху 10 батальйону у с. Янча-Руднеки розвідкою була виявлена німецька застава. В результаті проведе-

ної операції 2 серпня німецька застава в складі 47 осіб була знищена, трофеями стали 8 мотоциклів. У район Янча-Руднеки прибули німецькі танки, які протягом всього наступного дня інтенсивно обстрілювали із кулеметів і гармат ліс, в який відійшли батальйони після проведеної операції [1, арк. 3].

Місцеве населення не поспішало вступати до партизанських загонів. У доповідях капітана Чехова за 1-2 серпня 1941 р. вказувалось, що в районі Лопарич і Олевськ (північно-західна Житомирщина) діє велика банда дезертирів, яка промишляє по лісах, дорогах і селах. Також вказувалось на активність противника в районі Городища і далі на південь. Зазначалось, що в селах встановлюється фашистська влада, організуються великі загони народної міліції, переважно із дезертирів, під керівництвом білогвардійців.

10 серпня 2-м батальйоном 2-го полку під командуванням Ростовцева в районі с. Дуброво-Леніна здійснено напад на противника, в результаті чого було вбито 40 німецьких солдат, захоплено 2 танкових кулемети, кілька гвинтівок, гранати, спорядження і документи. 15 серпня цим же батальйоном південніше ст. Клавдієво здійснено напад на німецький загін. Вбито 1 офіцера і 30 німецьких солдат. 19 серпня 10-й б-н 1-го полку при виході з оточення і зіткнення з ворогом, знищив 52 німецьких солдат, захопив 2 мотоцикла. 20 серпня цей батальйон спільно з одним із військових підрозділів, в районі Білоторовичів, Київської обл. знищив штаб батальйону противника та 40 німців, захопив 3 міномети і 6 ручних кулеметів. 27 серпня партизанами 2-го полку, спільно з місцевими партизанами, на дорозі Словенчо-Овруч здійснено напад на колону противника. В результаті вбито 34 німця, знищено 14 автомашин, а решта вояків противника змушена була відступити [1, с. 146-148].

Однак не дивлячись на успіхи, були і серйозні невдачі. Так, 1-й батальйон 1-го полку 6 серпня, розташувавшись на окраїні села Осінці (Брусилівський район Житомирської області), невдовзі був оточений противником і після двохгодинного бою розбитий. З 100 бійців батальйону в живих залишилось 2 особи та 2 бійці, що дезертирували раніше [6, с. 21].

До 20 серпня 1941 р. бійцями 1-го полку було знищено близько 260 солдат і офіцерів, захоплено 11 автомашин і 18 мотоциклів. Партизани також ліквідували 93 особи, кваліфіковані як шпигуни, диверсанти, дезертири, представники окупаційної влади. Батальйони 2-го партизанського полку НКВС, рейдуючи у південних районах Київщини, розгромили кілька німецьких гарнізонів і поліцейських станів, прикривали вихід з оточення окремих частин 6-ї і 12-ї армії Південно-Західного фронту, проводили диверсії на дільницях Цвіткове-Городище, Воронцово-Городище. 5 вересня 1941 р. на базі 1-го і 2-го батальйонів 2-го партизанського полку із числа добровольців Сталінської обл. було організовано 12 партизанських загонів чисельністю у 437 бійців [5, с. 35].

Згідно доповіді командира 7-го б-ну 2-го полку політрука Мисько батальйон, у складі 95 осіб, протягом з 8 серпня по 28 вересня діяв в тилу німців в районі м. Черкас на правому березі Дніпра і знищив 36 німецьких офіцерів і 2 солдати, 4 автомаши-

ни і лінію телеграфного зв'язку на протяжності 4 км. Втрати батальйону склали 2 поранених та 35 зниклих безвісти. 23 вересня б-н був реорганізовано на окремі групи по 2-3 бійці, які самостійно повинні були вийти з тилу противника [5, с. 24-25].

У донесенні старшого оперуповноваженого НКВС УРСР Прокопенка, зазначалось, що 2-й полк у складі 2 батальйонів і місцевого партизанського загону НКВС Коновалова успішно діє в лісах Черкаського району Київської обл. 12 вересня ним здійснено напад на штаб 1-ї дивізії німецьких військ у с. Велике Старосілля. 30 вересня групою партизан між станціями Воронцово-Городище і Сміла було зірвано міст та ворожий ешелон [1, арк. 226-228]. З 1 по 5 жовтня полк між станціями Сміла-Златополь, Макіївка-Капітоновка і Воронцово-Городище-Сміла в 5 місцях зірвав залізничне покриття, пустив під укіс 2 ешелони ворога [1, арк. 228].

Діяльність партизанських формувань у липні-серпні 1941 р. відбувалася за складних умов. Їхній особовий склад не мав належної підготовки і необхідного бойового досвіду, бракувало зброї. Перші бої виявили низку недоліків. Так, командування 1-го партизанського полку НКВС у звіті за 20 серпня 1941 р. відзначало, що частина бійців і командирів фізично і морально неспроможна виконувати свої обов'язки. Внаслідок недостатньої підготовки командного складу відчувалася розгубленість, що стало однією з причин низької ефективності дії окремих підрозділів. Громіздкою була структура 1-го партизанського полку. Брак засобів радіозв'язку унеможлиблював централізоване керівництво батальйонами, розкиданими по значній території. Не виявився на висоті й перший командир 2-го партизанського полку майор Платонов. Були і інші негаразди. Але основна маса бійців і командирів 1-го і 2-го партизанських полків НКВС чесно і сумлінно виконувала свій обов'язок. Однак, не дивлячись на успіхи цих полків, все ж таки окупантам вдалось ліквідувати ці партизанські загони. Під Олевськом було розгромлено 1-й партизанський полк. Ті хто врятувався відійшли в слід відступаючому фронту. Потрапив в оточення в Іординських болотах і загинув майже весь 2-й полк НКВС. Його командира було страчено есесівцями в Черкасах [1, арк. 161].

Таким чином, створення 1-го та 2-го партизанських полків НКВС було викликано нагальною потребою організації збройного опору німецько-фашистським військам влітку 1941 р. Їх формування здійснювалося у край несприятливих умовах. За основу було взято військову структуру – полк, який складався з батальйонів. Попри те, що ці партизанські полки були знищені окупантами, вони внесли вагомий внесок у перемогу над ворогом.

Список використаних джерел:

1. ДА СБ України, ф. 60, спр. 83501, Ч. 1, арк. 1-11, 13-19, 85, 146-161, 226-228.
2. Адрианов В.Н. Участие чекистов в партизанской борьбе в годы Великой Отечественной войны. – М. : Наука, 1990. – 127 с.
3. Буцько М.О., Кравчук М.І., Погребінський М.В. Літопис народного подвигу // М.О. Буцько, М.І. Кравчук, М.В. Погребінський. – Вісник АН УРСР. – 1970. – №12. – С. 105-111.

4. Замлінський В.О. Українська радянська історіографія Про партизанську боротьбу на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В.О. Замлінський. – Український історичний журнал. – 1971. – №1. – С. 129-134.
5. Кентій А. Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт в тилу Вермахту в Україні (1941-1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – К. : Генеза, 2005. – 408 с.
6. Кентій А., Лозицький В. Радянські партизани 1941-1944: світло і тіні / А. Кентій, В. Лозицький. – К. : Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.
7. Попов А.Ю. НКВД и партизанское движение / А.Ю. Попов. – М. : Олма-Прес, 2004 – 383 с.
8. Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...”. Красные партизаны Украины, 1941 (1944: малоизученные страницы истории. Докум. и матер. / [авт. сост.: А. Гогун, А. Кентий]. – К. : Украинский издательский союз, 2006. – С. 21, 24-25.
9. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.) : наук. довід. вид. / [авт. упоряд: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозинський та ін. ; редкол.: В.А. Смолій та ін.]. – К. : Парламентське в-во, 2001. – 319 с.
10. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 в 3 т. / [ред. кол. П.Т. Тронько, П.М. Костриба, П.М. Шморгун]. – К. : Вид-во політичної літератури України, 1967. – Т. 1. – 553 с.
11. Чайковський А.С. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941-1944 рр. Мовою документів, очима історика) / А.С. Чайковський. – К. : Україна, 1994. – 255 с.

In the article, at the base analysis source and literature light up events, that have relation to create and activity first and second partisans regiments NKVS at the territory of Ukraine.

Key words: detachment, regiments, partisans, NKVS, rear, war.

Отримано: 12.05.2011

УДК 355.013(47+57)+(581)“19”

А. Сосунович,
студентка 5 курсу

Науковий керівник: А. Л. Глушковецький,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри народів Росії і спеціальних історичних дисциплін

СПЕЦПІДРОЗДІЛИ КДБ СРСР «КАРПАТИ» ТА «КАРПАТИ-1» У РАДЯНСЬКО-АФГАНСЬКІЙ ВІЙНІ

У статті висвітлюються основні етапи утворення спецпідрозділів КДБ СРСР «Карпати» й «Карпати-1» та характеризують їхню діяльність під час радянсько-афганської війни.

Ключові слова: Афганістан, «Каскад», «Карпати», «Карпати-1», спецпідрозділ.

Введення військ колишнього Радянського Союзу до Афганістану 25 грудня 1979 року ознаменувало початок десятирічної військово-політичної спецоперації під умовною назвою «Афганська війна», викликало у подальшому багато дискусій, міфів та фальсифікацій. Не

припиняються палкі суперечки і сьогодні. Через горнило війни пройшло понад 600 тисяч військовослужбовців збройних сил колишнього СРСР. Понад 15 тисяч осіб це – українці [25; 7, с. 31].

У літературі щодо оцінки війни в Афганістані спостерігаються діаметрально протилежні тенденції: з одного боку, намагання віддакувати картину війни [12; 13; 23], з іншого – надати всім діям радянського керівництва, ОКРВ суто негативну оцінку [2; 14; 26]. Однак існує ще одна група публікацій, в яких автори прагнуть бути максимально об'єктивними попри зміни політичного клімату [1; 15; 19].

Через кілька місяців після введення радянських військ в Афганістан стало зрозуміло, що військова присутність затягнеться надовго. Було прийнято рішення про направлення туди додаткових підрозділів спеціального призначення [20]. Адже радянським військам протистояла не регулярна армія, а партизанські формування, про озброєння, дислокації та кількісний склад яких дізнатися було складно [8].

22 липня 1980 р. було підписано Наказ Голови КДБ СРСР № 00100 ОВ. Одне з формулювань у вказаному документі свідчило: «Для надання практичної допомоги афганським друзям в організації боротьби з бандформуваннями і контрреволюційним підпіллям у м. Кабул спрямовується військово-транспортною авіацією МО СРСР в короткострокове відрядження строком до 6 місяців передова група загону особливого призначення КДБ СРСР чисельністю до 130 чоловік, комплектована співробітниками територіальних органів (спецрезерв КДБ України, Казахстану, Узбекистану, Управління КДБ по Краснодарському краю) [16].

Основний склад загону підбирався на добровільній основі з морально витриманих, фізично міцних кадрових офіцерів оперативних підрозділів КДБ, що володіли іноземними мовами і мали високу оперативну та розвідувальну підготовку. Решта особового складу підбиралася з військовозобов'язаних запасу, які проходили строкову службу у військах спецпризначення Радянської Армії (десантники, морські піхотинці, водолази-розвідники та ін.) [27].

Згідно того ж наказу Голови КДБ СРСР №00100 ОВ від 22 липня 1980 р. на базі в м. Суми (Київський ОП КДБ України) проводилися мобілізаційні заходи оперативних полків і батальйону особливого призначення відповідного Управління КДБ СРСР [16].

Там зібралася близько двох з половиною тисячі офіцерів з усієї України. Близько тижня з ними проводили співбесіди, формували команду. Але куди їх мають намір відправити було у найсуворішій таємниці [10].

Український підрозділ складався з 250 чоловік – 130 кадрових офіцерів і 120 військовослужбовців запасу, із них близько половини також мали офіцерські звання [9].

Цей підрозділ отримав назву «Карпати» і увійшов у систему спецпідрозділів «Каскад». Його командиром було призначено М. Ковальова, а заступником – Г. Лобачова, які на той час служили керівниками оперативних підрозділів у 1-му Управлінні (розвідка) КДБ УРСР. Буквально за день до вильоту в Афганістан підрозділ, який складався з 16 оперативно-бойових груп розділили на два: «Карпати» та «Карпати-1» [19].

У липні 1980 р. видано Директиву Генерального штабу ЗС СРСР про включення підрозділів загону «Каскад» як додаткові (четверті) батальйони в полки 5-ої МСД, яка входила в 40-у А [22]. 25 липня 1980 р. розпочалося перекидання загону «Каскад» з Ташкента в Кабул, Кандагар і Шинданд. Структурно загін складався з управління і восьми підрозділів: «Урал», «Кавказ», «Карпати», «Карпати-1», «Тібет», «Північ», «Північ-1», «Алтай» [22].

Підрозділ «Карпати» осів в Гераті. У його складі було двадцять шість офіцерів, чотири прапорщика, п'ятдесят солдатів і чотири перекладачі. Склад підрозділу «Карпати-1» був такий самий [4]. 11 серпня 1980 р. його переправили на афганську землю, на її крайню точку – у Шинданд [6].

Початком війни для спецназівців команди «Карпати» генерал-майор СБУ О. Нездоля та К. Стогній називають дату 12 серпня 1980 р., коли літаки Іл-76, вже довантажені бронетранспортерами, військовою технікою, прибули на одну з авіабаз військово-повітряних сил у Шинданді на території ДРА [10; 24]. З «Карпат» створили кілька окремих груп, які в той же день зробили марш-кидок на сто кілометрів [8].

Винятково важливу роль приділяли фахівці загону «Каскад» роботі з агентами [9]. А коли почалися бойові дії проти ісламістів і з'явилися полонені, об'єм інформації ще збільшився за рахунок їх детальних опитувань [5].

У середині жовтня 1980 р. команді «Карпати-1» поставили завдання: всю увагу зосередити на бойовій і оперативній підготовці особового складу. На той час ісламське керівництво Ірану стало підтримувати ті сили в Афганістані, які були здатні, на їхню думку, повалити уряд «невірних». Здійснювалося постачання зброї, пропагандистської літератури, у спеціально створених таборах готувалися інструктори і групи для ведення бойових дій. У цей час у Москві уважно стежили за ірано-іракським збройним конфліктом, аналізували пересування американського флоту в Перській затоці, моделювали ситуації з можливою висадкою американських військ в Ірані і планували відповідні операції зі свого боку. Але про це в таборі команди «Карпати-1» не знали навіть командири [20].

Полковник запасу С. Смирнов так описав одну із операцій проведених спецпідрозділом «Карпати-1», що відбулася восени 1980 р.: «Командуванням загону була отримана оперативна інформація, що в околицях Шинданда, неподалік від нашого розташування діє банда під командуванням Саттара. Великого занепокоєння нам, тобто загону, вона не доставляла, але повністю ігнорувала місцеві органи влади. Командуванням було прийнято рішення встановити з Саттаром безпосередній контакт. З'ясували, що його загін складається з родичів. Вони забезпечували безпеку декількох поселень, захищаючи в основному від бандформувань, які діяли на цій же території» [24].

Бажаючи довести свою лояльність і готовність до співпраці, Саттар повідомив, що через декілька днів за відомим йому маршрутом пройде караван в складі близько 40 чоловік – інструктори, що пройшли перепідготовку в Пакистані та бандити, частина з яких раніше «засвітилися» при грабежах його «підшефних» кишлаків (поселень).

При розробці операції, командири спецпідрозділу дійшли висновку, що їхніх сил (з урахуванням чисельності і рівня підготовки супротивника) явно недостатньо. Тому Г. Лобачов звернувся до командування дивізії, яке з готовністю надало в розпорядження спецзагону танковий і розвідувальний батальйони. Але не враховано було настроїв бійців розвідбату, який за місяць до того потрапив в пастку, влаштовану душманами, і втратив практично усіх своїх командирів і більше половини особового складу. Цілий місяць розвідбат «заліковував рани», в боях участі не брав. Бійці горіли бажанням помсти. А командири спецпідрозділів про це нічого не знали. Було успішно узято багато різноманітної зброї, боєприпасів, спорядження, медикаментів, пропагандистської і учбової літератури, документів і навіть грошей. Але – жодного полоненого. Уся група з 34 осіб була повністю знищена. Утримати солдат-розвідбатовців від дій під впливом люті, що охопила їх, не вдалося. Була втрачена можливість отримати інформацію, допитавши захоплених бандитів. Адже серед них, що особливо важливо, були і особи з європейськими рисами обличчя, імовірно, іноземні інструктори або радники. Те, що моджахедів підтримують арабські країни і в їх рядах воюють араби, було доведено неодноразово. Але арабів і афганців по зовнішності не розрізнити. А ось американці і європейці – зовсім інша справа [5].

Вересень-грудень 1980 р. став складним періодом випробувань на міцність для бійців «Карпат», що знаходилися в провінції Герат. Проводилися військові операції, систематично здійснювалися переслідування бандитських формувань або облога фортець [3].

У цей час «Карпати» отримали повідомлення про те, що в кишлаку Гузора, недалеко від міста Адраскан, лютує одна з бандформувань Гульбетдіна Хекмат'яра, яка взявши в заручники 15 місцевих жителів, сховалася в колодязі. Найпростіший і безпечний для спецназівців варіант – закидати колодязь гранатами. З бандою буде покінчено, але ж тоді неодмінно загинули б і невинні місцеві жителі. За таких умов О. Нездоля разом з командиром оперативної бойової групи В. Москаленком прийняли рішення: кинути у колодязь димову шашку, імітувати вибух і під його прикриттям опустити вниз двох бійців. Незважаючи на смертельну небезпеку, бійці виконали своє завдання – заручники залишилися живі, а 17 бандитів і їхню зброю по одному підняли нагору і передали до місцевого ХАД [11].

Особливістю підрозділу «Карпати-1» було також те, що, виконуючи складні бойові завдання, він не мав втрат особового складу. Всі його бійці повернулися на Батьківщину [27]. «Наше відрядження тривало півроку, і за цей час з спецпідрозділу «Карпати» не загинула жодна людина, – стверджує І. Панкуліч. – Для того, щоб вціліти у бойових умовах, одного везіння мало. Необхідний ще і професіоналізм. У січні 1981-го наш загін повернули до Союзу» [8].

Уже після повернення на Батьківщину, як зазначає Г. Лобачов, командирам спецпідрозділу «Карпати-1» сказали, що визначену їм місію вони виконали повністю [20]. 15 лютого 1989 р. командував 40-ою армією Збройних Сил Радянського Союзу генерал Б. Громов замкнув колону, що йшла додому з Афганістану по мосту через Амудар'ю в районі Термеза. Так завершилася війна, розв'язана в грудні 1979 р. [21; 18; 15].

З 250 розвідників, що побували в Афганістані в різні роки, з життя пішла 41 людина [17].

Отже, ситуація в Афганістані на початку 1980-х років вимагала вирішення складних завдань, які як правило, покладалися на підрозділи спеціального призначення. У важких умовах радянсько-афганської війни великий внесок у справу вирішення завдань, що стояли перед 40-ою армією, внесли сили спеціальних органів держбезпеки – підрозділи спецназу «Карпати» та «Карпати-1». Вони відігравали серйозну стримуючу роль у гострому зовнішньополітичному протистоянні, виконували найнебезпечніші бойові завдання, перекривали канали постачання ворога, відзначились високим рівнем розвідувальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Аблазов В.И. Афганистан. Четвертая война / В.И. Аблазов. – К. : РИА «Марко Пак», 2002. – 206 с.
2. Алексиевич С.А. Цинковые пальчики / С.А. Алексиевич – М. : «Вагриус», 1996. – 320 с.
3. Армієвський генерал проти спецназу КДБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agentura.ru/library/nezdolya/general/>
4. Афганістан – боль моя. Воспоминания капитана 1 ранга Сопрякова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://inwar.info/memo/memo_afg1.html
5. Бессмертный И. Вехи судьбы разведчика: Германия – Афган – Германия / И. Бессмертный [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/persona/45050>
6. Мосейчонок І. Знецінена вдячність // Військо України. – №2(80). – 2007. – С.31.
7. Галас Я. «В Афганістані за звільнення з полону одного солдата моджахеди просили грузовик муки и риса. За офицеров – намного больше...» / Я. Галас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/16638-v-afganistane-za-osvobozhdenie-iz-plena-odnogosoldata>.
8. Гринчак В. Агентурна розвідка / В. Гринчак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.veterangru.kiev.ua/smi/vosp4.htm>
9. Дуэль со смертью в песках Афганистана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agentura.ru/library/nezdolya/duel/>
10. Задание не выполнено – и потому не снятся кошмарные сны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agentura.ru/library/nezdolya/zadanie/>
11. Звезда над городом Кабулом / сост. А.П. Житнухин, С.А. Лыкошин. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 267 с.
12. Звезды подвига: на земле Афганистана: очерки / сост. И.М. Дынин. – М. : Воениздат, 1991. – 240 с.
13. Ивановский А. Могили ли мы победить в Афгане? / А. Ивановский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/mogli_li_my_pobedit_v_afgane_2011-01-11.htm
14. Костыря А.А. Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979-1989 гг.): монография / А.А. Костыря. – К. : МИЦ «Мединформ», 2008. – 594 с.
15. История создания подразделений специального назначения органов государственной безопасности 1980-1985. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artofwar.ru/1/1071/text_0060.shtml
16. Легендарный отряд «Каскад-Карпаты». 30 лет спустя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artofwar.ru/a/ablazow_walerij_ivanowich/text_a108.shtml

17. Ляховский А.А. Тайны афганской войны / А.А. Ляховский, В.М. Забродин. – М. : Планета, 1991. – 373 с.
18. Ляховский А.А. Трагедия и доблесть Афгана / А.А. Ляховский. – М. : ГПИ «ИСКОНА», 1995. – 650 с.
19. Скрипник О. Невідома розвідка. Афганськими шляхами / О. Скрипник. – Режим доступу: <http://www.szru.gov.ua/article.php?lang=ua&root=4&item=87&page=1>
20. Спецназ: операція «Каскад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.specnazof.narod.ru/istor5.htm>
21. Спецназ: органи госбезопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kaskad-4.avtomat2000.com/istkaskad.html>
22. Стефановский Г.А. Пламя Афганской войны / Г.А. Стефановский. – М. : Ростерн; Воениздат, 1993. – 101 с.
23. Стогний К. Они называли друг друга по имени... Спецподразделение КГБ СССР «Каскад» / К. Стогний. – Режим доступу: <http://kaskad.ucoz.ua/publ/2-1-0-8>
24. Верстаков В. С чего начиналась «афганская» песня / В. Верстаков. – Режим доступу: <http://avtomat2000.com/Verstakov.html>
25. Федоришина С. Похований заживо / С. Федоришина // Подолянин. – 2006. – 10 лютого. – № 6. – С. 7.
26. Хандусь О. Мародёры. Воспоминания / О. Хандусь. – Режим доступу: http://www.181msp.ru/publ/dokumenty_vojny/vospominaniya/marodjory
27. Щодо 30-річчя створення команди «Карпати»– загону спецпризначення КДБ СРСР «Каскад». – Режим доступу: <http://www.szru.gov.ua/messages.php?lang=ua&item=128>

In this article the basic stages of creation of the special divisions of KGB of the USSR are reflected «Carpathians» and «Carpathians-1», and also their activity in the conditions of Soviet-Afghanistan war.

Key words: *Afghanistan, «Cascade», «Carpathians» and «Carpathians-1».*

Отримано: 2.06.2011

УДК94 (477)“9/10”:272-77

Т. Софіяк,
магістрантка

Науковий керівник: І. В. Рибак,
кандидат історичних наук, професор кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін

ЦЕРКОВНА ОРГАНІЗАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСІ В К. X-XI СТ.

У статті висвітлено процес організації православної церкви після прийняття християнства, її внутрішню структуру, вплив центральної влади на її формування у Київській державі.

Ключові слова: *Київська Русь, християнство, митрополія, Константинопольський патріарх.*

Велике значення у запровадженні і утвердженні християнства відігравала церковна організація. Однак проблеми її організації, еволюції внутрішньої структури у Київській державі залишаються предметом гострих дискусій. На те, яким саме було влаштування церкви

після запровадження християнства в Київській Русі, є досить багато різних наукових поглядів. Це зумовлено тим, що до цього часу немає сталою погляду на сам процес запровадження християнства.

Дослідженням історії Руської церкви займалися Є.Є. Голубинський, який вважав, що митрополіча кафедра на Русі після свого утворення перебувала в Переяславі й тільки 1037 р. перенесена до Києва [6]; О.О. Шахматов (заснування митрополії датував 1039 р.) [17]; М.Ю. Брайчевський [5], Б.О. Рибаків [15], були прибічниками думки, що у часи перших київських князів Аскольда й Діра із Візантії було прислано митрополита, і вже тоді Київська церква стала митрополією в складі Константинопольської патріархії; М.Д. Присьолоков (відстоювали організаційну залежність руської Церкви від Охрида) [12] Також слід відзначити праці митрополита Макарія [9], дослідження А.В. Карташова [7], О.М. Рапова [13], Д. Блажейовського [4], М.Ф. Котляр [8], В.М. Ричка [14], В.І. Петрушко [11] та ін.

Через кілька років після запровадження християнської релігії на Русі було створено церковну організацію – митрополію [1, с. 102]. Остерігаючись опинитися спершу в церковно-релігійній, а відтак і в політичній залежності від Візантії, уряд князя Володимира почав відводити патріаршому ставленнику під резиденцію окраїнний Переяслав. Проте безпосереднє підпорядкування митрополічой кафедри Константинопольській патріархії ні в чому не обмежувало влади руського князя. Формально руська митрополія могла вільно проводити церковно-адміністративну діяльність, створюючи єпископські кафедри й призначаючи на них зверхників [8, с. 115].

Візантійський перелік митрополічич кафедр містять непрямі вказівки на те, що Київська митрополія була заснована не раніше 970 р. і не пізніше 997-998 рр. [12, с. 141]. «Повість врем'яних літ», що містить відомості про освячення князівської Десятинної церкви в Києві, ще більше звужує цей хронологічний проміжок часу, зводячи його до кількох років. Отже, можна говорити про проведення в Києві реформи церковного управління не раніше 996 р. і не пізніше 997-998 рр.

Центральна влада впливала на формування церковної організації, пристосовуючи її до потреб централізації країни. Закономірним із цього погляду було перенесення митрополічой кафедри до столяного града Русі за правління Ярослава Мудрого [3, с. 146]. Вона суттєво розширила сферу дії візантійського церковного правопорядку, розбудовуючи мережу єпархій.

Перший поділ Руської церкви на єпархії було зроблено у 992 році митрополитом Леонтієм. При князі Володимирі виникли єпархії в Новгороді, Чернігові, Ростові, Володимирі-Волинському та Білгороді [2, с. 64-65]. Ймовірно при ньому ж відкрилися єпархії Туровська і Полоцька, де сиділи князями діти Володимира [9]. Беручи до уваги громадянське значення міст, в яких засновані були єпископії, помічаємо, що то були в більшості випадків столяні князівські міста, що стали згодом удільними. Після князя Володимира Великого були утворені єпархії Переяславська і Юр'ївська – за часів князя Ярослава Мудрого [13, с. 88-89].

Вищі церковні посади й передусім крісло митрополита віддавалися переважно вихідцям із Візантії [15, с. 87]. Митрополит висвячувався Константинопольським патріархом, призначався патріар-

шим собором й інтронізувався на кафедрі в Києві, у Софійському соборі, за згодою великого князя. Управління церквою митрополит здійснював разом з собором єпископів, котрих він скликав для наради до себе. Свою судову і адміністративну діяльність митрополит здійснював або спільно з собором єпископів або одноособово, відповідно до обставин чи церковних правил [8, с. 117].

У Никоновському літописі згадується про те, що князь Володимир після охрещення в Корсуні 988 р. послав «в Греки к преосвященному Фотию, патріарху Цареградському, и взя от него перваго митрополита Михайла Києву и всей Русской земли» [2, с. 57]. А далі наводиться колоритна характеристика першого руського ієрарха. За літописами другим посів київську кафедру митрополит Лев, або Леон (992-1008 рр.) [2, с. 64-65].

Діяльність вищих церковних сановників була під контролем давньоруського уряду. Крім того, великокнязівська влада навіть дозволяла собі іноді зовсім не рахуватися з думкою патріаршого синоду в питанні вибору кандидата на митрополічу кафедру. Так, 1051 р. Ярослав Мудрий поставив на митрополіту Іларіона з великокнязівського Спаського монастиря [10, с. 271].

Призначення єпископів стало переважно прерогативою князя, хоча згідно з нормами канонічного права їх мали обирати на архієрейському соборі за участю всіх єпископів. Єпископи Київської Русі були високопоставленими церковними сановниками, духовними князями, влада яких коли й не прирівнювалася до становища місцевого князя, то принаймні виступала в багатьох питаннях рівноправною. Так само, як митрополит правив церквою за допомогою собору єпископів, так і кожний владика управляв єпархією за допомогою колегії з місцевих священиків – ця колегія називалася крилосом. До цієї корпорації входили всі соборні священики, які також мали свої приходські церкви. Крім крилосів, були ще намісники єпископів, які в окремих областях, а іноді і при самому єпископові, були заступниками єпископів та їх помічниками в адмініструванні, маючи при собі в окремих більших округах теж крилоси [6].

Внутрішній устрій церковно-адміністративних областей цілковито відповідав політико-адміністративному поділу земель-князівств на волості й погости. Основу внутрішньої організації єпархіальної області становили парафії-погости, управління якими здійснювалося намісниками єпископа. Ці церковно-адміністративні осередки збігалися з областями князівських намісників чи посадників.

Проте у другій половині XI ст. структура Руської церкви на короткій період зазнає деяких змін. Пов'язано це було з тим, що після смерті Ярослава його сини розділили між собою верховну владу над державою. Руссю деякий час керував свого роду триумвірат братів-князів [15, с. 46]. Швидше за все саме з цієї причини Чернігівська і Переяславська єпископії були зведені в ранг митрополій, проте титулярних. Архієреї цих єпархій були вшановані лише титулом митрополита, залишаючись на ділі, як і раніше підлеглими Київському митрополиту. Подібний порядок проіснував зовсім недовго: у Чернігові відомий лише один титулярний митрополит, у Переяславі – 2 або 3, у числі яких предподібний Єфрем Києво-Печерський.

Титулярні митрополії знову були зведені до ступеня простих єпископій до кінця XI ст., після того, як розпався союз

Ярославичів, а Київська Русь остаточно перетворилася на конгломерат численних питомих князівств.

Отже, пристосовуючись до конкретно-історичних умов ранньосередньовічної Русі, православна церква будувала свою організацію за феодально-ієрархічним зразком, наслідуючи в загальних рисах структуру державного устрою. Сама митрополія в Києві, що об'єднувала усю територію стародавньої Русі, була центром національної церкви. Засновані великокнязівською владою і місцевими князями єпископати становили централізовану структуру, що в основному відповідала політичній структурі.

Список використаних джерел:

1. Повесть временных лет: Текст и перевод. – М. : Л.: Изд. АН СССР, 1950. – Ч. 1. – 404 с.
2. ПСРА. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. – Т. 9. – СПб: Типография Эдуарда Праца, 1862. – 256 с.
3. ПСРА. Лаврентьевская летопись. Издание второе. – Т. 1.: – М. : АН СССР, 1926-1928. – 379 с.
4. Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви: 861-1996. – Львів: Каменяр, 1996. – 567 с.
5. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі, / М.Ю. Брайчевський. – К. : Наукова думка, 1988. – 260 с.
6. Голубинський Е.Е. Историярусской церкви / Е.Е. Голубинский. – СПб. : О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1911. – Т. 1. – 616 с.
7. Карташов А.В. Очерки по истории русской церкви / А.В. Карташов. – М. : Терра, 1993. – Т. 1. – 686 с.
8. Котляр М.Ф., Гломозда К.Ю., Головка О.Б. та ін. Запровадження християнства на Русі. Історичні нариси / М.Ф. Котляр, К.Ю. Гломозда, О.Б. Головка та ін. – К. : Наукова думка, 1988. – 252 с.
9. Макарий. История Русской церкви. История Русской церкви в период совершенной зависимости ее от константинопольского патриарха (988-1240). / митрополит Макарий. – М. : Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994-1996. – Т. 2. – 421 с.
10. Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства / О.П. Моця, В.М. Ричка. – К. : Глобус, 1996. – 224 с.
11. Петрушко В.И. История Русской Церкви с древнейших времен до установления патриаршества : учеб. пособ. / В.И. Петрушко. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ПСТГУ, 2007. – 356 с.
12. Присюлков М.Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XIII вв. / М.Д. Присюлков. – СПб. : 1913. – 470 с.
13. Рапов О.М. Руська церква в IX – першій половині XII ст. Прийняття християнства / О.М. Рапов. – М. : Высшая школа, 1988. – 420 с.
14. Ричка В.М. Церква Київської Русі / В.М. Ричка. – К. : Ін-т іст. У-ни НАНУ, 1997. – 208 с.
15. Рыбаков Б. Введение християнства на Русі / Б. Рыбаков. – М., 1987.
16. Филарет. История Русской церкви / Филарет. – М. : Тип. М.А. Феропонтов, 1888. – 570 с.
17. Шахматов А.А. Разыскания о древнейших летописных сводах / А.А. Шахматов. – СПб., 1908. – Вып. 20.

Hearticle explains the organization of the Orthodox Church after the adoption of Christianity, its internal structure, the influence of central authority on its formation in the Kiev State.

Key words: Kyivan Rus, Christianity, Metropoly, patriarch of Constantinopol.

Отримано: 14.10.2011

В. Стельмах,
студентка 4 курсу

Науковий керівник: **В. А. Дубінський,** кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії

СТАНОВИЩЕ І РОЗВИТОК КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ У XVI-XIX СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

У статті зроблено спробу проаналізувати становлення та розвиток колоніальної системи XVI-XIX ст., роль та наслідки колоніалізму у всесвітній історії. З'ясовано особливості її поділу на три основні періоди та форми, а також простежено дослідження даної теми в історіографії.

Ключові слова: колоніалізм, колоніальна система, історіографія

Тема дослідження охоплює період з початку XVI ст. і до середини XX ст. Вона є досить актуальною, оскільки період колоніальної експансії зумовлений різними причинами, які необхідно не тільки визначити, але й висвітлити зокрема типи політики, що запроваджувалися в колоніях державами метрополіями. Тим більше узагальненої праці, яка б комплексно змалювала всі зазначені питання сьогодні немає, і тому вона є привабливою для багатьох дослідників. Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб простежити процес становлення та розвиток колоніальної системи XVI-XIX ст. Та схарактеризувати основні досягнення щодо нього в історіографічних дослідженнях.

У зазначений час Захід отримує перевагу над Сходом і в тій чи іншій формі підкоряє собі країни Азії і Африки. XIX – початок XX ст. можна назвати періодом найвищого розвитку колоніалізму. Найбільшого розширення колоніальна система досягає в перші два десятиліття XX ст. тоді й виникло переконання, що весь світ буде поділений між великими державами, а потім відбуватимуться тільки його переділи. Але цього не відбулося. Колоніальна система швидко почала розпадатися. Серйозний удар по ній був зроблений вже у другій половині XIX ст. революцією Мейдзі в Японії. Після Першої світової війни постали незалежні Туреччина (Кемалістська революція), Іран (прихід Реза-шаха до влади), Китай (встановлення влади Гоміньдану). Отримали самоуправління Сирія, Ліван, Ірак. Остаточного краху колоніальна система зазнала після Другої світової війни. Умовною датою розпаду системи можна вважати 1960 рік – “Рік Африки”, після чого залишилися тільки анклави колоніалізму.

Історіографія проблеми, представлена складними і неоднозначними шляхами. Серед них ми виділяємо радянський період (20-ті рр. XX ст. – 1991 р.), що характеризується детальним аналізом процесу розпаду Французької, Британської, Бельгійської та Нідерландської колоніальних імперій. Однак при цьому радянські історики практично не вивчали сам процес формування цієї імперії (зауважимо, що ця теза в не меншій мірі стосується й інших

колоніальних імперій). Водночас, всупереч заклику Леніна оцінювати історичні явища не за співвідношенням «більше-менше» і «краще-гірше», а за тим новим, що це явище дало у порівнянні з попереднім періодом. Радянські вчені детально описували у скільки разів було менше лікарів у Новій Каледонії або на Реюньйоні в порівнянні з метрополією, оминаючи увагою той факт, що до встановлення колоніального панування (з усіма його безумовними недоліками і бідами) місцеве населення взагалі не отримувало кваліфікованої медичної допомоги. Врешті-решт, прагнення змалювати «скажений оскал капіталізму» змушувало радянську історичну науку ігнорувати той факт, що на певному етапі розвитку практично всі країни поставали перед потребою розпочати зовнішню експансію для реалізації своїх економічних інтересів – безумовно, це не може слугувати їм виправданням, однак і оцінювати їх дії з позицій сучасності також не варто. Але тим не менш, все ж таки за радянських часів з'являлась значна кількість праць з історії колоніальних завоювань. У першу чергу тут слід згадати працю В. Броуна, опубліковану у 20-і роки, коли в радянській історіографії ще зберігався певний плюралізм думок [2, с. 24]. Тому автор висловлює думки, що досить несподівано характеризують бельгійську колоніальну політику – наприклад, на конкретному статистичному матеріалі доводить, що для Бельгії (на відміну від, скажімо, Великої Британії, Франції або Нідерландів) економічна експлуатація колоній завжди відігравала лише другорядну роль, поступаючись військовим і політичним вирашам.

Праці Е. Георгієва [3, с. 46-126] та Л. Гуксян-Гандзакеці [4, с. 93-116], хоча й опубліковані з різницею в часі у чверть століття, загалом висвітлюють аналогічну проблему – обидва автори побіжно простежують перебіг колоніальних завоювань на Африканському континенті, зосереджуючись на сучасних (для того часу) особливостях політики у цій частині світу.

Більш об'єктивно видається праця Ю. Дементьєва [6, с. 26-111], присвячена далекосхідній експансії Франції. Автор переконливо зазначає, що паризькі політики, прагнучи проникнути у стратегічно важливий регіон раніше за англійців, йшли на значні поступки місцевому населенню, об'єктивно сприяючи розвитку Індокитаю. Схожі погляди обстоював Л. Нарочницький [9, с. 302-340], однак він, крім того, детальніше розглядає дії Франції в Китаї та Кореї, вказуючи, що у Піднебесній імперії Франція опинилась чи не в найгіршому становищі серед великих держав, а в Кореї взагалі зазнала поразки.

У праці Н. Равви характеризувався колоніальний період історії Полінезії [11, с. 280-320]. Зазначено, що здійснений «випадково», внаслідок збігу цілого ряду причин, ці завоювання в окремих випадках (як із Новою Каледонією) стали важливим чинником економічного життя метрополії.

Умови вивчення досліджуваної тематики кардинально змінилися після 1991 р. На зміну узагальнюючим дослідженням з історії колоніальної експансії прийшли невеликі за обсягом праці, присвячені маловідомим або дискусійним питанням. Це визначалося у працях таких дослідників як: В.А. Суботіна [14], Є.В. Тарле [15], І. Фадєєва [16], А.М. Хазанова [17], Г. Широкова [18] та багато інших.

Для більш чіткого визначення проблеми, що розглядається нам необхідно дати роз'яснення основним поняттям, які пов'язані з нею.

Так, колоніалізм визначається як підкорення народів і держав могутніми державами з подальшим поширенням на них дії свого суверенітету. Він означає принципову нерівноправність відносин між метрополією і колонією (провінцією) [7, с. 202]. Це виявляється в:

- політичному пануванні метрополії, і відповідно домінування одного етносу чи нації;
- різному порядку формування і функціонування державних інституцій метрополії і колонії;
- обмеження населення колонії в правах [13, с. 610].

Історики часто розрізняють дві форми колоніалізму, в залежності від кількості переселенців із метрополії в колонії. А власне:

- Переселенський колоніалізм характеризується масовим приїздом колоністів, які зазвичай намагалися знайти плідні, придатні для введення сільського господарства, землі.
- Експлуатаційний колоніалізм для нього притаманні риси меншої кількості колоністів, в основному зацікавлених у використанні місцевих ресурсів для експорту в метрополії [1, с. 143-144].

Колонії плантаторів зазвичай відносять до моделі експлуатаційного колоніалізму. Проте для вирощування експортного товару на плантаціях привозили також велику кількість емігрантів із інших частин світу – рабів.

У деяких випадках переселенський колоніалізм представлений в районах із значним місцевим населенням. У результаті виникло змішане населення, на зразок метисів Америки, або ж утворювалося расово-розділене населення, як наприклад у Французькому Алжирі або Південній Родезії. Легально мандат Ліги Націй не утворював колоній, але фактично він не відрізнявся від експлуатаційного колоніалізму [1, с. 144].

У процесі становлення колоніальної системи, дослідники виділяють три основні періоди:

1. «Торговий колоніалізм» – (поч. XVI – сер. XVIII ст.), який характеризується гонитвою за «колоніальними» товарами для вивозу в Європу. Особливу активність проявили Португалія і Іспанія, які були феодальними державами. Саме з цього часу прищвидшується процес становлення колоніальної системи торгового капіталу [8 с. 46-77].
2. Основна мета експансії полягала у монополізації торгівлі, в отриманні максимальних прибутків від торгівельних операцій, тому порівняно незначна увага приділялася захопленню територій. Основну роль в колоніальній політиці відіграли монопольні торговельні компанії провідних європейських країн, зокрема Нідерландська і Англійська, а пізніше і Французька.
3. «колоніалізм епохи промислового капіталу», або «колоніалізм періоду першого етапу промислового перевороту» – (др. пол. XVIII – кін. XIX ст.), це період коли основним методом експлуатації колоній і всього неєвропейського світу став вивіз європейських товарів у ці країни [5, с. 156-169]. В цей час у процесі розвитку колоніальної системи з'являються такі риси:

- а) перехід до активних територіальних захоплень;
 - б) спостерігається тенденція щодо прагнення освоїти країни Азії, як ринки збуту європейських товарів джерелом промислової сировини;
 - в) поява на Сході статус окремих «держав напівколоніальних»;
 - д) початок процесу первісного нагромадження капіталу [12, с. 226-227].
4. «колоніалізм епохи імперіалізму», або «колоніалізм періоду монополістичного капіталу» – (кін. XIX ст. – поч. XX ст. (тривав до сер. XX ст.)), коли до колишніх методів використання ресурсів залежних країн додався ще один – вивіз туди європейського капіталу, ріст інвестицій, які привели до промислового розвитку несередземноморських країн. [8, с. 80-96]
- а) збільшується у двічі маніакальне прагнення європейських держав захопити території на Сході та Африці;
 - б) спостерігається вивіз капіталу з метрополії до колоній;
 - в) в колоніальних країнах з'являється компрадорська буржуазія (інтереси якої були зв'язані з іноземним капіталом);
 - г) відбувається перевезення в колонії і залежні країни сучасної технології виробництва, що ознаменувало початковий етап індустріалізації [12, с.227-320].

Отже, колоніалізм, як політика держав, що на певному історичному етапі випередив в своєму економічному і військовому розвитку інші держави, несприятливо вплинувши на процес становлення державності в колоніях. Це означало для країн Сходу, як правило, руйнування або деформацію традиційних структур суспільного життя, часто просто загинув цивілізації, масове знищення населення (африканська работоргівля), грабїж та експлуатацію. Трагедія народів, які були втягнуті в колонізацію, полягала в тому, що процес створення світового господарства і руйнування традиційних систем відбувався в насильницькій формі. Колоніалізм зруйнував культуру поневолених народів, призвів до встановлення мов колонізаторів: англійської, французької, португальської, іспанської, у якості мов міжнаціонального спілкування серед різних етносів нових незалежних колоній, які через колоніальне минуле не змогли сформувати власну державність.

Список використаних джерел:

1. Большая Советская энциклопедия (в 30 томах) / гл. ред. А.М. Прохоров. – Изд 3-е. – М. : «Советская энциклопедия», 1973 Квартир-Конгур. – Т. 12. - 624 с.
2. Броун В. Французский империализм и колонии / В. Броун // Східний світ. – 1927. - № 1. – Режим доступу: www.eastlib.narod.ru
3. Георгиев Э.Г. Африканская политика Франции / Э.Г. Георгиев – М. : Международные отношения, 1988. – 270 с.
4. Гукасян-Гандзакеци А.Г. Французский империализм и Африка / А. Г. Гукасян-Гандзакеци. – М. : Политиздат, 1962. – 116 с.
5. Губер А.А. Новая история стран Азии и Африки / А. А. Губер, А. Ким. – М. : Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1982. – 560 с.
6. Дементьев Ю.П. Политика Франции в Индокитае и образование Индокитайского союза (1858-1907) / Ю.П. Дементьев – М. : Наука, 1975. – 168 с.

7. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посібник / В.М. Литвин, В.І. Гусьєв, А. Г. Слюсаренко та ін. – К. : Вища шк., 2002. – 430 с.
8. Кириченко В.П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Навч. посібник / В.П. Кириченко. – К. : Либідь, 2003. – С. 168.
9. Нарочницкий А.А. Колониальная политика капиталистических государств на Дальнем Востоке (1869-1895) / А.А. Нарочницкий – М. : Издательство АН СССР, 1956. – 318 с.
10. Новая история колониальных и зависимых стран / под. ред. И. Ростовского. – М. : Государственное специально-экономическое издательство 1940. – 284 с.
11. Равва Н.П. Полинезия. Очерк истории французских колоний (конец XVIII – XIX вв.) / Н.П. Равва. – М. : Наука, 1972. – 327 с.
12. Розалиев. Ю.Н. Новая и новейшая история стран Азии и Африки. Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по спец. «История» / Ю.Н. Розалиев. – М. : Высш. шк., 1987. – 351 с.
13. Советский энциклопедический словарь. – М. : «Советская энциклопедия» 1980. – 1600 с.
14. Субботин В.А. Колониальные войска в конце XVIII-XX века / В.А. Субботин // Вопросы истории. – 2002. – № 8.
15. Тарле Е.В. Наполеон / Е.В. Тарле. – Мн. : Беларусь, 1992. – 427 с.
16. Фадеева И. Два лика колониализма. // И. Фадеева Азия и Африка сегодня. – 1994. – № 12.
17. Хазанов А.М. Афонсу де Албукерки – создатель Португальской колониальной империи / А.М. Хазанов Новая и новейшая история. – 2002. – № 3.
18. Широков Г. Колониальная система / Г. Широков Восток. – 1995. – № 6.

An attempt to analyse becoming and development of the colonial system of XVI-XIX st., role and consequences of colonialism, in world history is done in the article. Zyasovano of soblivosti of its dividing into three basic periods and forms, and also research of this theme is traced in istoriografi.

Key words: colonialism, colonial system, historiography.

Отримано: 14.05.2011

УДК 94(510)«19/20»:338.45

М. Сурико,
студент 4 курсу

Науковий керівник: **К. І. Боровець,**
старший викладач кафедри всесвітньої історії

РОСІЙСЬКО – ЯПОНСЬКІ ПЕРЕГОВОРИ ТА ПІДПИСАННЯ ПОРТСМУТСЬКОГО МИРНОГО ДОГОВОРУ 1905 РОКУ

У даній статті здійснена спроба аналітичної характеристики роботи Портсмутської мирної конференції, простежено дипломатичну боротьбу, що їй передувала та мирний договір підписаний між Японією та Росією.

Ключові слова: Портсмут, мирна конференція, Вітте, Комура, контрибуція, Порт-Артур, Сахалін.

На початку ХХ ст. у міжнародних відносинах на Далекому Сході відбувся корінний поворот, пов'язаний із претензіями Японії на роль геополітичного гегемона у регіоні. Результатом зі-

ткнення російсько-японських інтересів стала кровопролитна війна 1904-1905 рр., яка завершилась конференцією у Портсмуті та підписанням російсько-японського мирного договору.

Проблема роботи Портсмутської конференції та мирного договору 1905 року досить докладно досліджено у вітчинській та світовій історіографії. Цьому сприяє досить широка джерельна база, представлена не лише текстом договору та матеріалами конференції, а й спогадами її учасників: російського міністра фінансів С.Вітте та президента США Т. Рузвельта. Мемуари останнього подані у вигляді уривків з особистих записів у книзі російського дослідника Уткіна «Теодор Рузвельт. Политический портрет» [16].

Російські історики займалася вивченням даної теми ще у революційний період. У 1911 р. вийшла книга Апушкіна, в якій поразка у висвітлювалась як удар по престижу Росії і як повна катастрофа великодержавних амбіцій. При цьому результати мирних переговорів автор розцінював досить позитивно [3, с. 206-207]. Вітте у своїх спогадах взагалі вказував на успіх російської дипломатії у Портсмуті [1, с. 437].

Серед радянських істориків найбільший внесок у дослідження даної теми зробили : Е. Жуков [12], Х. Ейдус [9], Б. Гомонов [7] та інші. При цьому слід відзначити, що висновки радянської історіографії страждають традиційними недоліками: заідеологізованістю та односторонністю висвітлення історичних реалій, що призводить до фальсифікацій та перекручування деяких фактів.

Щодо японських та європейських істориків, то вони, на відміну від радянської історичної школи, дотримувалися принципів історизму і об'єктивно оцінювали події. Серед них слід відзначити працю Сьюмпея Окамото [15], який, поряд з описом найвидатніших діячів епохи Мейдзі, подав важливі дані щодо діяльності конференції та суперечок у японському уряді навколо варіантів можливого миру. Сам історик розцінював мир швидше, як дипломатичний успіх Японії і вважав його єдиним можливим варіантом припинити війну в ситуації, коли ресурси країни були виснажені. Представник прогресивного напрямку у японській історіографії 30-их рр. ХХ ст. Хані Горо оцінював умови миру досить зважено, вважаючи його компромісом, досягнутим Вітте [14, с. 474].

Таким чином, чітко простежуються суперечності у оцінках даної проблеми у історіографії, а тому важливим завданням є уточнення деталей процесу мирних переговорів та наслідків Портсмутського договору для міжнародних відносин на Далекому Сході.

На початку 1905 року японський уряд Кацури зрозумів, що війна з Росією вступила в завершальну стадію і що пора готувати ґрунт для майбутніх переговорів. Перша спроба розпочати мирний діалог була зроблена ще в липні 1904 р. японським послом в Англії Хаясі і повторена ним же після падіння Порт-Артура через німецького дипломата Еккардштейна. Хаясі вимагав, щоб офіційне прохання про мир було заявлено Росією. Російський уряд відкинув цю пропозицію [12, с. 233].

На Японію чинила тиск її союзниця – Велика Британія. Після Цусіми англійський уряд з одного боку зрозумів, що Японія посилилася більш ніж достатньо, а з іншого прагнув зберегти військо-

ву могутність Росії як противагу експансії Німеччини і США в регіоні. Аби прискорити перехід до переговорів англійський уряд, поступово став закривати для Японії лондонський грошовий ринок, тобто залишив останню без кредитів на фінансування військової кампанії. Французький історик Рене Пінон висловив таку думку: «Великобританія розв'язала російсько-японську війну, забезпечила Японії перемогу надаючи їй матеріальну і дипломатичну допомогу, але вона ж спонукала Японію підписати мир. Рузвельт тільки офіційно виступив як миротворець. Справжнім же, хоч і прихованим «миротворцем» виступила Англія яка, уклавши союз покликаний забезпечувати інтереси Японії, все ж таки чинила тиск на уряд Кацури, який вагався приймати чи не приймати російські умови» [6, с. 239-240].

Ситуація в Росії в 1905 році була настільки загрозливою, що країні було вже не подальшого ведення війни, справа йшла про збереження царського режиму і цілісності держави. В імперії спалахнула революція, війська були потрібні для відновлення порядку, тому постала необхідність підписання миру. До мирних переговорів царя спонукала і союзна Франція, яка бажала розвернути вектор зовнішньої політики Росії у європейському напрямі [9, с. 75]. Після битви флотів воюючих країн в протоці Цусіма, обидва уряди прийшли до твердого рішення про необхідність якнайшвидшого миру. 31 травня Японія звернулася до Т. Рузвельта з офіційним проханням виступити «від свого імені і за своєю ініціативою» з пропозицією організації мирних переговорів. Японський уряд просив лише, щоб це звернення «ні прямо, ні побічно» не стало відомо Росії. Рузвельт прийняв пропозицію, бо й сам вважав, що необхідно перешкодити подальшому посиленню Японії на Далекому Сході [8, с. 290-291].

Готуючись до мирних переговорів, Японія заручилася підтримкою з боку Англії та Америки. У січні 1905 Рузвельт і англійський посол Дюранд вирішили наперед питання про передачу Японії Порт-Артура і Ляодунського півострова, а за другим англо-японським союзним договором 1905 і за секретною японо-американською угодою Кацура - Тафта було визнано «право» Японії на Корею [6, с. 241].

Японське вище керівництво розуміло неможливість повного розгрому Росії і тому з самого початку війни розглядало різні умови миру, які змінювались відповідно до стану справ на фронті та до міжнародної ситуації. Певної конкретики умови підписання миру почали набувати після перемоги експедиційного корпусу під Мукденом, коли стало зрозуміло що жодна з ворогуючих сторін не зможе досягти остаточної капітуляції ворога. Так 21 квітня на нараді кабінету Кацури були встановлені деякі вимоги, які мали би бути висунені під час мирних переговорів. Ці умови були санкціоновані імператором Мудухіто і поділялися на дві частини : абсолютно необхідні та бажані по можливості.

Абсолютно необхідні умови: визнання Росією права Японії на повну свободу дій в Кореї, відсутність чого було найбільшою перешкодою для миру на Далекому Сході; виведення російських військ з Маньчжурії в визначений термін у відповідності з доктриною безпеки Маньчжурії, на якій наполягає наша імперія.

Японія, природно, виведе свої війська в той же термін, що і Росія; контроль над Порт-Артуром і Дайреном, а також харбінською гілкою КСЗ (Китайсько-Східної залізниці).

Крім того, були обговорені умови, бажані по можливості: оплата Росією військових витрат Японії; передача Японії всіх військових кораблів Росії, які сховалися в нейтральних портах; передача Росією Японії Сахаліну і всіх навколишніх островів; надання Росією Японії права на вилов риби вздовж узбережжя Примор'я [15, с. 162-163].

9 серпня 1905 р. в Портсмуті відкрилась мирна конференція представників обох держав. Російський представник Вітте запропонував провести конференцію під гаслом : « немає переможених, отже немає й переможців » [3, с. 190], але японська делегація звичайно ж не погодилася. Вона висунула 8 умов перемир'я в яких містились наступні вимоги: визнання свободи дій Японії в Кореї, відведення російських військ з Маньчжурії, передача нею Ляодуна і КСЗ, сплати військових витрат у розмірі 1200 млн. єн, видачі інтернованих російських кораблів, приєднання Сахаліну, окупованого японцями напередодні відкриття мирної конференції, обмеження російських морських сил на Далекому Сході, надання права вилову риби уздовж російського узбережжя [17].

Вітте погодився на більшість вимог, але одразу ж відкинув умову сплати контрибуції та передачі Японії російської земель. Він заявив : « Росія не заплатить ні копійки і не поступиться ні дюймою своєї території » [1, с. 435].

Великі суперечки викликало питання про суверенітет Кореї. Вітте вдалося наполягти, щоб у протоколі було записано зобов'язання Японії не здійснювати заходів, які зачіпають суверенітет Кореї, без згоди на те корейського уряду. У питання про КСЗ російська делегація погоджувалася поступитися Японії, але лише за умови схвалення Китаю, і передати тільки ту частину залізниці, яка перебувала у зоні її окупації [10, с. 116].

Одним із найбільш гострих було питання про Сахалін. Вітте не погоджувався на відчуження острова, вказуючи, що приєднання Японією Сахаліну призведе до тривалої ворожнечі між державами. Японці, проте, твердо стояли на своєму. Не дала Росія згоди і на японські вимоги про видачу їй інтернованих кораблів, про обмеження російських морських сил на Далекому Сході і про контрибуцію. Росія погоджувалася лише відшкодувати витрати за утримання військовополонених [11, с. 173].

Японія, налякана перспективою продовження війни, 18 серпня заявила про готовність відмовитися від вимоги обмеження морських сил, видачі інтернованих кораблів та сплати контрибуції, але з умовою поступки їй Південної частини Сахаліну та сплати 1200 млн. єн за повернення Північної частини Росії, але позиція росіян була твердою. Т. Рузвельт вирішив вчинити тиск на Росію. 19 серпня, під час бесіди з послом Розеном, він наполягав на ухваленні японського звернення, а питання про контрибуції рекомендував передати на розгляд нейтральною комісією [4, с. 433].

Конференції загрожував зрив, адже жодна із сторін не погоджувалася на поступки. Японський представник телеграфував своєму уряду, що переговори зайшли в глухий кут і делегація покидає

їх. Як пише у спогадах Вітте Комури було наказано поступитися, але сам він був проти цього і почав вимагати прямого наказу від мікадо. Внаслідок цього засідання було затримано на 2 дні [1, с. 427]. В цей час в Токіо відбувалося термінове засідання генро, уряду та імператора, яке вирішувало питання щодо подальшої долі переговорів. Незважаючи на опір мілітаристів більшість була схильна поступитися не лише контрибуцією а й територіальними вимогами.

Тим часом за кілька днів до цього, прагнучи якнайшвидше покінчити з війною, Рузвельт послав царю телеграму, в якій радив віддати Сахалін Японії. 23 серпня цар прийняв американського посланця і заявив йому, що в крайньому випадку згоден віддати південну половину острова.

Випадково ця заява царя стало відома японцям. При цьому не зрозуміло чи це спрацювала розвідка, чи американці спеціально передали відомості в Токіо. Так чи інакше але володіючи цими даними японський уряд змінив своє рішення. Правда, морський міністр заявив, що якщо інформація про згоду царя не правдива, то чиновнику, який доповів про це доведеться зробити собі характері. Після довгого обговорення японський уряд прийняв рішення піти на мир без контрибуції із залишенням за Японією Південного Сахаліну. Країна погоджувалася також гарантувати свободу плавання в Лаперузовій протоці і не зміцнювати свою половину острова [11, с. 173-174].

Главі японської делегації в Портсмут була послана інструкція вимагати південну частину Сахаліну. Вітте погодився, слідуючи велінню царя. Японці отримали частину острова на південь від 50-ї паралелі північної широти.

Портсмутський мирний договір був підписаний 23 серпня (5 вересня) 1905 року. Договір складався з 15 статей, сформованих на основі компромісних рішень. За ними: Росія визнавала Корею сферою японського впливу (ст. 2), поступалася Японії орендні права на Аюдунський півострів з Порт-Артуром і Дальнім (ст. 5), а також ПМЗ від Порт-Артура до Куань-Чен-Цзи (ст. 6) і погоджувалася на укладення риболовної конвенції (ст. 11). Ст. 9 передбачала передачу Японії Південного Сахаліну по 50 паралелі. Договір обумовлював також виключно комерційну експлуатацію маньчжурських доріг обома державами. Таким чином, Японія отримала у власність Південний Сахалін і закріпила своє панування в Кореї та Південній Маньчжурії. Однак їй довелося відмовитися від вимог сплати контрибуції, обмеження морських сил Росії на Далекому Сході і видачі інтернованих кораблів [2, с. 473-474].

Умови договору як стверджує більшість зарубіжних і радянських істориків були значно ближче до російської програми миру, ніж до японської. Вітте у своїх спогадах пише, що тоді ніхто не очікував такого сприятливого для Росії результату і весь світ висловився, що це була перша перемога росіян після більше ніж року поразок [1, с. 437].

Японську суспільство одностайно висловлювала своє невдоволення. 5 вересня стихійний мітинг проти «принизливого» миру переріс у справжнє повстання. В Токіо був введений надзвичайний стан, підняті по тривозі внутрішні війська. Лише після цього вдалося вга-

мувати натовп який прагнув війни до переможного кінця і розправи над мирною делегацією [5, с. 4-8]. Комури довелося піти у відставку і лише коли все заспокоїлося його призначили послом у Лондоні.

Отже, головним наслідком Портсмутського договору був перерозподіл сфер впливу у далекосхідному регіоні на користь Японії, яка таким чином заявила про себе як нового великого "гравця" на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Витте С.Ю. Воспоминания. Том II (1894 – октябрь 1905). Царствование Николая II / С.Ю. Витте. – М. : Издательство соц.-экон. литературы, 1960. – 640 с.
2. Хрестоматия по Новой истории. Часть II (1870-1918г.г.) / под. ред. Молока А.И. и Орловой В.А. – М. : Госполитиздат РСФСР, 1933. – 636 с.
3. Апушкин В.А. Русско-японская война 1904-1905 гг. Издание второе. – М.: Образование, 1911. – 207 с.
4. Дипломатический словарь, том II. / под. ред. А.Я. Вышинского, С.А. Лозовского. – М. : Госполитиздат, 1948. – 996 с.
5. Гольдберг Д.И. Из истории революционного движения в Японии. Сентябрьские волнения 1905 года. – Ленинград, 1968. – 44 с.
6. Гальперин А. Англо-японский союз (1902-1921 годы) / А. Гальперин. – М. : Госполитиздат, 1947. – 448 с.
7. Гомонов Б.А. Очерки дипломатической истории русско-японской войны (1904-1905г.г.) Издание второе исправленное и дополненное. – М. ; Л., 1955. – 696 с.
8. Добров А. Дальневосточная политика США в период русско-японской войны. – М. : Политиздат, 1952. – 396 с.
9. Ейдус Х.Т. Очерки новой и новейшей истории Японии / Х.Т. Ейдус. – Ленинград : Госполитиздат, 1955. – 336 с.
10. Ейдус Х.Т. История Японии с древнейших времен до наших дней / Х.Т. Ейдус. – М. : Высшая школа, 1968. – 224 с.
11. История дипломатии. Том II: дипломатия в Новое время (1872-1919 гг.) / под. ред. В.Г. Потемкина. – М. : Политиздат, 1945. – 822 с.
12. Международные отношения на Дальнем Востоке. Книга 1-вая: с конца XVI века до 1917 г. / под. ред. Е.М. Жукова. – М. : Мысль, 1973. – 324 с.
13. Новая История стран зарубежной Азии и Африки. Издание второе, исправленное и дополненное. – Ленинград : Издат. Ленинградского университета, 1971. – 544 с.
14. Попов К.М. Япония: очерки развития национальной культуры и географической мысли / К.М. Попов. – М. : Мысль, 1964. – 640 с.
15. Сьюмпей Окамото. Японская олигархия в русско-японской войне / пер. с англ. Лихочева Д. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003. – 319 с.
16. Режим доступа: //knigosite.ru/read/44583-teodor-ruzvelt-politicheskij-portret-utkin-anatolij.
17. Режим доступа: www.portsmouthpeacetreaty.com – сайт Портсмутского исторического общества.

This article describes the Portsmouth Peace Conference, diplomatic struggle that preceded it and the peace treaty signed between Japan and Russia.

Key words: *Portsmouth, peace conference, Witte, Komura, indemnity, Port Arthur, Sakhalin.*

Отримано: 24.05.2011

Д. Трембовецький,
студент 5 курсу

Науковий керівник: **С. В. Олійник**, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

ЗВІЛЬНЕННЯ УКРАЇНИ ВІД РОСІЙСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКИХ ВІЙСЬК НАВЕСНІ 1918 Р.

У статті, на основі аналізу джерел та літератури, висвітлюється звільнення України від російсько-більшовицьких військ навесні 1918 р.

Ключові слова: Центральна Рада, Червона армія, німецько-австрійські війська, армія УНР.

У 1917 р., в результаті революційних подій, український народ отримав можливість відновити свою державність, втрачену ще з часів Гетьманщини. Однак, Центральна Рада, яка очолила цей державотворчий процес, зіткнулась із ворожістю сусідніх держав. Одним із серйозних противників Української державності стала Радянська Росія. Перша війна УНР з Раднаркомом Росії знайшла своє відображення в значній кількості публікацій. Однак, їх аналіз дає підстави стверджувати, що радянські [2-5; 11-13; 16], зарубіжні [14; 15; 21; 22] та вітчизняні [6; 9; 10; 17-20] історики значно менше уваги звернули на завершальний період війни. Так, навіть, ґрунтовне дослідження першої війни УНР з Радянською Росією Г. Тинченка хронологічно доводить її перебіг лише до березня 1918 року [20]. Тому дана публікація робить спробу виправити історичну несправедливість.

У результаті Брестського миру, укладеного 9 лютого 1918 р., УНР з країнами Четверного блоку, відкрилась можливість звільнити Україну від більшовиків 22 лютого 1918 р. 400-тисячна німецько-австрійська армія, виконуючи попередні домовленості, перейшла лінію фронту і розпочала наступ проти радянських військ. В авангарді наступаючих були підрозділи армії УНР. Про наступ українців йшлося у телеграмі Сталіна Скрипнику від 7 лютого: “Наступ ведуть виключно гайдамаки, організовані Петлюрою” [7]. У літературі і джерелах також йдеться про збройну боротьбу лише між українськими і більшовицькими з'єднаннями. Так, В. Кучабський зазначав: “Ініціатива перейшла до українських частин, що йшли в авангарді і з боями очищали рідну землю від московсько-більшовицьких окупантів. Німецькі частини в безпосередніх бойових діях участі не брали, а просувалися слідом. Їхнім завданням було “розставляти свої залоги для припинення внутрішнього безладдя” [21, с. 90]. У той же час В. Солдатенко замовчує цю героїчну сторінку звільнення України від більшовиків, безапеляційно стверджуючи, що вступ німецько-австрійських сил був окупацією.

Українські частини 8 лютого зайняли Рівне, 11 лютого – Житомир. Ці перемоги остаточно закріпили перелом у бойо-

вих операціях на користь УНР. 12 лютого розпочався наступ на Бердичів з боку Житомира і Шепетівки. Бій тривав два дні. Підхід Гайдамацького коша С. Петлюри забезпечив перемогу вже знекровленої Запорізької бригади. Боям за Бердичів в радянській історіографії відводиться значна увага. Так, К. Єрьомін вказував, що більшовики намагалися “утримати цей залізничний вузол для евакуації в Росію військ, зброї, майна – ешелони йшли тут безперервним потоком, цілодобово” [15, с. 99]. М. Бузукашвілі вважав, що “більшовицькі частини при підтримці артилерії, бронепоездів, автоброньовиків та кавалерії нанесли великих втрат гайдамакам (близько сотні вбитих і поранених) і відкинули їх до Житомира. Але повторного наступу українців більшовики не витримали і з великими втратами 13 лютого залишили Бердичів. Лише наступного дня сюди прибули німецькі частини, що просуvalись на Україну” [3, 22]. У бою під Бердичевом відзначилися Гайдамацький курінь Петлюри та Запорізький загін генерала Прісовського. У наказі по військовому міністерству від 14 лютого (Ч. 32) зазначено: “Гайдамаки славного Коша Слобідської України і козаки загону отамана Прісовського за лицарський наскок на ст. Тетерів та м. Бердичів, захоплення їх та обеззброєння большевицьких ватаг, висловлюю свою щирю подяку і віро, що Україна, маючи таких синів, “не вмере, не загине”. В. о. Військового Міністра Жуковський” [31, 5].

Загальний наступ українських частин на Київ здійснювався трьома ударними групами: К. Прісовського, С. Петлюри і Є. Коновальця. Січовики і гайдамаки наступали з Коростеня, а запорожці – з Бердичева. Більшовики закріпилися на західному березі річки Ірпінь, біля колонії Северинівка під Бучею. Тут вони спинили артилерійським вогнем наступ українців і самі перейшли у контр-наступ. Українські частини, що підходили з Коростеня, 13 лютого захопили станцію Ірпінь. 15 лютого відбувся останній бій українських підрозділів. За допомогою артилерії вони зламали опір більшовицьких військ, штурмом розчистивши собі шлях до столиці. В історичних дослідженнях зазначається, що відступ більшовицьких військ був без бою. Але документи зафіксували інше. Так, у радіограмі до Раднаркому М. Скрипник доповідав: “Наші сили з боєм відходять від Бердичева, Житомира, Бердянська (*назва міста помилкова* – авт.) під Київ і потім після триденного бою і втрат декількох сот чоловік з боєм відходять на Дарницю...” [11, 26].

До Києва українські війська вступили в ніч на 1 березня. До 14 години дня всі більшовицькі частини відійшли на лівий берег в Дарницю, а штаб на чолі з А. Павловим утік у невідомому напрямку [2, 239]. Не усвідомлюючи значення факту зайняття Києва українським військом, а, можливо, і свідомо зміщуючи акценти, деякі сучасні дослідники продовжують замовчувати його. Навіть у деяких виданнях України декларується наступне: “Німці спромоглися 1 березня захопити Київ. Разом із ними до міста повернулася Центральна Рада, а також прийшли близько 2 тис. українських вояків під проводом Головного Отамана С. Петлюри” [19, с. 152]. Тут неточності в кожному слові: Київ захопили не німці, і війська було значно більше, і воно було не під проводом Петлюри, і він

тоді ще не був Головним Отаманом. Свідченням того, що війська УНР зайняли Київ власними силами, ставши переможцями, яскраво свідчить телеграма Голови Кабінету міністрів УНР В. Голубовича з Брест-Литовська, в якій він повідомляв німецького канцлера про те, що "...війська нашої Ради знову ввійшли до Києва, в нашу стару і нашу нову столицю, з натхненням зустрінуті народом" [6].

Повне звільнення України від більшовиків тривало ще 68 днів. Відповідно до договору з центральними державами Росія відводила свої війська за так звану "нейтральну зону". Більшовики під час відступу намагалися руйнувати не тільки залізниці, але й усі станції, особливо вузлові. До Росії вивозилося обладнання заводів і фабрик, транспортні засоби, вагони і паровози, продовольчі запаси, цінності та інше майно, аж до церковних дзвонів включно. Все, чого не можна було вивезти, знищувалося. В. Ленін наказував Г. Орджонікідзе, який керував евакуацією цінних вантажів з України: "...негайно евакуація хліба на схід, організація підричних груп, рішуче й беззастережне перелицьовування наших частин, що є на Україні, на український лад – отаке тепер завдання" [22, 49-50]. Тут доречно нагадати, що радянська історіографія наполегливо нав'язувала думку про пограбування України німцями. Зрозуміло, що німці прагнули вивезти якомога більше продовольства і сільськогосподарської сировини для своєї – знемагаючої у війні – економіки. Але, як свідчать документи, Україна змогла віддати Німеччині тільки 8 відсотків від обсягів зобов'язань за Брестською угодою. Крім того, німці розплачувалися за вивезене, чим могли. Коли не могли, визнавали свій борг. В. Сергійчук наводить документи уряду Скоропадського (журнал засідань від 27 травня 1918 р.), які містять дані, що на той час в Україну прибували ешелони з сільськогосподарською технікою, вугіллям, сіллю, емальованим посудом тощо [26, с. 251].

Українські кровопролитні бої велися за визволення Лівобережжя та Півдня України. Не користуючись підтримкою з боку населення, більшовицькі загони невпинно відступали. Запорізька бригада генерала Натієва разом з німецькими частинами 16 березня здобули Гребінку, 17 березня – Лубни, 22 березня – Ромодан і Миргород, 29 березня – Полтаву, а 8 квітня – Харків. На Півдні України Січові Стрільці разом з австро-угорськими частинами 14 березня зайняли Одесу, 17 березня – Миколаїв, 20 березня – Херсон.

10 квітня за наказом військового міністра УНР було сформовано кримську групу П. Болбочана, яка вирушила на Крим, щоб здобути півострів ще до підходу австро-німецьких військ – адже формально Крим не входив до складу УНР. Вночі 22 квітня запорожці прорвали лінію сивашських укріплень і швидким наступом зайняли Джанкою, Сімферополь, Бахчисарай. Проте на вимогу німецького командування група Болбочана припинила наступ і залишила Крим, відійшовши до Мелітополя. Також наприкінці квітня донецька група Запорізької бригади під командуванням В. Сікевича завершила визволення Донбасу, вийшовши на кордон з Областю Війська Донського.

16-18 квітня 1918 р. у Таганрозі відбулася перша (і остання) сесія Центрального Виконавчого Комітету – маріонеткового

органу більшовицької влади в Україні. Після цього він був розпущений і припинив своє існування. Ще 1 квітня Рада Народних Міністрів УНР звернулася до Раднаркому з пропозицією про переговори для укладення мирного договору, на що отримала лицемерну відповідь: “Раднарком не вів війни з УНР і те, що уряд УНР називає війною між Україною і Росією, являється межусобною городянською війною різних верств українського народу” [30, с. 184]. А 4 травня 1918 р. більшовицький головнокомандувач В. Антонов-Овсієнко оголосив про припинення бойових дій проти українських і австро-німецьких військ. Виконуючи положення Брестського миру, більшовицька Росія була змушена 12 червня 1918 р. укласти попередню мирову угоду з Українською державою. Таким чином, перша спроба більшовицької Росії нав’язати Україні радянську владу потерпіла крах [10, с. 187-188].

Таким чином, навесні 1918 р., у результаті спільного наступу українських, німецьких та австрійських військ територія України була звільнена від більшовицької влади. Червона армія зазнала нищівної поразки. У боях, які відбувались у цей період, зростає і кріплять боєздатність армії УНР, набувала неоціненого досвіду.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (даві ЦДАВО України). – Ф. 1076. – Оп. 1. – Спр. 12. – арк. 14.
2. Антонов-Овсієнко В. Записки о Гражданской войне. Воспоминания. В 3 т. Т.1. / В. Антонов-Овсієнко. – М.-Л. : Госиздат, 1924. – 297 с.
3. Бош Є. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 до немецкой оккупации / Е. Бош. – М.-Л. : Госполитиздат, 1925. – 447 с.
4. Бузукашвили М. Начдив Киквидзе / М. Бузукашвили. – М. : Политиздат, 1977. – 92 с.
5. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / [відповід. ред. І.Ф. Курас]. – К. : Голов. Ред. УРЕ. – 1987. – 632 с.
6. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / [За заг.ред.Кузьмука О.І.]. – К. : Видавничий дім „ІН Юре”, 2001. – 448 с.
7. Вільне слово. – 1918. – 9 березня.
8. Вісник Української Народної Республіки. – 1918. – 24 лютого.
9. Гарчева Л. Збройні сили Центральної Ради у лютому 1917 – квітні 1918 року / Л. Гарчева // Військо України. – 1993. – № 8. – С. 102-108.
10. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917-1918: Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів : Кальварія, 1997. – 228 с.
11. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. / [Глав. ред. С.С. Хромов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 702 с.
12. Гражданская война на Украине 1918-1920 гг.: Сборник док. и матер. в 3 т., 4 кн. / [под. ред. Н.И. Супруненко, М.А. Рубача]. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1., кн. 1. – 837 с.
13. Еремін К. Солдатские версты. Военные мемуары / К. Еремін. – М. : Политиздат, 1960. – 174 с.
14. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). - 4-е вид., змінене і доповн. / [І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін.]. – Львів : Світ, 1992. – 712 с.
15. Кучабський В. Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис: юв-не вид. 1917-1967: На основі книги “Золоті ворота” твид-ва Червона Калина в Львові. / В. Кучабський. – Чікаго, 1969. – 663 с.

16. Німецько-австрійська інтервенція на Україні: Матеріали до історії Жовтневої революції та громадянської війни на Україні. – М. : Пролетар, 1933. – 236 с.
17. Сергійчук В. Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали / В. Сергійчук – Філадельфія ; К ; Вашингтон, 1993. – 420 с.
18. Солдатенко В. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. / В. Солдатенко – К. : Світогляд, 2007. – 621 с.
19. Солдатенко В. Українська революція: концепція і історіографія (1918-1920 рр.). – / В. Солдатенко – К. : Пошуково-видавниче агентство “Книга пам’яті України”, Видавничий центр “Просвіта”, 1999. – 508 с.
20. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 років) / Я. Тинченко. – К. : Альтернативи. – 371 с.
21. Українські січові стрільці 1914-1920. Репринтне відтворення з видання: / [за ред. Б.Гнаткевича та ін.] – Львів : Слово, 1991. – 159 с.
22. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 років / П. Христюк. – Нью-Йорк, 1921. – Т. 1. – 152 с.

In the article, on the basis of analysis of sources and literature, the release of Ukraine is illuminated from bolshevist troops in spring in 1918.

Key words: *Central Advice, Red army, German-Austrian troops, army of UNR.*

Отримано: 16.05.2011

УДК 008(470-22)“17/18”

В. Філінюк,
магістрант

Науковий керівник: А. Г. Філінюк, кандидат історичних наук, професор кафедри історії України

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ “ОДЕРЖАВЛЕНОЇ” ЕТНОКУЛЬТУРИ НА СОЦІОМЕНТАЛЬНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ СЕЛЯН У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У науковій розвідці зроблено спробу розкрити шляхи впливу російської “одержавленої” етнокультури на соціоментальну трансформацію селян Правобережної України наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ століття.

Ключові слова: *етнокультурна, селяни, Правобережна Україна, вплив, політика, церква, школа, русифікація.*

У Російській імперії, як і в інших багатонаціональних державах, такі етнічні чинники як мова, культура та, як правило, релігія, відігравали в першій половині ХІХ ст. підпорядковану роль [7, с. 33]. Приєднання до Російської імперії Правобережної України й прагнення розбудувати сильну, впливову імперію у південно-західному напрямі спонукало царизм не лише ліквідувати соціально-економічні та територіальні відмінності регіону, а й згладити, виправити істо-

ричні форми і національні особливості українського життя, послабити все, що виділялось порівняно з життям великоруського народу й загальним тоном відносин імперії [3, с. 474].

Як відомо, духовна сфера є досить інтимною складовою людського існування і щоб у неї втрутитися потрібно неабияких зусиль. У зв'язку з цим, самодержавство спрямувало свою політику на зруйнуванні “міцного муру” української духовності, що базувалася перш за все на релігії, сім'ї, мові, звичаях, традиціях, побуті та частково освіті. Відтак, російська влада вдалася до тотального тиску на свідомість українського селянства, як визначального чинника всього українського. Поведа боротьбу з віруваннями та повір'ями, котрі слугували основою світовідчуття і найважливішою складовою духовного життя [1, с. 4] корінних мешканців Правобережної України відразу з після її приєднання до Російської імперії. Вістря самодержавної політики було спрямоване проти уніатської церкви, яка справляла на них великий вплив [5; с. 50] й відіграла роль “організатора” людської психіки більшості українців, стабілізації її психіки за допомогою системи культових дій і ритуалів [15, с. 173], робила їх життя сповненим сенсу і, говорячи словами Юнга, підносила кожного українця регіону над “банаальним споживацтвом” [14, с. 153].

Шануючи священників за освіченість, благоговіючи перед їх священством, очікуючи від них, як посередників між Богом і людиною, якихось життєвих вигод, віруючий своєю увагою виводить релігійні інституції за сферу їх природного призначення і розглядає їх як єдиного репрезентанта своїх інтересів у суспільному житті. Тому проблема задучення на свій бік вищої церковної ієрархії посідала друге (після військових заходів) місце в українській політиці царату [5, с. 46, 366].

У зв'язку з цим, це задовго до приєднання Правобережної України до Росії царизм зробив ставку на православну церкву. На нашу думку, саме церква найбільше з-поміж інших чинників вплинула на формування в українському селянстві таких рис характеру як покірність і терплячість. Церковні догмати про “Царство Боже”, в якому будуть всі рівні, і що земне життя лише коротка мить випробувань духу та віри, зумовили пасивність у суспільному житті й відмову від боротьби за свої права. Селяни не усвідомлювали того, як можна боротися проти царя, помазаника Божого, а з цього випливала і покора та любов до монарха.

Релігія, як і традиції, була важливим світоглядним авторитетом в масовій свідомості. Церковні свята з їх заборонами працювати протиставлялися нелегкому селянському повсякденню. Разом з тим, у піснях, казках, билинах образ дяка або попа нерідко мав явно негативний відтінок, а зустріч з батюшкою поза церквою взагалі вважалась нещасливою прикметою [6, с. 338].

Таке ставлення до священника в народній творчості пов'язувалося передусім з тим, що всі укази та постанови царя зачитувалися при церквах та монастирях священниками. Зазвичай, ці укази були негативними для селянства, посилювали його експлуатацію й обмежували в правах. Тому в суспільній свідомості вони не

лише досить чітко фіксувалися на підсвідомому рівні, а й виходили на поверхню, коли селяни бачили церковників, особливо поза межами церкви. Більше того, особа священика на підсвідомому рівні не віщувала нічого доброго, особливо далеко від храму, де не було звичної церковної служби.

Ймовірно, цим можна пояснити той факт, що народна релігія не вичерпувалася вченням церкви, а поєднувалася з власною “хліборобською релігійністю” й містила в собі риси моноїстичного християнства з старими пантеїстичними язичницькими віруваннями, де земля відігравала одну з провідних ролей. Особливості історичного розвитку селян головним чином визначалися природною селянською релігійністю, хоча не без участі церкви [13, с. 104, 107]. В українській підсвідомості характерним був пробраз доброї, лагідної, плодючої, щедрої Землі-годувальниці, що дала усе необхідне для життя [9, с. 48-49]. Щоб творити власну історію народ мусив відірватися від природи, від рідної землі, але він надто був закоханий у неї, щоб спокійно долучитися до високої мети нації і державотворення, передбачаючи її результат у ближній та далекій перспективі [14, с. 154].

Це передусім пов'язано з тим, що основна маса сільських священиків, лишалася далекою від польської мови і культури [18, с. 340], а швидше ідентифікувала себе з українською мовою, культурою, цінностями, звичаями та традиціями, тому було близьке до “селянських душ”.

Зважаючи на необхідність створення однорідного як на етнічному так і на конфесійному рівні суспільства, самодержавство визнало вкрай не вигідною і “реакційною” уніатську церкву, що підлягала підкоренню або повному знищенню. Відтак, 1795 року царським указом було заборонено духовним особам підпорядковуватися вищестоящим духовним санам, які перебували за межами імперії. У випадку непідкорення указу, священики звільнялися з посад, а їхня паства переходила у власність держави [2, с. 235]. Київська католицька митрополія була скасована, а 145 монастирів і всі церковні споруди конфесії, передані православній церкві та у відання католицької митрополії. Імператор Павло I дещо призупинив переслідування уніатів, але відновлення української католицької митрополії з центром у Києві не допустив Св. Синод. В умовах наступу на уніатів з боку поляків (із метою латинізації і колонізації українців) і з боку самодержавства (з метою навернення їх до православ'я) конфесія дедалі більше перетворювалась у чинник національного самозбереження українства [5, с. 52]. Тому боротьба проти унії не припинялась аж до 12 лютого 1839 року, коли в Полоцьку собор уніатського духовенства (яке, власне, вже не було уніатським) у складі трьох уніатських єпископів і православного Полоцького єпископа, майбутнього Петербурзького митрополита Й. Нікольського, підписав “Акт возз'єднання” з Православною церквою [17, с. 103-104].

Таким чином царизм знищив ще одну духовну твердиню українського народу, підвівши населення під усталені рамки православної церкви, яка на початок XIX століття стала зовсім чу-

жою для населення Правобережної України. Не маючи змоги сповідувати власну релігію, селяни ще більше замкнулися у власній свідомості та сім'ї, що стали останнім прихистком їхніх "селянських душ". Іншими словами, селянська інтроверсність, тобто повернення суб'єкта до себе, на світ внутрішніх переживань, ще більше набула консервативних форм. Їхня увага зосередилась переважно на фактах і проблемах внутрішнього характеру. Інтенсивніше внутрішнє життя розвивається коштом активності зовнішнього" [19, с. 41]. Серед інших чинників, які впливали на світоглядні позиції українського селянства, були кріпосна залежність і тотальний всеохоплюючий тиск самодержавства, що змушував основні зусилля зосереджувати на своє господарство, сім'ю, коритися, аби зберегти рідних і близьких.

Індивідуалізм українського селянства на соціокультурному рівні не завжди відігравав позитивну роль, а скоріше був децентралізуючим фактором української історії. Так, В. Янів стверджує: "В основному причину наших історичних невдач, як вони випливали з українського вибуялого індивідуалізму, можна б характеризувати парадоксом, що в неволі опинились ми тому, що надмірно любимо волю. В бажанні рівності і братерства ми боялися свого власного деспота і послаблювали себе внутрішньою боротьбою так довго (не виявляючи одночасно досить активності назовні), аж запанували над нами чужинці" [8, с. 129-130].

Українці опинились в умовах повної залежності від бюрократичної влади [11, с. 48] та витіснення "етики самовдосконалення етикою самозбереження". Очевидно, саме період жахливої кріпаччини та поліцейського контролю в українського селянства сформувалися негативні риси індивідуалізму, що влучно окреслюється у вислові "Моя хата скраю – я нічого не знаю". Адже кожен селянський виступ придушувався в основному фізичною силою і селяни, набувши гіркого досвіду, генетично передавали його наступним поколінням. Разом з тим, весь тягар панщини з усіма її похідними лягав на сім'ю, а не общину, як це було властиво східним регіонам Російської держави. Таким чином, щоб зберегти себе, свою родину, селянин був змушений відмовитися від соціальної активності і боротьби за громаду, а тим більше за державність. Лише в випадку прямого і нестерпного втручання у його мікросвіт він брався за зброю, проте, відвівши загрозу від себе, не продовжував боротьби за вищі цілі.

Більшість населення міст перебувала в російськомовному середовищі [17, с. 50]. Українського селянина могла змусити заговорити російською мовою школа, церква та армія. Саму на початку XIX століття у Правобережжі була проведена освітня реформа, оскільки освіта виступала однією з головних ланок в системі русифікації. Тим більше, що російська влада ніколи не відкидала свої наміри асимілювати українців [12, с. 46]. Училища виконували подвійну мету: почасти готувати вихованців до продовження навчання в інших типах навчальних закладів – повітових училищах і, головним чином надавали дітям землеробського та інших станів необхідні їм відомості. Зокрема, навчали читанню, письму, першим діям арифметики, Закону Божому і настанови про сіль-

ське господарство тощо [16, с. 88], але найголовніше руйнували “шкідливі їх добробуту” забобони. Навчання в парафіяльних школах регіону велося виключно польською, або російською мовою. Із 1828 року почав діяти училищний статут, чинність якого закривала дітям нижчих станів шлях до середньої освіти [6, с. 340-342].

Засобом русифікації і стирання граней, котрі відділяли імперію від нації, слугували заклади освіти. Російська мова не лише ставала ланкою між імперською владою і корінними мешканцями Правобережжя, а й внутрішнім простором перенесеної з історичних російських губерній російської моделі “офіційного націоналізму”. Моделі, яка юридично зафіксувала перевагу вільного розвитку великоруського населення імперії та асиміляцію ним інших етносів, зокрема українців. У цій моделі універсальність російської мови одночасно означала універсальність політичної системи та сакральність і стародавність імперії, де сфери впливу мови й бюрократії збігалися [4, с. 154]. Ось чому російські урядовці постійно підкреслювали, що до уродженців західних губерній “потрібно вживати інші заходи, особливо посилити там поширення російського духу і мови” [12, с. 59].

Внаслідок русифікаторської політики царизму в царині освіти селянство втрачало легітимний “писаний” зв’язок, наукову пам’ять, яка не тільки справляла потужний зворотній вплив на їх свідомість [10, с. 52], з героїчними часами Гетьманщини та козацтва. Натомість не маючи знань та уявлень про колишню державність і волю, котрі відійшли скоріше у царину міфів і легенд, вже ніхто достеменно не знав чи це було насправді, чи це «дідівські байки». Що зі знищенням козацтва, українці втратили інститут, що захищав їх від поневолення.

Наслідком згаданих руйнувань духовних та етичних цінностей українців (селян) Правобережжя стало те, що вже в першій половині XIX століття вони вже не ідентифікували себе як нащадків славних предків. З іншого боку, селянству прищепили “надмірну любов до землі”, усвідомлення неможливості займатися іншими видами діяльності через брак розумових чи інших даних. Відтак, селяни стали асоціювати себе не українцями чи русинами, а “дигитися” на себе вузько як на селян, землеробів, “чорних людей”.

Список використаних джерел:

1. Абрамова І.Г. Національний психотип українців (на матеріалах розвідки І. Нечуя-Левицького “Світогляд українського народу” / І.Г. Абрамова // Вісник Запоріж. держ. ун-ту: філол. науки. – 2000. – № 1. – С. 4-9.
2. Батюшков П.Н. Вольные: исторические судьбы Северо-Западного края / П.Н. Батюшков. – СПб. : Тип. Тов-ва “Обществ. Польза”, 1888. – 430 с.
3. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – Изд. вт. дополненное / М. Грушевський. – СПб. : Тип. “Обществ. Польза”, 1906. – 512 с.
4. Євсєєва Т.М. Ментальні особливості модернізації політичної системи Російської імперії та СРСР наприкінці XIX – у першій третині XX ст. (Український контекст) / Т.М. Євсєєва // Укр. іст. журн. – 2009. – № 5. – С. 152-178.
5. Історія української культури. У п’яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII століть / за ред. Б.Є. Патона В.А. Смолія. – К. : Наук. думка, 2003. – 1246 с.

6. Історія українського селянства. Нариси в двох томах. Т. I. – К. : Наук. думка, 2006. – 638 с.
7. Капшелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи / Андреас Капшелер // Россия – Украина история взаимоотношений / Отв. ред.: А.И. Миллер, В.Ф. Репринцев, Б.Н. Флоря. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – С. 33-44.
8. Крячко В.І. Типологічні властивості української ментальності / В.І. Крячко // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики: міжвуз. зб. наук. праць. – Запоріжжя: Класичний приват. ун-т, 2010. – № 44. – С. 127-135.
9. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Українська душа / за ред. В. Храмової, В. Плачинди. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48-65.
10. Масненко В.В. Історична пам'ять, як основа формування національної свідомості / В.В. Масненко // Укр. іст. журн. – 2002. – № 5. – С. 49-62.
11. Мейжис І.А. Індивідуалізм чи колективізм? Соціально-психологічний погляд на історію і політичну культуру України / І.А. Мейжис, Л.Г. Почебут // Соціальна психологія. – К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2006. – № 6. – С. 47-59.
12. Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX веке / Алексей Миллер // Россия – Украина история взаимоотношений / отв. ред.: А.И. Миллер, В.Ф. Репринцев, Б.Н. Флоря. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – С. 45-54.
13. Мирошниченко П.Я. Культура русского и украинского крестьянства конца эпохи феодализма (1760-1861 гг.): учеб. пособ. / П.Я. Мирошниченко. – Донецк : Дон ГИИИ, 1999. – 244 с.
14. Недзельський К.К. Роль адаптивної функції релігійної свідомості в бутті української нації / К.К. Недзельський // Мультиверсум: філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2009. – № 77. – С. 152-161.
15. Предко О.І. Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри: монографія / І.О. Предко. – К. : Центр навч. літератури, 2005. – 278 с.
16. Прокопенко Л.Л. Розвиток початкової та професійної освіти на Катеринославщині у першій половині XIX ст. / Л.Л. Прокопенко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / Ред. кол.: С.І. Світленко та ін. – Дніпропетровск. : Вид-во Дн. нац. ун-ту, 2008. – Вип. 6. – С. 87-95.
1. Стокоλος Н.Г. Уніатська церква в контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії / Н.Г. Стокоλος // Укр. іст. журн. – 2002. – № 4. – С. 94-109.
2. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Наталія Яковенко. – К. : Генеза, 1997. – 312 с.
3. Ярема Я. Українська духовність у її культурно-історичних виявах / Я. Ярема // Українська педагогічна думка Галичини в іменах. – Львів : Вид. Центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – С. 39-109.

В научній роботі зроблена спроба розкрити шляхи впливу російської “огосударствленної” етнокультури на соціоментальну трансформацію селян Правобережної України в кінці XVIII – в першій половині XIX століття.

Ключевые слова: *етнокультура, селяни, Правобережна Україна, вплив, політика, церква, школа, русифікація.*

Отримано: 20.06.2011

Н. Шевцова,
студентка 5 курсу

Науковий керівник: А. А. Лубчинський,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін

ПОДІЛЛЯ В ПОЛІТИЦІ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВОЛОДАРІВ XIV СТ.

У статті проаналізовано політику східноєвропейських володарів щодо Поділля в XIV ст. Основна увага приділена діяльності князів Коріатовичів на Поділлі.

Ключові слова: Поділля, Пониззя, Коріатовичі, Юрій Коріатович, Олександр Коріатович, Костянтин Коріатович, Федір Коріатович, Вітовт, Гедимін, Сині Води, Магдебурзьке право.

Перебування Поділля під владою Литви започаткували новий етап становлення регіону. Назва історичної області “Поділля” зустрічається в європейських джерелах з XV ст. Друга половина XIV – перша половина XVI ст. ознаменована в Європі початком становлення національних держав. Економічні, політичні та етнічні зв’язки формувалися навколо певних одиниць, ядер, що поглинали сусідні феодальні політичні утворення. Складні перипетії піднесення окремих князівств або земель і наступне їх зникнення з політичної карти були характерні і для території майбутньої України. За яких обставин відбулося виділення і самоідентифікація Поділля?

Ця тема частково вже стала об’єктом вивчення з боку вітчизняних істориків та краєзнавців у працях О.В. Білецької [2], В.Б. Антоновича [1]. Окремі аспекти даної проблеми знайшли часткове відображення в працях І.В. Рибачака [6], Ю. Сіцінського [7], С. Трубчанінова і І. Винокура [10].

Метою статті є спроба визначити місце та роль Поділля у системі політичних зв’язків регіону другої половини XIV ст. Виходячи з поставленої мети, в дослідженні поставлені такі завдання: – з’ясувати походження та час виникнення терміну “Поділля”; – визначити ступінь впливу політики власних володарів на геополітику краю.

В історичній науці становище краю у першій половині XIV ст. ще до кінця не з’ясовано. Вважається, що Пониззя після походів темника Ногая перебувало під пильним контролем монголо-татар. За свідченням літописців, лише 1362 рік можна вважати відліком визволення з-під татарської влади. Саме тоді Великий литовський князь Ольгерд вирушив походом проти татар і розбив трьох ханів – “отчичів і дідичів Подільської землі” – Дмитра, Хаджибея та Котлобугу в степу поблизу Синіх Вод (переважна більшість дослідників вважає, що це Синюха - ліва притока Південного Бугу, частина істориків, починаючи з М. Грушевського, ідентифікувала Сині Води з річкою Сливода, на північному заході від міста Вінниця) [6, с. 33]. Хоча остаточне місце битви до цих пір не

визначене. Є думка, що битва на річці Сині Води (нині Синюха в Кіровоградській області) відбулася між 24 вересня і 25 грудня 1362 р. Перемога над татарськими ордами («орда» в перекладі означає «військо») відсунула кордони Литовського князівства до Чорного моря, звільнила Поділля від загарбників [3, с. 6].

На підвладних територіях литовці не намагались асимілювати місцеве населення, адже в литово-руській державі було 80% українців і білорусів, яких офіційно називали русинами, руськими або рутенцями [5, с. 11].

Завойовані землі було передано в удільне володіння представників панівної династії Гедимінів. Так, князі Коріатовичі – Юрій, Олександр, Костянтин, Федір (за деякими джерелами, був і Борис) – закріпилися в Західному або Малому Поділлі, що охоплювало Кам'янець, Бакоту, Смотрич. На думку деяких істориків, брати Коріатовичі з'явилися на Поділлі ще в 1340-х рр. [10, с. 6].

Подільський історик XIX ст. Юхим Сіцінський, спираючись на джерела, припускає, що старший брат Юрій Коріатович обрав своєю резиденцією Кам'янець, Олександр – Смотрич, Костянтин – Бакоту, Федір – Червоноград [7, с. 15].

Номінально Коріатовичі перебували у васальній залежності від великого князя литовського, фактично ж мали своє військо, суди і навіть власну монету. Коріатовичі були серед тих, хто успадкував давній княжий герб «Погонь» з емблемою вершника «у швидкому бігу, ніби гонитві». З часом герб Коріатовичів трансформувався в герб Кам'янця-Подільського із зображенням св. Юрія Змієборця [1, с. 623].

У XV ст. Кам'янець перебрав на себе адміністративні функції столиці Подільської землі, чому сприяло вдале розташування міста на острові, захищеному від ворога трьома лініями природних укріплень у вигляді скелі, річки та лісів і боліт на північному сході [2, с. 38].

1374 р. Кам'янець став вільним містом, отримавши від Коріатовичів грамоту (локаційний привілей) на самоврядування. Грамота 1374 р. – перший етап набуття містом магдебурзького права. Другий етап – після 1434 р. вже у складі Польщі. В результаті цього Кам'янець став єдиним в Україні містом з повним обсягом магдебурзького права [7, с. 150]. Термін «воля» означав звільнення від сплати податків на користь земельного власника на певну кількість років. Отримавши волю, городяни встановлювали на плаці дерев'яний стовп, на якому кілками позначали кожен рік, прожитий у «вольностях» [3, с. 6].

З кінця XIV ст. кам'янчани сплачували власникам міста грошовий чинш – регулярну подать за користування землею у розмірі за один лан – 20 широких грошей (чеські або широкі гроші ввійшли в грошовий обіг на Поділлі в XIV – XV ст.) [6, с. 34].

Коріатовичі пожалували місту 200 ланів землі. Київська археографічна комісія у XIX ст. встановила, що 200 ланів землі дорівнювали 4025 десятинам землі, виходячи з того, що один лан становив приблизно 20,8 десятини. Міські землі лежали між річками Смотрич, Мукша, Баговиця, Дністер. Деякі земельні ділянки були за 10-15 км від міста [11, с. 55].

Особливо небезпечним був дністровський напрям, звідки відбувалися напади татар і волохів, які знищували засіяні поля, спалювали оселі, захоплювали в полон людей. Кам'ячани брали із собою в поле зброю та охорону, а сільськогосподарський реманент зберігали у господарських спорудах на околицях міста - на фільварках. Поступово Кам'янець втрачав свої землі: їх захоплювали власники навколишніх сіл. Про це свідчать судові справи, які Кам'янець безрезультатно вів із XVI до кінця XIX ст. [9, с. 521].

Умовою надання землі кам'ячанам була їх участь у спорудженні оборонних комплексів міста. На оборону міста подільські князі Коріатовичі жалували доходи з усіх яток (крамничок) міста і більшу частину штрафів, які надходили від судових справ. Кам'ячани брали участь у зведенні нових башт фортеці, міських воріт, міських стін, у влаштуванні в них амбразур, постійній підтримці в бойовій готовності ровів і валів навколо міста. Зусиллями української, вірменської, польської громад і ремісничих цехів було зведено Руські та Польські ворота, які перекривали дороги в місто через Смотрич, побудовані Вірменський бастион, міські ворота, Різницька, Кушнірська, Слюсарна, Гончарна вежі, міські мури, які оперізували місто. В результаті зведення комплексу оборонних споруд Кам'янець здобув славу найукріпленішого міста Східної Європи [3, с. 6].

Міста з магдебурзьким правом (така собі «державна держава») мали широко внутрішню автономію, встановлювали порядок виборів і функції органів самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів. Однак вони не мали своїх представників у сеймах і всі державні закони ухвалювалися без їхньої участі. На міста накладалися податки – прямі та непрямі, внаслідок чого міста не могли стало економічно розвиватися. Ось чому в містах, зокрема і в Кам'янці-Подільському, відбувалася низка народних заворушень, повстань і виступів [8, с. 150].

З ім'ям Коріатовичів пов'язано зведення Покровської замкової церкви та П'ятницької церкви в Кам'янці-Подільському. Литовські князі налагодили стосунки з боярською верхівкою краю, а також із зовнішніми сусідами [10, с. 8].

1373 р. Юрій Коріатович був запрошений на престол в Молдову, де його отруїли бояри. Олександр Коріатович загинув у битві з татарами 1380 р. Згідно з легендою, князів поховали в Покровській замковій церкві, фундаторами якої вони були. Влада в Подільському князівстві перейшла до Бориса та Костянтина Коріатовичів. Є відомості, що польський король Казимир пропонував князю Костянтину взяти шлюб з його донькою, якщо той прийме католицтво. Костянтин відмовився обмінати православну віру на польську корону [2, с. 54].

Подолляни не сприймали Коріатовичів як завойовників, називали їх своїми князями. Вони були охрещені за православним обрядом, з приязню ставилися до місцевих звичаїв, а головне – намагалися вести політику незалежно від Литви [9, с. 585].

1392 р. великим князем Литовським став Вітовт, якого сучасники охрестили Великим. Його політика посилення литовської влади на українських землях призвела до ослаблення, а далі і лік-

відації удільних князівств та утворення областей з литовськими намісниками [5, с. 11].

Володимир Київський, Дмитро-Корибут Сіверський і Федір Кориатович Подільський не принесли присягу на вірність Вітовту. Восени 1393 р. Вітовт здійснив бойовий рейд на Поділля захопив Кам'янець. Брацлав, Смотрич, а Федора Кориатовича примусив до втечі. 1395 р. Федора Кориатовича ув'язнили, а потім вигнали з Литви. Так закінчилося князювання Кориатовичів на Поділлі [3, с. 6].

Таким чином, Поділля XIV ст. здобуло певні привілеї (наприклад, Магдебурське право для м. Кам'янця – Подільського) і de facto перебувало у вотчинному володінні князівського роду Кориатовичів. Хоча de jure підпорядковувалось Литовському князівству. Отже, перехід Поділля, як і інших українських земель, в XIV ст. під владу іноземних феодалів ускладнив соціально-економічний та культурний розвиток краю і посилив централізацію влади у Великому князівстві Литовському.

Список використаних джерел:

1. Антонович В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К. : Либідь, 1995. – С. 622 – 744.
2. Білецька О.В. Поділля на зламі XIV – XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія. / О.В. Білецька. – Одеса : Астропринт, 2004. – 416 с.
3. Волкова-Вінюкова В. Литовці на Поділлі / В. Волкова-Вінюкова // Подолянин. – 2009. – 1 травня. – С. 6.
4. Лобченко В.Г. Федір Кориатович на Поділлі і в Закарпатті / В.Г. Лобченко // Духовні витоки Поділля: творці історії краю Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9 – 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський. – Ч. 1. – Хмельницький : Поділля, 1994. – С. 244-247.
5. Рибак І.В. Дивокрай Поділлям називався / І.В. Рибак // Хмельниччина : Дивокрай. – 2004. – №1-2. – С. 11-12.
6. Рибак І.В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 156 с.
7. Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви : монографія / упорядники Д. Ващук, М. Мошак / Ю. Сіцинський. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 160 с.
8. Слободянюк П.Я. Соціальні аспекти магдебурзького права на Хмельниччині / П.Я. Слободянюк // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 148-151.
9. Субтельний О. Україна; історія / пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
10. Трубочанінов С. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. / С. Трубочанінов, І. Винокур – Кам'янець-Подільський: Центр Поділезнавства, 1993. – Кн. I. – 110 с.
11. Хроника Литовская и Жмойтская // ПСРЛ. – Т. 32. – М., 1975. – С. 15-127.

The article analyzes the political rulers of Eastern skirts in XIV century. The main attention is paid to the princes of Koriatovychiv in Podolia.

Key words: skirts, Lowlands, Koriatovychi, Yuri Koriatovych, Alexander Koriatovych, Konstantin Koriatovych, Theodore Koriatovych, Vytautas, Gedymin, Blue Waters, Mahdeburske right.

Отримано: 7.06.2011

С. Щур,
магістрант

Науковий керівник: **О. М. Завальнюк**, доктор історичних наук,
професор кафедри історії України

ПРАВИЙ РАДИКАЛІЗМ ТА ПРОБЛЕМА ПОГРОМІВ ЖОВТНЯ 1905 РОКУ

У статті окреслені основні причини погромів 1905 року. Розглянуто всі існуючі думки щодо причетності чорносотенців до їх організації та влаштування.

Ключові слова: чорносотенці, погроми, «єврейські погроми», «єврейське питання», антисемітизм.

*«Радикальні лозунги потрібні для
умиротворення радикальних настроїв»
(Єжи Лециньський).*

На початку ХХ ст., в Росії почав формуватися монархічний консервативний рух. Його прибічники виступали за збереження самодержавства і єдиної та неподільної Росії. Це була «сила», за своїм масштабом тотожна, а за змістом протилежна революціонерам – «чорносотенство».

Партії консервативного або консервативно-монархічного табору займали особливу нішу у тогочасній партійній системі. Вони досліджувалися у радянській історіографії лише побіжно. Тому в сучасній російській та українській історіографії спостерігається процес своєрідної наукової реабілітації консерватизму. Відбувається предметний аналіз ідейних засад та практичної діяльності політичних організацій правого напрямку. Загалом, найбільший внесок у цю роботу зробили С.А. Степанов, В.В. Кожин, В.М. Острецов, І.В. Омелянчук. Цій проблемі певну увагу присвятили інші дослідники: І.Г. Самарцев, В.М. Волковинський, О.В. Дудар. Із зарубіжних істориків чорносотенцям присвятили увагу Р. Пайпс та У. Лакер.

Тому, метою даної роботи є висвітлення кривавих подій жовтня 1905 року, які в історіографії вкоренились під назвою «єврейські погроми» та визначення причетності до них чорносотенців.

Нового поштовху для поширення і розгалуження монархізму надала революція 1905-1907 рр. Політичні страйки і демонстрації, що відбувалися в Петербурзі, Москві та інших містах, стали нормою повсякдення того часу. Ще більшого напруження суспільство «пережило» після оприлюднення царського Маніфесту 17 жовтня. Його в народі сприйняли неоднозначно. Політичні противники царизму пояснювали люду, що скоро царизму прийде кінець.

Сучасні дослідники вважають, що погромна діяльність була наслідком якраз тих революційних мітингів та демонстрацій викликаних маніфестом 17 жовтня. На вулицях міст Російської імперії зіткнулися два потужних потоки: консервативний та революційний.

Вони утворили погромний вир, котрий забрав тисячі людських життів. Саме з часом появи на світ Маніфесту пояснюється початок «великої» хвилі погромів у Російській імперії, яка тривала близько двох тижнів. Ці події прийнято називати «єврейськими погромами».

Як ми уже зазначали, частина істориків звинувачує чорносотенців у влаштуванні масових єврейських погромів, пік яких припав на жовтень 1905 р. Зокрема, В. Волковинський, продовжуючи радянську історіографічну традицію, пише, що «найбільше вони «постарались» в «смузі єврейської осілости», зокрема в Україні. У Чернігівській губернії відбулося 90 погромів, Київській – 45, Катеринославській та Полтавській – по 29, Херсонській – 26, Бессарабській – 20».

Отже, для кращого висвітлення досліджуваної проблеми наведемо деяку інформацію про євреїв. Зокрема, в 1897 р. в імперії відбувся перепис населення. Євреїв нарахували 5 млн. 189 тис. 400 чол. Вони становили 4% населення імперії і 49% чисельності всіх євреїв світу.

Євреї контролювали сферу дрібного і середнього кредиту. Їм належала монополія в багатьох сферах економіки та сфері послуг. Про них складалася думка, як про експлуататорів.

Ненависть до євреїв багато в чому пояснюється саме сильним економічним становищем частини єврейської спільноти. Так, в «смузі осілости» на 1000 торговців зерновими продуктами було 930 євреїв. Ненависть до багатих євреїв була настільки сильною, що не помічалось різке соціальне розшарування в середовищі самих євреїв. – Стереотип «експлуататорів» завжди виявлявся домінуючим.

«Юдофобія» – явище характерне не лише для Росії. Намагаючись пояснити несприйняття єврейства у всьому світі, відомий сіоніст В. Жаботинський концептував, що «... розвіяний по світу єврейський народ бродить всюди як тінь, як привид нації, як мертвий серед живих, і тому всі бояться його».

Окреслені в загальних рисах відносини лягли в основу «єврейського питання». Проте варто відзначити, що воно загалом було складовою іншої проблеми, яка дістала назву «проблема іногородців». Даний термін поєднував у собі комплекс проблем пов'язаних з труднощами інтеграції в російське суспільство інших народів, таких як: євреї, поляки, фіни та інші.

В історичній літературі довго панувала думка про те, що погроми жовтня 1905 організовані і здійснені чорносотенцями з подачі уряду. На наш погляд ця версія не витримує критики. Адже в жовтні 1905 р. існувало лише 3 таких організації: «Русское Собрание», СРА і Монархічна партія. Кількість їх прихильників на той час по всій країні була незначною.

Дослідники визнають, що наразі не мають достовірних даних про наявність єдиного центру із керівництва погромами. В. Кожин стверджує, що «якби подібний «центр» існував, то він ніяк не міг бути «чорносотенним», бо всі такі центри виникли в той час, коли хвиля погромів вже пройшла». Те, що кинуті чорносотенці не були масовими, і носили вузькостановий, аристократичний характер, наводить нас на думку про непричетність їх до погромів. Крім того, учасниками погромних акцій ніколи не виступала інтелігенція.

Погромна діяльність за своїм характером більш відповідає практиці Союзу російського народу (СРН). Доступ до цієї партії був відкритий всім верствам населення, часто і декасованим елементам. Але організаційне оформлення Союзу припадає на пізніший період. Головна Рада СРН була сформована 8 листопада 1905 року, а статут, у незакінченому вигляді, був зареєстрований 7 серпня 1906 року.

Погроми виділялися із загального потоку подій участю населення на боці уряду (поруч з військами та поліцією); спільними хронологічними рамками (18-29 жовтня); приводами та гаслами (захист самодержавства); об'єктами та способами нападів. Згідно прорахунків С. Степановим, загалом відбулося 690 погромів. Вони охопили 102 населених пункти. Внаслідок загинуло 1622 особи, поранено – 3544.

Ці погроми часто називають єврейськими, але насправді вони не мали завжди виключно етнічну спрямованість. Жертвами погромників ставали загалом представники інтелігенції, студенти – всі ті, до кого підходило визначення «демократ».

На думку І. Омелянчука, погроми жовтня 1905 р., були спрямовані не тільки проти євреїв і навіть не стільки проти них, скільки проти «революціонерів».

Погроми були реакцією певної частини населення на розвиток ситуації в країні, і спрямовувалися, найперше проти революції. Але, як з'ясовано дослідниками, часто вони переслідували іншу мету: усунення економічних конкурентів, насамперед у сфері торгівлі. Розгромлені були єврейські магазини, квартири, лавки, в одичних випадках майстерні. Розслідування подій у Києві встановило: «Траплялося, що підбурювали до погрому дрібні крамарі – конкуренти євреїв... господарі дрібних ремісничих закладів... «Погром» зупинився тільки тоді, коли всі або майже всі єврейські магазини і безліч квартир було розгромлено й пограбовано. За 12 днів жовтня в Одесі розграбовано 1632 приміщення, у Києві – близько 1500, Богополі і Голті – по 374, Умані – 350, Херсоні – 330, Катеринославі та Ніжині – по 250, Ізмаїлі – 220, Акермані – 183, Кривому Розі – 129.

У багатьох містах ті єврейські крамниці й магазини, у вікнах яких були виставлені ікони і царські портрети погромники не чіпали. Під час жовтневих подій у Житомирі, коли почав назрівати погром, з метою його запобігання тисячний натовп євреїв приєднався з царськими портретами до патріотичної маніфестації. Так само вчинили євреї в Новограді-Волинському.

Але у чорносотенців були також досить вагомі причини для антисемітизму. Сіоністський журнал «Маккавей» писав у листопаді 1905 р.: «Революція в Росії – єврейська революція, бо є поворотний пункт в єврейській історії. Положення це впливає з тієї обставини, що Росія є батьківщиною приблизно половини загального числа євреїв, які населяють світ. Крім того, революція в Росії – єврейська революція ще й тому, що євреї є найактивнішими революціонерами в царській імперії».

Соціальний склад погромників протягом декількох жовтневих днів зазнав істотних змін. Перша патріотична маніфестація в

Києві складалася з кількох священиків, купців, чиновників, майстрових і робітників. У Одесі першими вийшли портові вантажники. Робітники зіграли у погромах значну роль, виступивши їх провідниками. В.Шульгін зазначав, що серед погромників більшість робітники. За повідомленнями багатьох свідків, погроми влаштовували особи, що приєдналися до патріотичних маніфестацій. В Одесі на шляху проходження маніфестантів, до натовпу приєднувалися різні особи, в тому числі багато хуліганів, жінок і підлітків. У Києві 21 жовтня (на 3 день погрому) склад натовпу теж значно змінився, в ній стали переважати безробітні.

Але саму активну роль в погромах зіграли селяни. На відмінно від інших, їх головною метою було звичайне пограбування єврейського майна. Характерні події в Гостомелі: «... з навколишніх сіл приїхав натовп в 300 чоловік. Влаштували погром, завантаживши підводи награваним майном, розїхалися по домах, попередньо попросивши священика відслужити молебен за здоров'є Государя-Імператора». Такі повідомлення характерні для жовтня 1905 р. За підрахунками С. Степанова, селяни склали 83% погромників.

Жовтневі погроми називають єврейськими. Проте В. Острєцов у своїх роботах намагається довести, що єврейська складова серед постраждалих не була значною. На його думку, вона швидше відповідала показникам загального етнічного складу населення. Як приклад він наводить дані наслідків київських погромів 18-21 жовтня: загинуло 47 чоловік, серед яких євреї склали 25%, поранено 205 чоловік, із них євреїв 35%. На нашу думку, автор займається відвертою підтасовкою фактів заради підтвердження особистої точки зору на погроми жовтня 1905 р.

Згідно досліджень С.Степанова, серед постраждалих євреї склали 44% вбитих та 34% поранених. Таким чином, жертви серед єврейського населення дійсно були значними.

Несподівану позицію в даному питанні займає В. Кожинів, який відзначає, що 545 із 690 погромів відбулися в населених пунктах, розташованих на порівняно невеликій території навколо Києва та Одеси. На цих територіях мешкало близько 20% єврейського населення Російської імперії, а між іншим саме тут в жовтні 1905 року відбулося понад 80% всіх погромів та переважна кількість вбивств. Тим самим начебто нівелюється етнічний момент серед причин погромів. Проте причину загибелі та поранень значно більшої кількості людей інших національностей, ніж євреїв, він пояснює фактом діяльності загонів єврейської самооборони, сильні центри якої діяли саме в Києві та Одесі. Такі загони були краще озброєні, діяли рішуче і часто превентивно.

Таким чином, проблема погромів є більш складною та багатозначною, ніж прийнято вважати і потребує подальшого дослідження. Проте очевидним є висновок, що головними причинами погромів слід вважати соціально-етнічні. Погроми почалися як зіткнення консервативних і радикальних маніфестацій і головними дійовими особами в них на початковому етапі були монархічно налаштовані робітники і представники дрібної буржуазії. Але певні кола вирішили використовувати стихійні заворушення для

вирішення своїх економічних проблем, а влада для придушення революційного руху руками народних мас. Для цієї мети були залучені декласовані і кримінальні елементи.

Список використаних джерел:

1. Волковинський В.М. «Чорна сотня» та її «хрещені батьки» в Україні на початку ХХ століття. // Історія України. – 2002. – № 10. – С. 54–65; Його ж. Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку ХХ ст. // УІЖ. – 1999. – №3. – С. 63–74.
2. Волковинський В.М. «Чорна сотня» та її «хрещені батьки» в Україні на початку ХХ століття. // Історія України. – 2002. – № 10. – С. 56.
3. Дубнов С.М. Книга жизни: Воспоминания и размышления: Материалы для истории моего времени / С.М. Дубнов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 1998. – С. 240.
4. Дудар О.В. Тероризм як метод діяльності чорносотенних організацій (1905 – 1917 рр.) / О.В. Дудар // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – №18. – С. 30-34.
5. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. – М. : Эксмо, 2010. – С. 691.
6. Западные окраины Российской империи / К.В. Душенко. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – С. 303.
7. Кожин В.В. Вказана праця. – С. 106.
8. Кожин В.В. Вказана праця. – С. 109.
9. Кожин В.В. Россия. Век ХХ-й. (1901-1939). История страны от 1901 года до «загадочного» 1937 года. Опыт беспристрастного исследования / В.В. Кожин. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 448 с.
10. Кожин В.В. Россия. Век ХХ-й. (1901-1939). История страны от 1901 года до «загадочного» 1937 года. Опыт беспристрастного исследования / В.В. Кожин. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – С. 100.
11. Лакер У. Черная сотня. Происхождение русского фашизма / пер. с англ. – М. : Текст, 1994. – 431 с.
12. Омелянчук И.В. Вказана праця. – С. 146.
13. Омелянчук И.В. Вказана праця. – С. 146.
14. Омелянчук И.В. Вказана праця. – С. 150.
15. Омелянчук И.В. Черносотенное движение на территории Украины (1904 – 1914 гг.). – К. : НИУРО, 2000. – 168 с.
16. Омелянчук И.В. Черносотенное движение на территории Украины (1904 – 1914 гг.). – К. : НИУРО, 2000. – С. 80.
17. Острецов В.М. Черная сотня и красная сотня: [Правда о Союзе русского народа]. – М. : Воениздат, 1991. – 254 с.
18. Острецов В.М. Черная сотня и красная сотня: [Правда о Союзе русского народа]. – М. : Воениздат, 1991. – С. 23.
19. Пайпс Р. Русская революция. – Ч. 1. – М. : РОССПЭН, 1994. – 399 с.
20. Политические партии России: история и современность. / Под ред. проф. А.И. Зевелева, проф. Ю.П. Свириденко, проф. В.В. Шелохаева. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – С. 85.
21. Самарцев І.Г. Чорносотенці на Україні (1905-1917 рр.) // УІЖ. – 1992. – №1. – С. 90-98.
22. Степанов С.А. Вказана праця. – С. 159.
23. Степанов С.А. Вказана праця. – С. 55.
24. Степанов С.А. Вказана праця. – С. 56.
25. Степанов С.А. Вказана праця. – С. 57.
26. Степанов С.А. Черная сотня в России. 1905-1914 гг. – М. : ВЗПИ, Росвузнаука, 1992. – 330 с.
27. Степанов С.А. Черная сотня в России. 1905-1914 гг. – М. : ВЗПИ, Росвузнаука, 1992. – С. 54-56.
28. Там само. – С. 147.

29. Там само. – С. 149.
30. Там само. – С. 307.
31. Там само. – С. 68.
32. Там само. – С. 96.
33. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України): Монографія. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – С.55.

В статті очерченні основні причини, погромів 1905 года. Розсмотрені всі існуючі думки стосовно причастності чорносотенців до їх організації і устрою.

Ключові слова: чорносотенці, погроми, «єврейські погроми», «єврейський вопрос», антисемітизм.

Отримано: 17.05.2011

УДК 94 (477.43)

Д. Яблонська,
студентка 1 курсу

Науковий керівник: Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії

ЧЕМЕРОВЕЧЧИНА: ЕТАПИ ІСТОРІЇ

У статті описуються етапи історії: містечка Чемерівці Хмельницької області на основі досліджень, архівних матеріалів, опитування населення.

Ключові слова: Чемерівці, Чемеровецьчина, села, населення, колгосп, край, історія, містечко, архів.

Чемеровецький район розкинувся в мальовничій місцевості на Поділлі. Територію північної частини району пересікає один з відрогів Карпат – Авратинське плоскогір'я, яке є частиною Прикарпатського підвищення. Це плоскогір'я сягає до Вівся, Івахновець, Слобідки-Смотрицької, Карачковець і проходить на північ від містечка Маків. Цей кряж носить назву Медоборських гір. Одна з найвищих точок поблизу с. Карачківці (г. Сокіл). Має висоту 1147 футів (1 фут – дорівнює 30,48 см).

Цей мальовничий куточок Поділля вивчали не так вже і багато дослідників, в чому і полягає актуальність даної теми.

Чемерівці – селище міського типу, є центром Чемеровецького району. Воно розташоване на берегах р. Жванчик (притока Дністра) [4, с. 576].

Протягом років історію краю вивчали Юхим Сіцинський, Володимир Іванович Даль як етнограф, лексикограф і письменник, автор «Тлумачного словника живої великоруської мови», дослідник Поділля Михайло Орловський, відомий український археолог, професор Кам'янець-Подільського державного університету Іон Винокур, місцевий історик-краєзнавець Михайло Васильович Кундис [6, с. 11].

Період первісного суспільства в районі не є дуже багатим. Неоліт представлений знаряддями праці, які можна продатувати б тис. р. до н.е. Ці знаряддя є біля сіл Голенищів, Цикова, Слобідка Смотрицька, а поселення виявлені у селах Почапенці та Драганівка.

В першій пол. I тис. н.е. територія району була заселена ранньослов'янськими племенами. Економічні та культурні зв'язки слов'ян з тогочасним світом яскраво відбиті у речах бережанського скарбу II-III ст. н.е. На території району зустрічається пам'ятки трипільців (5-3 тис. р. тому), епохи бронзи та черняхівська (2-5 ст. н.е.) культури. Залишки черняхівської культури зустрічаються у Кутківцях, Гусятені, Жерді, Почапенці, Івахнівці, Кормильче, Драганівка, Сокиринці, Кузьминчик. У середині I тис. н.е. слов'яни стають широко відомими в Європі. На території краю виявлено цілий ряд городищ слов'ян: в околицях Кутковець, Карачковець, Чорної [7].

У 1848 році біля села Романівка, на межі іванковецьких та личковецьких земель в річці Збруч знайдено кам'яну фігуру дохристиянського Бога Святовіда. У водах Збруча вона пролежала 900 років. Саме ідол Святовід є унікальною знахідкою, яка залишила слід в історії.

За документами Хмельницького державного архіву перша згадка про Чемерівці належить до 1565 року. В історичному документі (податкових списках) говориться не про заснування поселення, а підтверджується його існування.

Існує декілька версій, які пояснюють походження назви поселення. За народними переказами назва Чемерівці походять від ремісників, які шили чемерки. Інша легенда говорить про те, що назву свою селище отримало від назви трави чемериці, якої багато росте довкола [11].

Починаючи з XVI ст. Чемерівці вже виступають як містечко, що належало магнату Калиновському аж до кінця XVIII ст.

У XVIII – на початку XIX ст. Чемерівці переходять у володіння до Магушевичів, пізніше власниками стають Чайковський, Парушевський, Дмитрович, Прейс. У цей час, а саме 1744 р. у с. Збриж під керівництвом Адама Тарло зводився замок. Доля замку мало відома. У кінці XVIII ст. споруджується найстаріша церква на території району у с. Залуччі, церква св. Дмитра, яка існує і до сьогодні.

Початок XIX ст. На Чемеровеччині відзначався розвитком капіталістичних відносин в сільському господарстві [2].

Старожили розповідають, що в 1907 році чемеровецькі селяни піднялися на боротьбу проти поміщика Магушевича. Приводом для виступу була низька оплата селянської праці під час жнив.

У березні-жовтні 1917 року на Чемеровеччині відбувались масові демонстрації страйки, революційні виступи селян.

Після поразки української національно-демократичної революції до влади в Україні прийшли більшовики. Для Чемеровеччини їх правління позначилося кампаніями “ліквідації куркульства як класу”, репресіями щодо всього селянства.

Чемеровецький район був створений 5 квітня 1923 р. До нього належало 36 населених пунктів із загальною кількістю населення понад 29 тис. чол. [3].

Починаючи з кінця 20-х років XX ст. у районі створюється колгосп “Паризька Комуна”, а трохи згодом ще один колгосп ім. Карла

Маркса – де в основному працювали євреї. Перед Великою Вітчизняною війною “Паризька Комуна” та ім. Карла Маркса об’єдналися в артіль під назвою “Паризька Комуна”.

Було знищено господарів землі, худобу, реманент, на відновлення якого пішло не одне десятиліття. Залишені без хліба села вимирали. Під час голодомору 1932-33 рр. Чемеровецьчина втратила близько 1,5 тис. чол.

Мирне життя чемерівчан, як і всієї країни було перерване нападом фашистської Німеччини.

9 липня 1941 року німецькі війська окупували селище Чемерівці та навколишні села. З перших же днів загарбники стали наводити на завойованій території “новий” порядок [8]. Відповідно стало поширення руху опору. Першим проявом стало створення невеликих підпільних груп у навколишніх селах (Вівся, Лисогірка, Свіршківці, Цикова, Вишнівчик). З розрізнених груп згодом виникає партизанський загін ім. Чапаєва. Він виріс у бойову збройну групу на базі Чемеровецької підпільної організації, засновником і керівником якої був Й.Й. Протоцький. До складу групи в той час входили: П.С. Гаврисінський, І.Р. Дунда, Берладін В.І., Морозевич Ф.А., Полудяник Л.М., Горошко В.П., Повар В.Д., Синишин В.Д., Масловський В.А. Земляки свято бережуть пам’ять відважного партизана Масловського. У центрі Кугаєвець, біля середньої школи, стоїть пам’ятник Віктору Масловському, створений його односельцем – скульптором Володимиром Мостіпакою. До початку 1943 року група виростає у партизанський загін, який налічує 111 чоловік. Партизанський загін вів нещадну боротьбу зі зрадниками Батьківщини та ворогами [4, с. 581].

Чемерівці були звільнені радянськими військами 1-го Українського фронту 23 березня 1944 року. У чемеровецькій землі сплять вічним сном 1511 воїнів-визволителів [8, с. 35]. За участь у Великій Вітчизняній війні 260 жителів Чемеровець нагороджені орденами та медалями.

Протягом 1944-1946 рр. в районі відбувається відбудова. Поступово відновлюється діяльність Чемеровецької МТС.

А тим часом 1946 р. в селах Чемеровецьчини склалась катастрофічна ситуація, пов’язана з питанням голоду. Померло від голоду, в середньому в кожному селі від 50-70 чоловік. Точної кількості жертв голоду 1946-1947 рр. встановити не вдалося. У 1959 році Чемерівці внесено до категорії селища міського типу.

Загалом до початку XXI ст. на території району ще працювали колгоспи, проте на сьогодні колгоспів не залишилося в жодному селі. Це призводить до депопуляції населення і безробіття. Кінець XX – початок XXI ст. привів із собою розбудову нових храмів на всій території району, збільшення вір, для прикладу, на території району діє 79 релігійних громад та 26 конфесій та церков, найчисельнішою є Українська православна церква в якій близько 70% населення району.

На сьогоднішній день в районі діє ТНК ЗАТ «Оболонь». В 1997 р. в перше було відправлено на переробку заводу урожай ячменю. На сьогодні це є потужний завод на якому працює половина жителів центру та найближчих сіл. Можна говорити що життя чемерівчан проходить насичено і бурливо.

Сьогодні хочеться процитувати слова: “Чемеровеччино моя, за що тебе можна не любити! Милуючись твоєю історією, та всією красою ти справді є «Перлиною Поділля»”.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). – Ф. Р. 3885. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.
2. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). – Ф. 241. – Оп. 1. – Спр. 447. – арк. 7.
3. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). – Ф. 487. – Оп. 10. – Спр. 104. – Арк. 1, 15.
4. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька обл./ за редакцією В.М. Кулаковського.-Х. : Харківська книжкова фабрика ім. В.М. Фрунзе, 1971. – 707 с.
5. Кундис М. смт. Чемерівці / М. Кундис // “Нове життя” (смт. Чемерівці). – 2004. – 24 серпня.
6. Кундис М.В. Чемеровеччина – перлина Поділля / М.В. Кундис. – Кам’янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2009. – 64 с.
7. Локай Г. Історія району / Г. Локай // “Нове життя” (смт. Чемерівці). – 1993. – 10 квітня.
8. Протоцький Й.Й. Друзі мої партизани / Й.Й. Протоцький. – К. : Політична література України, 1973. – 40 с.
9. Сицинський С. Труды Подольского епархального историко-статистического комитета / С. Сицинський. – Каменец-Подольск, 1901. – Вып. 9. – 1064 с.
10. Сорочан Ю. Чемеровеччина // “Нове життя” (смт. Чемерівці). – 1996. – 15 червня
11. Срижак О.С. Про що розповідають географічні назви: www.nbuv.gov.ua

The article envisages the stages of history, development and prosperity of the town Chemerivtsi Khmelnytsky region on the basis of investigation, archival facts, national public opinion poll.

Key words: *Chemerivtsi, Chemerovechchyna, villages, population, collective farm, land, history, town, archives.*

Отримано: 19.05.2011

УДК 902.01(477)

Я. Яжук,
студентка 1 курсу

Науковий керівник: **В. І. Якубовський,** кандидат історичних наук, професор кафедри історії України

ПРО ЗВ'ЯЗОК УКРАЇНЦІВ З ТРИПІЛЬЦЯМИ

У статті розглядаються питання повсякденні із історією, матеріалами культури поселень гігантів трипільської культури.

Ключові слова: *трипільська культура, українці, зв'язки, слов'яни.*

Під час пошуків коренів сучасної цивілізації виникають питання: чи має взагалі трипільська культура пряме відношення до землі, яку нині називають Україною? Чи має вона відношення до істо-

рії України сучасної? Адже з того часу, коли на цій території жили останні трипільці, минуло понад чотири з половиною тисячоліття. Невблаганний час стер з поверхні сліди трипільської культури. Були забуті давні назви й імена. Давня епоха була повернута до буття лише завдяки археологічним дослідженням, розпочатим наприкінці XIX ст.

Тема, безперечно, є актуальною на сьогодні, бо, по-перше, вона повністю не вивчена, досі йдуть розкопки трипільських поселень і стосовно цієї теми у вчених залишається багато не з'ясованим, по-друге, ця культура є складовою частиною цивілізації Старої Європи. Але найголовніше це те, що трипільська культура безпосередньо пов'язана з українською територією та займає значне місце в археології України.

Проблема співвідношення трипільців з українцями доволі непроста, тому автор вважає за потрібне означити, як це питання розглядається у науковій літературі через призму антропологічного, лінгвістичного, етнічного та культурного зв'язків. Ці аспекти, власне, і є складовими мети дослідження автора.

Що стосується антропологічної належності трипільців, то дослідник А.Л. Заїзняк, свого часу зазначив, що пращурами трипільців є південноанатолійські прахурити, які в свою чергу належали до середземноморського антропологічного типу, який характеризується граційністю (тонкокістністю), невисоким зростом, темною пігментацією, скошеним чолом і великим носом своєрідної форми, на відміну від високих та масивних північних європеїдів [3, с. 20-21].

Особливо цікавою для нас є думка С.П. Сегеди про питання, яке порушувалось у науковій літературі останніх десятиліть, щодо внеску трипільських племен в етногенез сучасних слов'янських народів. Висловлювалась думка про те, що трипільці як носії південноєвропейських рис не належали до пращурів слов'ян, антропологічні витоки яких здебільшого пов'язані з носіями широко лицевих масивних типів, поширених в Центральній-Східній Європі в добу енеоліту-бронзи. Все ж антропологічний склад частини слов'ян, надто болгар – носіїв так званого понтійського комплексу ознак – сформувався на основі південноєвропейського субстрату [2, с. 92].

Що стосується лінгвістичних зв'язків, то вони безперечно існують. Новітні дослідження лінгвістів довели, що сільськогосподарська лексика індоєвропейських народів значною мірою має близькосхідне походження. Саме завдяки трипільцям у індоєвропейській лексиці багато землеробських і тваринницьких термінів, назв продуктів, предметів побуту, які мають прохатське та прохуритське (akuo – кінь; lino – льон; gueran – жорнов; sel – село; sur – сир; medu – мед тощо), прасемітське (tauro – бик, тур; agno – ягня; dehno – зерно; sekur – сокира тощо) та шумерське походження (kou – корова; redu – руда; duer – двері; hgor – гори тощо). Дослідник Ю.Л. Мосенкіс дійшов висновку, що мова трипільської культури є доіндоєвропейським компонентом слов'янських мов, який відрізняє їх від інших: «... сучасна українська мова зберігає мовну спадщину Трипілья в трьох своїх сферах – у словниковому складі (десятки слів), у звуковій будові (милозвучність і деякі близькі до неї явища, як приставні приголосні), у масиві власних назв (передусім

назв річок). Слов'янські мови, і передусім українська як поширена на території трипільської культури, не набули б таких своєрідних рис, якби в мовній передісторії не було такої яскравої й винятково важливої сторінки, як мова трипільської культури» [4, с. 325].

Етнічні зв'язки Трипільської культури та українців є питанням досить суперечливим. В. Петров розглядаючи це питання, виокремлював лінію культурно-історичних традицій та лінію етнічних зв'язків. Вважаючи, що все ж таки є певні елементи етнографічної приналежності українців до трипільців: по-перше, «тисячі років існує хліборобство на берегах тих самих річок...», по-друге, «такі ж хати, обмазані глиною та смугами кольорових барв, так само як і за трипільських часів жінка підмазує глиною долівку, розписує хату і піч», по-третє «вічне дерево життя, зображене тут на рушниках має прототипи в трипільських зображеннях...» [8, с. 98]. В. Петров не вважає українців прямими етнічними нащадками трипільців, на основі того, що етнографічна культура не лишилася тотожною собі від часів неоліту [6, с. 41-42]. О. Шокало вважає, що без етнічних зв'язків неможливо було зберегти кількатисячну культурно-історичну традицію [9, с. 9-15]. М.Ю. Відейко, визначав трипільців як конгломерат різних родів і племен, серед яких були і мисливці та рибалки Європи, що шляхом асиміляції та влиття сусідніх родів та племен обмінювалися з найдавнішими землеробами не лише мовою і матеріальною культурою, а й етнічною культурою.

Що ж стосується культурних зв'язків, то загальновизнано, що внаслідок впливу трипільців на місцеве населення, останнє отримало навички виготовлення глиняного посуду [7, с. 256-258], землеробства, тваринництва, примітивної металургії, будівництва жител, побут тощо. Зокрема, це характерна трипільська глинобитна хата з розписаними стінами, характерною орнаментациєю, глиняний розписний посуд [5, с. 33], які існують і на сучасній Україні. Також це характерне для трипільців ведення господарства, домашнє виробництво та побут (вишивання рушників, сорочок, виготовлення взуття тощо) характерні для деяких районів України, зокрема західної її частини.

Дуже тісний зв'язок з трипільцями простежується через релігійний світ давніх слов'ян, який в свою чергу став спадщиною для українців. Зокрема, це трипільський Бог-Бик, якому відповідає слов'янський бог грому і блискавки Перун (небесний грім порівнювали з ревінням бика). Міфологема суперництва Бога-Бика та Змії-Дракона знаходить свою аналогію в слов'янському міфі про боротьбу Перуна з Велесом (Зміуланом) за Небесних Корів (хмари). Зооморфні культи трипільців також знаходять свої аналогії у слов'ян: собака – прототип Симаргла (Переплуга), охоронця рослин; оленіці або лосихи – прототипи Рожаниць; свиня, вепр – міфологема новонародженого Сонця (в обряді Різдва), чи Вепра початкового Часу (скіфської релігії), ритуальний вепр на честь Перуна у військовій магії; коза – культ родючості [1, с. 344-345].

Трипільці та українці жили на берегах одних й тих самих річок, будували житла із дерева та глини, розмальовували їх, вирощували зернові, серед яких важливе місце належало пшениці, розводили переважно велику рогату худобу, харчувалися ка-

шами, полюбляли мальовничий посуд та різноманітно прикрашали свій побут. Отже, чимало спільних рис можна побачити поміж мешканцями території України, яких іноді розділяють тисячоліття. Таке відбулося, мабуть, тому, що саме народи Трипілля заклали на нашій землі підвалини хліборобської цивілізації, першими стали тут «істи хліб» та плавити метал й передавали ці вміння, а разом з ними й частинку священних знань про аграрну магію та всесвіт своїм далеким нащадкам, серед яких, мабуть, могли бути й українці. Можливо саме тому священні символи трипільських хліборобів – безконечники, сварги або бігучу спіраль можна побачити на українських вишиванках або писанках.

При цьому можна впевнено сказати, що українці не є прямими нащадками трипільців, бо антропологічно трипільці належать до середземноморського антропологічного типу, який характеризується граційністю (тонкокістністю), невисоким зростом, темною пігментацією, скошеним чолом і великим носом своєрідної форми, на відміну від високих та масивних північних європеоїдів, до яких належать українці. Але слід зауважити, що досить значний лінгвістичний, етнічний та культурний зв'язок трипільців з українцями існує, внаслідок впливу та взаємодії нащадків найдавніших південноанатолійських землеробів та скотарів і рибалок степової та лісостепової смуги, нащадками яких є українці. Зокрема, це видно з наявності в індоєвропейській сільськогосподарської лексиці близькосхідних термінів та слов'янської культурної спадщини, що має трипільське походження, до якої належать форми ведення господарства та виробництва (знарядь праці, прикрас, зброї, посуду, одягу, взуття тощо), будування жител (глинобитна хата) та релігійні уявлення.

Список використаних джерел:

1. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік / Н.Б. Бурдо, М.Ю. Відейко. – Харків : Фоліо, 2008. – 415 с.
2. Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу / М.Ю. Відейко. – К. : Наш час, 2007. : Сер. «Невідома Україна». – 296 с.
3. Залізняк Л. Походження українців: між наукою та ідеологією / Л. Залізняк. – К. : Темпора, 2008. – 104 с.
4. Мосенкіс Ю.Л. Проблема реконструкції мови трипільської культури / Ю.Л. Мосенкіс. – К., 2002. – 425 с.
5. Пассек Т.С. Трипільська культура : наук.-попул. нарис / Т.С. Пассек // АН УРСР. ІА. – К. : Вид-во АН УРСР, 1941. – 84 с.
6. Петров В. Походження українського народу / В. Петров. – К. : Фенікс, 1992. – 192 с.
7. Станко В.М. та ін. Давня історія України в 3 томах: Первісне суспільство / В.М. Станко. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 1. – 558 с.
8. Хведір Вовк. Дослідження з етнографії та антропології / Хведір Вовк. – К. : Наукова думка, 1995. – 236 с.
9. Шокало О. Українці для України / О. Шокало // Укр. світ. – 2007. – № 4-6.

The article envisages the problems of history, culture of Trypillia settlements.

Key words: *Trypillia culture, Ukrainians, connections, slavs.*

Отримано: 24.05.2011

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
Александрова І. Особливості земського руху в Україні	4
Благуєн Н. Теоретичні та методологічні засади історичної концепції П.М. Мілюкова.....	8
Бойко Ю. Правління гетьманського уряду – самостійна урядова установа чи друга малоросійська колегія.....	13
Боярська А. М.І. Костомаров і суспільно-політичні процеси у 40-х роках ХІХ ст.....	16
Гончар М. Національні особливості соціально-станових трансформацій на Правобережжі наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст.....	21
Давлюк О. Історичне село Ванжулів Лановецького району Тернопільської області: віхи історії.....	26
Дейбук В. Англо-бурська війна 1899-1902 р. у висвітленні Артура Конан Дойля	30
Кінцал А. Розробка концепції розвитку промисловості Китаю кінця ХХ – початку ХХІ ст.....	35
Касторних Ю. Філософія Сократа: добродесність є знанням	38
Кумановська О. Гладіаторські бої: історичний зріз.....	41
Лінник А. Етнополітичні аспекти організації адміністративного управління правобережжям наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст.	44
Лопатовський Ю. Становище православної церкви на території Поділля в 20-40-х рр. ХХ ст.....	49
Лянскорунська Н. Організація евакуації промислових об'єктів України в 1941 році...	53
Мищенко І. до питання про створення та діяльність Польського інституту народної освіти в Києві (1930-1935 рр.)	57
Михаліна А. Українське козацтво після 1775 року.....	63
Михальчук І. Село Лисець у ХV-ХІХ ст.	67

Омаров С.	
Обороздатність Червоної Армії в червні 1941 року.....	72
Пагор В.	
Дослідження першопочатків історії Кам'янця-Подільського науковцями-істориками національного університету імені Івана Огієнка (60-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.).....	77
Паламарчук І.	
Становлення суспільно-політичної системи в Україні (в 1991-1994 рр.): формування основних структур держави.....	81
Ришда В.	
Плоскирів-Хмельницький від часу заснування до 1793 року	85
Роженюк Г.	
Конституційний принцип справедливості в Україні.....	88
Рязанцева В.	
Німецький окупаційний режим на території Хмельниччини: історіографія та джерельна база.	92
Семенюк В.	
Створення і діяльність I та II партизанських полків НКВС в Україні на початку Великої Вітчизняної війни	97
Сосунович А.	
Спецпідрозділи КДБ СРСР «Карпати» та «Карпати-1» у Радянсько-Афганській війні	101
Софіяк Т.	
Церковна організація на території Київської Русі в к. Х-ХІ ст.	106
Стельмах В.	
Становище і розвиток колоніальної системи у XVI-XIX ст: історіографія проблеми та сутність поняття.....	110
Суршко М.	
Російсько – японські переговори та підписання Портсмутського мирного договору 1905 року.....	114
Трембовецький Д.	
звільнення України від Російсько-більшовицьких військ навесні 1918 р.....	120
Філінюк В.	
Вплив російської “одержавленої” етнокультури на соціоментальну трансформацію селян у першій половині хіх століття	124
Шевцова Н.	
Поділля в політиці східноєвропейських володарів XIV ст.	130
Щур С.	
Правий радикалізм та проблема погромів жовтня 1905 року	134
Яблонська Д.	
Чемеровеччина: етапи історії.....	139
Яжук Я.	
Про зв'язок українців з трипільцями	142

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ ТА МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 8

Підписано до друку 20.12.2011 р. Гарнітура «Книжник».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 8,6. Обл.-вид. арк. 10,5.
Тираж 75. Зам. № 511.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.